

**ВСЕНАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК**

БІБЛІОТЕЧНИЙ ЗБІРНИК

Ч. 3

БІБЛІОГРАФІЯ НА УКРАЇНІ

У Києві—1927

Есс

ВСЕНАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

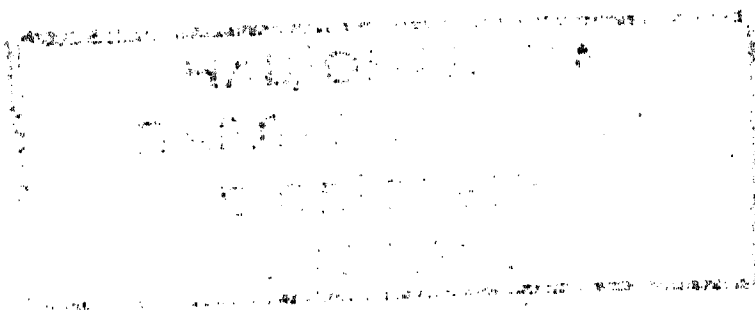

БІБЛІОТЕЧНИЙ ЗБІРНИК

Ч. 3

БІБЛІОГРАФІЯ НА УКРАЇНІ

2886933
PK

У КИЇВІ

З друкарні П.-З. з ім. Леніна

1927

[027.54(4.77))

Дозволяється випустити в світ.
За невідмінного секретаря Академії, акад. *О. Корчак-Чепурківський*.

Київський Окрліт № 3070. 27.
Зам. № 997. Друк. 1000 прим.

Бібліографія на Україні.—Бібліотечний Збірник ВБУ ч. 3.

Низку чисел свого Бібліотечного Збірника Всенародня Бібліотека України має присвятити різним питанням та проблемам бібліографії на Україні. Перший такий збірник про бібліографію на Україні подаємо нині до уваги читачів.

Всенародня Бібліотека України працює в різних галузях бібліографії: одна група її робітників працює над розробленням проблем українського бібліографічного репертуару й усіх питаннів, зв'язаних з репертуаром; инша група працює над проблемами рекомендаційної бібліографії; треті—над історією бібліографії на Україні; инші розроблюють проект української каталографічної інструкції; ціла низка робітників працює над складанням конкретних бібліографічних робіт: репертуару української періодики, бібліографії Дніпропетрівщини й Дніпробуду, бібліографії української бібліографії й т. и.

Деякі з цих робіт подано в цьому збірнику, а саме роботи про український бібліографічний репертуар, про рекомендаційну бібліографію та з історії бібліографії на Україні.

Найбільше місця й уваги віддано в ньому основній проблемі української бібліографії в сучасному її стані—проблемі українського бібліографічного репертуару.

Історія складання відомих національних бібліографічних репертуарів, а так само історія багатьох невдалих спроб скласти той чи инший національний бібліографічний репертуар—доводить усю складність і незвичайні труднощі, що стояли на шляху кожної такої роботи. Не раз розпочинали такі спроби, закреслювали инді ширший чи вузчий, в подробицях чи лише в загальних рисах розроблений план, виконували частину його, инді дуже незначну, а потім чи то через смерть ініціатора спроби, що своїми індивідуальними зусиллями не встиг реалізувати своєї ідеї, чи то через непереможні фінансові або які инші труднощі, справа припинялася. А через якийсь час, а инді й одночасово, инший бібліограф чи група, захоплені ідеєю національного бібліографічного репертуару, знов бралися за ту саму справу, але частіше не за продовження її, а починали заново, за иншим планом, за иншими методами. До всього того, ще й методологія роботи бувала инді така, що виключала можливість продовжувати роботу, бо часто не можна було з'ясувати, що саме вже зроблено, які джерела й чи цілком вони використані й т. ин. Коли взяти, наприклад, російську бібліографію, то, не дивлячись на довголітню, різноманітну й плідну бібліографічну роботу, й на багато

спроб скласти бібліографічний репертуар, це завдання ще й нині стоїть перед нею, як основне невиконане завдання¹⁾.

На Україні питання про український бібліографічний репертуар поставила Всенародня Бібліотека України ще на першій Конференції наукових бібліотек УСРР (в Києві 28—31 грудня 1925 року). Конференція в своїй резолюції визнала складання українського бібліографічного репертуару за основне завдання бібліографічної роботи на Україні, й ухвалила, як невідкладне завдання—розробити проект роботи над складанням репертуару, методологію цієї роботи й план розподілу її між різними установами, що провадять бібліографічну роботу. А щоб реалізувати цю постанову, конференція ухвалила організувати в Києві спеціальну Комісію з представників різних установ (Укрнауки, Всенародньої Бібліотеки, Української Книжкової Палати й Українського Інституту Книгознавства). Проект, що його мала виробити комісія, ухвалено розіслати на розгляд і критику на місця і потім, з усіма зауваженнями місць, поставити його на обміркування на з'їзді й лише після того приступити до його реалізації²⁾.

Отже конференція визнала проблему українського бібліографічного репертуару так само за основне завдання бібліографії на Україні, але, визнавши це, накреслила хоч дуже довгий та разом з тим і дуже обережний шлях розв'язання цієї проблеми. І це цілком зрозуміло. Маючи перед собою болючий досвід заходу й особливо Росії, українська бібліографія повинна використати той досвід, повинна уникнути всіх хиб і підготувати й розробити справу складання репертуару, а потім організувати й саме складання репертуару так, щоб його можна було виконати без перерв і без змін, а на випадок якоїсь неминучої перерви, щоб мати змогу в усяку хвилину планово продовжувати припинену роботу.

Справа організації згаданої комісії затяглася через різні причини майже на 1½ р. й лише в середині 1927 року закінчилася утворенням Бібліографічної Комісії Української Академії Наук.

Тим часом Всенародня Бібліотека, поставивши питання про репертуар на конференції, вирішила роботи не припиняти й відразу по конференції поставила це питання у себе в Науково-Дослідчій Комісії Бібліотекознавства та Бібліографії, як одно з кардинальних завдань для цієї комісії. Маючи на увазі постанову конференції про обережний підхід й бажаючи використати в можливо більшій мірі попередній європейський, російський і український досвід, Науково-Дослідча Комісія Бібліотекознавства та Бібліографії (НДКБ)³⁾, як перший ступінь своєї роботи, накреслила цілу низку робіт, щоб

¹⁾ Див. Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда. М. 1926, стр. 145—156: Никольский, Н. К. „Конкретные рамки библиографического репертуара“ і дебати на цю доповідь.

²⁾ Див. „Бібліотечний Збірник“. Ч. I. Праці Першої Конференції Наукових Бібліотек УСРР. Київ 1926, стор. 42—88.

³⁾ Далі будемо вживати таку скорочену назву комісії.

вивчити попередній досвід і підвести йому підсумки. Отже розпочато було роботу про міжнародню бібліографію й про національні бібліографічні репертуари в Західній Європі, у слов'янства—в Чехії, Польщі, в Росії й на Україні. На підставі всіх цих робіт, як синтез їх, намічено було розробити основні проблеми й план українського бібліографічного репертуару. У продовж 1926/27 р. ціла низка робітників працювала над цими темами, робила доповіді про наслідки своїх робіт на прилюдних зборах НДКБ¹⁾. В кінці цих робіт почали вирисовуватися й основні контури українського бібліографічного репертуару. Доповідь про ці основні контури українського бібліографічного репертуару було так само поставлено й деатовано на прилюдних зборах НДКБ.

Тим часом, в квітні 1927 року було організовано нарешті ту комісію, що її мала на увазі перша конференція наукових бібліотек УСРР, а саме: Бібліографічну Комісію при Українській Академії Наук у Києві. На першому пленумі цієї комісії (в Києві 11—14 квітня 1927 року) Всенародня Бібліотека знов поставила питання про основні проблеми українського бібліографічного репертуару. Обговоривши доповідь, Пленум ухвалив: „Визнати за одно з основних завдань бібліографії на Україні—створити вичерпуючий бібліографічний репертуар...

З огляду на те, що обсяг, методологія, межі й план складання репертуару ще не установлені, визнати за потрібне:

а) підготувати для його здійснення належну широку й глибоку базу шляхом усвідомлення його значіння й притягнення до нього уваги ширших кол, організацій, установ і державних органів;

б) провести широку дискусію по всіх питаннях, зв'язаних з проблемою українського бібліографічного репертуару;

в) розробити конкретний план складання репертуару з методологією зв'язаних з цим процесів та з'ясувати засоби його здійснення²⁾.

І от, щоб покласти початок задуманій дискусії, Всенародня Бібліотека України подає в цьому збірнику деякі матеріали до дискусії, а саме:

1. Статтю М. Сагарди „Основні проблеми українського бібліографічного репертуару“. На аналогічну тему автор робив доповідь на пленумі Бібліографічної Комісії УАН.

2. Статтю С. Маслова „Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII в.в.“. З аналогічною доповіддю автор виступав на прилюдних зборах НДКБ.

3. Статтю Ф. Максименка „Межі етнографічної території українського народу“. Аналогічну доповідь автор робив так само на прилюдних зборах НДКБ. Цю останню роботу,—по суті не з галузи бібліографії,—Всенародній Бібліотеці довелося поставити, бо, як з'ясу-

1) Ці матеріали буде подано в одному з дальших чисел Бібліотечного Збірника.

2) Див. резолюції Цершого Пленуму Бібліографічної Комісії УАН далі в цьому збірнику.

валося, в науковій літературі немає усталених, загально визнаних вирішень цього питання. Отже треба було насамперед мати зводку і аналіз різних поглядів, щоб з'ясувати, з якими даними в цій галузі має справу українська бібліографія, наскільки ці дані можуть впливати на той чи інший обсяг українського бібліографічного репертуару.

Подаючи ці матеріали, згідно з ухвалою Пленуму Бібліографічної Комісії УАН, до дискусії, Всенародня Бібліотека закликає всі бібліографічні організації, бібліотеки й окремих бібліографів узяти участь у дискусії про український бібліографічний репертуар, його завдання, установку, обсяг, межі, планування и т. ин. З свого боку Всенародня Бібліотека радо дасть місце всім матеріалам до дискусії в Журналі Бібліотекознавства та Бібліографії, що його вона починає видавати, а так само в дальших числах Бібліотечного Збірника.

Друга тема, порушена в цьому збірнику, присвячена так само актуальній проблемі української бібліографії (як і бібліографії всього ССРР)—проблемі рекомендаційної бібліографії. Як читач може побачити з резолюцій Пленуму Бібліографічної Комісії УАН, Пленум Комісії визнав стан рекомендаційної бібліографії на Україні за надзвичайно незадовольняючий і ухвалив організувати розробку всіх її основних принципів та проблем.

В збірнику подано на цю тему статтю Д. Балики, що робив аналогічну доповідь на Пленумі Бібліографічної Комісії. Подаючи цю статтю, редакція збірника повинна однако відзначити, що вона, вважаючи разом з автором статті і Пленумом Бібліографічної Комісії проблему рекомендаційної бібліографії за дуже важливу, проте не поділяє недооцінки автором ролі реєстраційної бібліографії.

Третя тема збірника—присвячена історії бібліографії на Україні. Українська бібліографія досі не працювала систематично над підсумуванням здобутків, досягнень, над розробкою історії бібліографії на Україні. А не маючи такого підсумування, власне, не можна поставити питання про дальшу планову роботу. Всенародня Бібліотека поставила й це завдання. Звичайно, докладна розробка історії бібліографії на Україні—справа довгого часу. Нині в збірнику подано статтю М. Ясинського „Головні моменти з історії української бібліографії“, в якій автор дає короткий нарис цих моментів, орієнтовний список з бібліографії української бібліографії та характеристики сучасного стану й основних завдань бібліографії на Україні.

Нарешті редакція збірника визнала за доцільне вмістити матеріали про нещодавно утворений центральний орган бібліографії на Україні—про Бібліографічну Комісію Української Академії Наук у Києві. Тут подано „Положення“ про цю Комісію та резолюції її першого Пленуму, що частину їх Всенародня Бібліотека України починає реалізувати, видаючи цей збірник.

Подаючи всі ці матеріали й статті на різні бібліографічні теми й даючи своєму збірникові широку назву „Бібліографія на Україні“, Всенародня Бібліотека свідомо того, що хоч і як важливі пору-

шені в збірнику проблеми, проте вони не вичерпують ні в найменшій мірі основних проблем, питань і тем бібліографії на Україні. Маючи на думці видати цілу серію збірників, присвячених питанням бібліографії на Україні, в цьому першому збірнику цієї серії Всенародня Бібліотека подала деякі з тих тем, що над ними вона працює і що їх намітив і Пленум Бібліографічної Комісії Української Академії Наук, як першочергові.

8. VIII. 1927 р.

*Голова Редакційної Колегії, Директор Всенародньої Бібліотеки
України С. П о с т е р н а к .*

Головні моменти з історії української бібліографії.

В наслідок значних зусиль Укрнауки, Української Книжкової Палати й найбільших наукових бібліотек Києва та Одеси ми маємо на Радянській Україні бібліографічний центр—Бібліографічну Комісію Української Академії Наук. Перший Пленум Бібліографічної Комісії, що відбувся в квітні поточного року, обміркував завдання Комісії, сформував склад її, намітив першочергові роботи на найближчий час. Завдання Комісії—регулювати бібліографічну роботу наукових установ і так планувати її, щоб вона була максимально корисна для науково-дослідчої роботи та для всього державного будівництва. Перше й головне завдання Комісії—організувати складання колективними силами українського бібліографічного репертуару ¹⁾. А щоб успішно регулювати й планувати бібліографічну роботу, зокрема, щоб організувати складання українського репертуару, треба зорієнтуватися, яку бібліографічну роботу переведено на Україні в минулі часи, й усвідомити, в якій мірі ця робота полегчить виконання поставленого перед Комісією завдання. Отже треба підсумувати те, що ми вже маємо в українській бібліографії. Перший Пленум і став на цей шлях, ухваливши, як першочергову роботу, скласти бібліографію української бібліографії.

Досить в загальних рисах ознайомитися з українською бібліографією, щоб побачити, що Пленум поставив значною мірою нове завдання. Українська бібліографія, особливо практична, має свою, порівнюючи, давню історію, а напередодні революції почали з'являтися й перші спроби організувати бібліографію в більш-менш широкому масштабі. Революція дала намагання освітлити цілу низку важливих питань з теорії й методології бібліографії, але про історію української бібліографії, до останніх років, мало хто дбав, і в цій ділянці відбувався лише мало примітний рух ²⁾. Отже складання бібліографії української бібліографії фактично доводиться тільки-но починати. Оскільки бажано й потрібно прискорити цю роботу, а разом з тим не можна виконати її без певного методологічного підготування, що надає роботі складності,—треба зосередити на цій роботі думку можливо ширшого кола наших бібліографів і органі-

¹⁾ Положення про Бібліографічну Комісію УАН надруковано в цьому Збірнику.

²⁾ Л. Биківський. Українська бібліографія на еміграції. „Укр. Книгознавство“, № 1. Подєбради, 1922.

зувати колективне виконання самої роботи. Ми не ставимо собі завдання—вже тепер подати докладно розроблену історію української бібліографії. Ми робимо лише спробу накреслити головні етапи, через які переходила організація бібліографії на Україні, та головні моменти з теорії бібліографії, що їх підносили й освітлювали на Україні. Далі нам доведеться визначити головних продуцентів і головні здобутки практичної української бібліографії.

А що всі ті питання до нашого часу майже не освітлювано, ми примушені обмежити матеріял головним чином ХІХ—ХХ сторіччями і крім того зовсім не торкатися рецензій окремих видань. Після праці Ів. Кревецького—Перша газета на Україні—„Gazette de Leopold“ із 1776 р. ¹⁾, ми можемо за початок бібліографії на Україні вважати згаданий 1776 рік бо в першій газеті того року у Львові було надруковано список книжок, що призначалися на продаж. Але ми нічого не можемо сказати про організацію в той час бібліографічної роботи. Не можемо так само сказати щось певне й про другого видавця бібліографічних матеріялів—про Львівський Ставропігійний Інститут, який і в ХVІІІ і протягом ХІХ ст. видавав каталоги своїх видань ²⁾. Мало що знаємо ми поки що й про організаційні заходи різних численних наукових організацій, що працювали на терені України протягом ХІХ віку, про таку саму роботу вищих учбових закладів, земських організацій, а так само й про бібліографію, що її переводили наші періодичні органи друку. Тих окремих фактів, що їх ми знаходимо в виданнях різних згаданих осередків, не досить, щоб на підставі їх робити низку загальних висновків. Один лише висновок можемо зробити. Всі згадані бібліографічні чинники не поширювали своєї організаційної ініціативи за межі свого найближчого кола. Бібліографія, як справа всеукраїнська, не становила для них завдання чергової організаційної роботи.

Першу спробу поширити організацію бібліографії на цілу Україну зробило лише в ХХ ст., в 1909 р., Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, утворивши в своєму складі спеціальну Бібліографічну Комісію, доручивши їй розроблювати українську бібліографію, заохотивши до цієї роботи бібліографів цілої України. Комісія працює й по нині, хоч була примушена на 6-ть років припинити свою працю ³⁾. До нині вона видала 5-ть томів „Матеріялів до української бібліографії“, з яких перші три томи складає праця Ів. О. Левицького—продовження його двохтомової „Галицко-Руской бібліографії“, в четвертому томі маємо бібліографію Ів. Франка, що її склав В. Дорошенко, а п'ятий том—це „історична українська бібліографія 1914—1923“, яку склав Ів. Калинович. Разом—981 сторінка. Як бачимо, бібліо-

1) „Бібліологічні Вісті“, К. 1926. 4, стор. 5—15.

2) Ів. О. Левицький. Галицко-русская бібліографія за роки 1772—1800. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 52. Львів, 1903. Його-ж: Галицко-русская бібліографія ХІХ ст., т. I. Львів, 1888.

3) „Книжка“. Станіславів, № 4—7.

графічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка організувала діяльний колектив бібліографів, але поширити цей колектив кількосно Комісії не пощастило. Відомі відозви, що їх розсилала Комісія, запрошуючи українських бібліографів до співробітництва, але умови так склалися, а особливо з початком світової війни, що скільки будь значних наслідків організаційна ініціатива Комісії не здобула.

Другий осередок, що, здавалося, міг-би, хоч будь в якій мірі, організувати бібліографію на Україні—це „Одесское Библиографическое Общество при Одесскомъ Университетѣ“, що почало роботу в 1911 р. „Общество“ поставило собі такі завдання: 1) збирати матеріали з біографії й бібліографії, 2) зноситися з урядовими книгоховищами, громадськими й приватними бібліотеками й музеями в справах бібліографії. З'окрема виразно накреслено найближче завдання—збирати матеріали, що до Одеси та місцевого краю ¹⁾.

Для нас важливо підкреслити, що „Общество“ накреслювало контактування бібліографічних сил і ввело в свій програм роботу над краєзнавчою бібліографією. Останній момент значно звужує організаційну ініціативу „Общества“, порівнюючи з Бібліографічною Комісією Наукового Товариства ім. Шевченка, але потім конкретна робота не заповнила навіть такого звуженого програму. „Одесское Библиографическое Общество“ з великими труднощами розпочало свою роботу. Щось коло п'яти років тяглося клопотання про дозвіл. Так само треба мати на увазі, що „Общество“ існувало не багато років, припинивши свою роботу в перші роки революції. Крім того, роботу свою „Общество“ планувало за типом ~~російського~~ „Библиографического Общества“, звертало найбільшу увагу на критично-бібліографічну роботу. Теми для бібліографічного опрацювання великою мірою брали ті, що входили в обсяг інтересів окремих членів „Общества“, й переважно мали загальний історично-літературний характер. В наслідок всіх цих обставин, „Общество“ встигло зібрати бібліографічних матеріалів небагато, і ще менше їх було опубліковано на сторінках друкованого органу „Общества“—„Извѣстій“. Коли підрахуємо сторінки, на яких вміщено було реєстри бібліографічних матеріалів, будемо мати 128 сторінок. З них на долю краєзнавчих матеріалів про Одещину припадає 58 сторінок, щось трохи більш 48%. З решти більшість матеріалів загально російського значіння, одна робота про Сковороду ²⁾, дві про Сервантеса, одна про Русо й одна про Даосізм.

Лише один раз на сторінках „Извѣстій“ відбилася спроба „Общества“ поширити свою організаційну роботу. Один із членів „Общества“ Н. Г. Мартинов, маючи на меті популяризацію й продаж, запропонував організувати видавців і книгарів для бібліографічного опрацювання колективними силами тих друкованих видань, що зби-

¹⁾ И. А. Линниченко. Задачи библиографии. „Извѣстія Одесскаго Библиографическаго Об-ва“, т. 1, в. 2. Одесса. 1911, стр. 10—18.

²⁾ Л. Чириксов. „Извѣстія“.... т. II, в. 1, стр. 34-48.

ралися по видавничих та книгарських коморах. Але не відомо, чи було цей план зреалізовано і в якій мірі.

Так в загальних рисах стояла справа з організацією бібліографії на Україні в передреволюційні часи.

Треба сказати, що про перші роки революції ми ще не маємо докладно опрацьованих даних з обсягу планів і проектів бібліографічної роботи на Україні¹⁾. Лише починаючи з 1919 р. маємо відомості, на підставі яких можемо відповідно уявити собі, якими шляхами йшла організаційна робота. Так ми знаємо, що законом від 7-го червня 1919 року було затверджено Головну Книжкову Палату УСРР і в складі її—Український Бібліографічний Інститут в Києві. Перший директор Інституту Ю. Ковалевський намітив для Інституту його завдання. Інститут мав організувати бібліографічні осередки по різних містах України, що так само мали назву інститутів і перекладали-б, разом з Київським, планову бібліографічну роботу, забезпечуючи тим методологічну єдність²⁾. Київський Інститут розпочав роботу, використовуючи апарат Головної Книжкової Палати. Почато бібліографічну роботу в філіях Палати—в Вінниці та Кам'янці на Поділлі. Як частковий наслідок цих організаційних заходів Палати й Інституту, маємо „Матеріали до бібліографії періодичних видань“, що їх було надруковано в „Книжному Вістникові“ (Київ, 1919, кн. № 2), який видавала Всенародня Бібліотека України.

Бібліографічно-організаційна робота Палати й Інституту в умовах громадянської війни не могла закріпитися на довго, й у 1921 р. заново стала потреба організаційно опанувати бібліографічну роботу на Україні. В цьому році уряд затвердив новий організаційний осередок—Бібліографічний Відділ Державного Видавництва України. Відділ накреслив широкий програм науково-дослідчої й практичної бібліографічної роботи³⁾, але й ця спроба не дала бажаних наслідків. Бібліографічну роботу й після цього фактично не було введено в певний план, що охопив-би принаймні значну частину території України. Але шукання певних шляхів, щоб унормувати роботу, не припинилося. На цей раз з'явилася спроба іншого характеру. На першій нараді робітників книги, що відбулася в Харкові в 1923 році, представники різних книгознавчих установ, разом з іншими темами, обговорювали також проєкт розподілу бібліографічних функцій, організаційних і контрольних-методологічних, між різними установами, головне між Українською Книжковою Палатою в Харкові, та Українським Науковим Інститутом Книгознавства в Києві. Вищим регулятором бібліографічної роботи у всеукраїнському масштабі мало бути

1) Л. Биківський. Замітки про книгознавство та книгоживання. Подєбр-ради, 1923 р.

2) Ю. Ковалевський. Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут. К. 1919, 16 стор

3) М. Годкевич. Центральний Бібліографічний Відділ. „Голос Друку“. Кн 1, X. 1921, стор. 70—73.

Всеукраїнське Бібліологічне Товариство¹⁾. Як бачимо, запропоновано було компромісову форму полагодження справи. Замість цілковитого підпорядкування всієї роботи єдиному центру, чи то Київському, чи Харківському, намічено було розподілити роботу між Києвом і Харковом, а на випадок якихось розходжень і непорозумінь, Бібліологічне Товариство мало вносити свої корективи.

Зрозуміло, що цей план, накреслений в проєкті, міг бути лише тимчасовий, бо така складна по суті структура роботи на одному з найменш активних тодішніх фронтів була-б у великій мірі явищем незвичайним в той час, коли все більш набирала сили тенденція централізованого керівництва.

На ділі Товариство не було утворене. Питання про контактування й унормування бібліографічної роботи не було розв'язане. Через два роки воно знов повстало на Першій Конференції Наукових Бібліотек у Києві в кінці 1925 року. Конференція ухвалила утворити в Києві при Укрнауці спеціальну бібліографічну Комісію „для взаємної інформації та для координування бібліографічної роботи“²⁾. Ця постанова викликала цілу низку підготовчих організаційних заходів, і нині ми маємо нарешті центральний бібліографічний орган УСРР — Бібліографічну Комісію Української Академії Наук.

Погляньмо тепер, як ішла справа на Західній Україні. Ми вже згадували про те, що в роботі Бібліографічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка була примусова шостирічна перерва. Крім того, в сучасних умовах взагалі помітно ослабла видавнича робота Комісії й крім наведених великих бібліографічних праць, ми ще не маємо нових видань. Крім цієї Комісії, по різних місцях за кордоном УСРР з 1921 року виникали й виникають бібліографічні осередки, що намагаються реєструвати й по можливості давати оцінку українській друкарській продукції. Так, в 1921 р. т-во „Бистриця“ почало видавати в Станіславові журнал „Книжка“, в якому знаходимо реєстри нових українських видань, що з'являлися за кордоном УСРР. В тому-таки 1921 р. „Союз українських видавців“ у Відні видав одно число журналу „Книга“, в якому подано реєстр українських видань за 1918 р. Там у Відні в 1921 р існував ще український бібліографічний гурток³⁾. Пізніше в Празі в Чехо-Словаччині працювала українська секція Комітету Слов'янської Бібліографії⁴⁾. Праці цієї секції друковано в журналі „Славянская Книга“. У Львові в 1925 р. т-во „Просвіта“ почало видавати „Бібліотечний Порадник“, завдання якого — продовжити перервану в Відні й Станіславові працю „поширення української книжки“.

У Львові в 1927 р. „Союз українських накладень і книгарень“ почав видавати „Книжник“, в якому, на зразок „Літопису Україн-

1) „Бібліологічні Вісті“, 1923, ч. 4, стор. 51 - 60.

2) „Бібліотечний Збірник“ ч. 1. К. 1926, стор. 84-88.

3) „Книга“, Відень. 1921, 1, стор. 47.

4) „Бібліологічні Вісті“. К. 1926. 1, стор. 79.

ського Друку“, подається реєстр біжучої української продукції, що виходить за кордоном УСРР. В 1927 р в Празі Чеській вийшло перше й друге число „Книголюба“, що його видає „Українське Товариство прихильників книги“, маючи в своєму складі бібліотечно-бібліографічну Комісію. Основне завдання журналу—„реєструвати українські видання, що з'являються по-за межами Польщі й Великої України“, а також старі друки на Підкарпатті¹⁾).

Доводиться сказати, що про біжучу українську бібліографічну роботу, яка переводиться за кордоном УСРР, ми маємо мало відомостів; надходять вони до нас часом з великим запізненням і то здебільшого випадково. Отже відчувається брак загального огляду спеціально-бібліографічної роботи за кордоном, особливо за останні роки, і було-б дуже бажано, щоб хто з закордонних бібліографів подав повний огляд з визначенням осередків, де робота переводилася й переводиться, а також відомості про організаційні заходи, бібліографічну пресу останнього часу²⁾ й про наслідки цілої бібліографічної роботи. А до того часу, доки матимемо точні матеріяли про бібліографічну роботу по всій взагалі Україні, підсумовуючи те, що нам відомо про організацію бібліографічної роботи, можемо сказати, що, не зважаючи на цілу низку осередків, що існували й існують на цій Україні, й по сьогоднішній день у нас здебільшого бібліографічну роботу переводив і переводить окремий бібліограф, який не ув'язується з іншими ні темою, ні методологією. Цей факт треба підкреслити, щоб зрозуміти характерні риси української бібліографічної практики, як і теоретичних спроб, де ми дуже мало знаходимо ознак певної системи в роботі, плановості, а ще менше помічаємо додержання певних одноманітних методів. Особливість цю ми знаходимо не лише в нашій бібліографічній роботі, але, стоячи на порозі організації бібліографії у всеукраїнському масштабі, на цю особливість нашої практики вважаємо за доцільне звернути як найпильнішу увагу.

Такі головні етапи пройшла організація бібліографії на Україні.

Спробуємо далі коротко визначити головні моменти, які можемо помітити у нашій роботі над питаннями з теорії й методології бібліографії. В ділянці теорії й методології загальної бібліографії нам важко відзначити щось значне в літературі передреволюційних часів. Найхарактерніший з цього погляду є той факт, що на сторінках єдиного на Україні спеціально бібліографічного органу, яким були „Извѣстія Одесскаго Библіографическаго Общества“, ми ні разу не знаходимо обмірковання основних бібліографічних питань, хоч-би про потребу бібліографії, про метод бібліографічного опису й упорядкування бібліографічного матеріялу. Лише про завдання

1) „Книголюб“. Прага—1927, 1, стор. 68-69.

2) Показчик українських періодичних видань по книгознавству. „Українське Книгознавство“ ч. 2. Подєбради. 1922, стор. 35-39.

бібліографії двічі підносив питання Голова „Общества“ проф. І. А. Лінниченко. Дозволимо собі трохи зупинитися на цьому. В 1911 році на відкритті „Общества“ обговорювали і завдання бібліографії. Формульовано завдання було так. Бібліографія складає інвентар всього науково-літературного матеріалу так рукописного, як і друкованого. Подруге, бібліографія подає систематичні огляди й критику історично-літературних і наукових творів з різних галузів. Бібліограф установлює часом дату написання твору, і тоді він править за біографу. Через те бібліографію важко відмежувати від біографії й історії літератури ¹⁾. Через рік завдання бібліографії визначено було вже так: „для нас, в кінці, найважливіше зміст (книги), то-б-то думка“. „Наше завдання вивчати сучасну думку, як вона виявлена в книзі“. Наведена історична справка свідчить, який складний комплекс різних моментів і завдань повинен увійти в обсяг бібліографічної роботи на думку піонерів бібліографічної теорії на Україні.

Бібліографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка у Львові зупиняла свою увагу виключно на питаннях української бібліографії і лише поширювала традицію окремих українських бібліографів попереднього часу. Досить нагадати вступ до 1-го тому „Галицко-Руской Библиографии“ Ів. Ом. Левицького й уступ до 1-го тому „Матеріалів до української бібліографії“, що їх склав Ів. Кравецький. І там і там мова йде про завдання и обсяг української бібліографії, форму опису й форму упорядкування матеріалів української бібліографії.

Револуція значно поширила обсяг питань теоретичного й методологічного характеру. Перш за все піднесено питання про відмежування бібліографії від споріднених наук і окреслення її місця серед найближчих книгознавчих дисциплін ²⁾. Далі цілий цикл питань з теорії бібліографії фігурує в різних працях: мета бібліографії, її практичні завдання, межі й характер роботи, питання класифікації бібліографічних праць, форми опису й упорядкування бібліографічного матеріалу. ³⁾ Зокрема з'являються підручники для бібліографічного опису ⁴⁾ й для класифікації за міжнародньою десятк. системою ⁵⁾.

Останнє питання викликало низку статтів, автори яких намагаються з'ясувати основні риси системи й визначити її практичне значіння в бібліографічній і бібліотечній роботі на Україні ⁶⁾.

¹⁾ „Извѣстія“. . . . Одесса, 1911, т. I, в. 2, стр. 10—18.

²⁾ Л. Биківський. Що таке бібліографія? „Наш Шлях“. Кам'янець, 1920 № 43.

³⁾ М. Ясинський. Рец. на книгу М. Куфаєва: Книга, як повяття і предмет науки, й бібліографія, як документальна наука. „Записки істор.-філолог. відділу УАН“, ч. VII—VIII. К. 1926, стор. 520—525.

⁴⁾ Ю. Ковалевський. Правила карткографії. К. УНІК. 1923. 70 стор.

⁵⁾ Ю. Меженко. Міжнародня децимальна бібліографічна класифікація. К. 1919. 90 стор.

⁶⁾ Ю. Ковалевський. Теоретичні підстави бібліографічної класифікації та існуючі класифікаційні схеми в порівнянні з міжнародньою децимальною системою „Голос Друку“. Х. 1921. 1, стор. 76—101; Л. Биківський. Замітки про книгоживання. Подєбради. 1923.

Здебільшого, піднесені в той час питання не мали поглибленого аналізу. Значну кількість питань поставлено й докладно обгрунтовано на сторінках преси вже в останні часи. Нагадаємо працю М. Куфаєва „Книга, як поняття, і предмет науки та бібліографія, як документальна наука про книгу“¹⁾, статтю М. Рубакина „Про наукову постановку самоосвіти з погляду бібліологічної психології“²⁾, статті Д. А. Балики: а) „Аналітичний та Синтетичний метод вивчення читача“³⁾, б) „Про класифікацію друків за соціальним призначенням“⁴⁾. До цього ще додамо дві статті, що їх надруковано в 1926 р. в „Бібліотечному Журналі“, органі співробітників ВБУ. Одна стаття Д. А. Балики „Про аналітичну карточку“, а друга В. О. Козловського „Термінологічні уваги“⁵⁾.

Коли ми говоримо про організацію справи, а особливо, коли говоримо про роботу в галузі теорії, чи методології української бібліографії, ми оперуємо матеріалом в такій кількості, що з де-якою певністю можемо підсумовувати роботу в цих двох ділянках, давати їй загальну характеристику, й робити висновки. Значно трудніший стан дослідника практичної української бібліографії. Щоб повністю оцінити організаційні заходи, які вживано на Україні протягом XIX—XX стор. в галузі бібліографії, потрібні ще значні додаткові відомості, яких ми поки-що не маємо. Те саме, тільки в значно більшій мірі, мусимо здобути для наших остаточних висновків про стан української практичної бібліографії в минулому й про її здобутки. Мусимо уважно переглянути видання різних наукових і громадських установ з території України, з'окрема видання вищих шкіл, далі всі періодичні видання, принаймні журнального типу й так само насамперед з території України, але не лише з цієї території. Багато періодичних видань з по-за меж України містили бібліографічні матеріали про Україну й тому для повної бібліографії української бібліографії треба переглянути всі такі видання. І лише перевівши цю складну роботу, зможемо говорити з певністю, що саме ми маємо з української бібліографії, і яка її практична, методологічна, й наукова вартість.

Теперь ми можемо подати лише орієнтовочні відомості про українську практичну бібліографію. Орієнтовочне значіння наших відомостей залежить ще й від того, що ми не завжди могли перевірити всі свої матеріали на підставі безпосереднього ознайомлення з відповідними виданнями.

А проте, ми подаємо ці відомості, вважаючи, що навіть не остаточно опрацьовані бібліографічні матеріали можуть стати в пригоді тому, хто потребує принаймні орієнтовочних справок, тим більше, що справки подаються переважно перевірені.

1) К. УНІК. 1925 р. 26 стор.

2) „Бібліологічні Вісті“. К. 1926, № 1, стор. 5—15.

3) Там-же, стор. 6—35.

4) Там-же, 1927, № 1, стор. 5—36.

5) „Бібліотечний Журнал“. К. 1926. № 6—8, стор. 12—25.

До української бібліографії ми зараховуємо бібліографічні покажчики, часом критичні й інформаційні огляди, іноді біографії, коли в них є бібліографічні матеріали. Ми занотовували бібліографічні покажчики, що вийшли, як окреме видання, а так само ті, що надруковано в періодичних виданнях, чи як додаток до монографічних видань з різних галузів знання. Увесь матеріал розсортований на такі розділи: бібліографія української бібліографії, покажчики видань українською мовою—загальні й спеціальні, покажчики видань, що змістом торкаються України в цілому й окремих її частин, покажчики індивідуального характеру. Інші покажчики: видань установ, видавництв, каталоги книжкових крамниць, покажчики універсального значіння, що вийшли на території України, а також покажчики до періодичних видань—ми не вводимо до свого огляду, відкладаючи їх до часу, коли буде подано в друку повну бібліографію української бібліографії. Відокремлюємо так само покажчики з території УСРР за 1926 рік; їх ми спеціально оглядаємо в іншому виданні ВБУ ¹⁾.

I.

Бібліографія бібліографії.

З цілої практичної української бібліографії дуже мало можна навести праць з названого розділу. Назвемо такі:

1. Биковський, Л. Українська бібліографія на еміграції. „Українське Книгознавство“. Подебради. 1922. Зб. I. 44 стор. (огляд).

2. Дорошенко, Д. Покажчик літератури українською мовою в Росії за 1798—1897 роки. „Науковий Зб. Укр. Університету в Празі“, ч. I. Прага. 1925, стор. 142—143. (Подаються відомості про укр. бібліографічні покажчики).

3. Ефремов, С. Библиотека по украиновѣдѣнію. XI. Указатели и справочники. „Украинская Жизнь“. М. 1917, № 3—6, стор. 138—139 (37 назв.).

4. Ефремов, С. Українознавство. XI. Покажчики й Справочники. К. 1920, стор. 62—64 (49 назв.).

5. Калинович, Ів. Українська історична бібліографія за 1914—1923 р. р. 1. Бібліографія (бібліографії). „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. СХХІV—V, стор. 185—192.

Те саме. „Матеріали до української бібліографії“, т. 5, в. I Вид. Бібліографічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів. 1924, стор. 1—12.

II.

Бібліографія покажчиків видань українською мовою загального характеру.

Виходячи із зручності огляду, подаємо відомості окремо для Наддніпрянської України й окремо для України Західньої.

а) Наддніпрянська Україна.

6. Перший короткий бібліографічний огляд української друкованої літератури зустрічаємо в тексті критичної статті невідомого автора про книгу Лукашевича „Малороссійскія и червонорусскія думи“ (СПБ. 1836). Статтю цю надруковано в „Литературныхъ Прибавленияхъ къ Русскому Инвалиду“ на 1837 г. № 10.

7. Далі відома праця Гер. Галки. (Костомарова)—Обзоръ сочиненій, писанихъ на малороссійскомъ языкѣ. „Молодикъ“ X. 1843, стр. 157—185.

В 1862 р. П. Куліш підносить питання про потребу скласти „на первый разъ, хоть библиографическое обозрѣніе украинской литературы, въ обширномъ значеніи этого слова, разумѣя сочиненія о Малороссіи вообще во всѣхъ отношеніяхъ... И писанныя на народномъ языкѣ, и на великорусскомъ языкѣ въ духѣ украинской народности“. Це був би „Календарь на-

¹⁾ Див. Журнал Библиотекознанства та Бібліографії. Київ, 1927 р. Кн. I а Вид. Всенародної Бібліотеки України.

шого умственнаго благосостоянія, драгоценный справочный указатель" (Н. М. „Основа“. СПб. 1862. Березиль, стор. 56—57).

8. Показчик, який був викликаний потребою, що про неї говорить П. Куліш, з'явився в 1883 р. в „Раді“ (Укр. Альманахъ. К. 1883) і окремо. Це—Показчик нової української літератури 1798 — 1883. М. Комарова. Київ. 1883. 74 стор. Показчик М. Комарова викликав ряд рецензій і додатків.

9. Назвемо працю М. Гаврилова—Доповнення къ „Показчику нової української літератури“ М. Комарова („Кіевская Старина“, 1883, Августъ, стор. 748—750).

Сам М. Комаров працював над поповненням і продовженням свого показчика. В наслідок цього з'явилася низка показчиків на окремі теми, про які ми згадаємо на своєму місці. Тут вкажемо лише на—

10. Короткий перегляд українських книжок за 1885 р., який М. Комаров надрукував в „Зорі“ Львівській 1886 р. Але праці, яка продовжувала б „Показчик“ за низку років, М. Комаров не встиг видати.

11. В 1925 р. в Празі вийшов „Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798—1897 роки“—Д. Дорошенка („Науковий Збірник Українського Університету в Празі“, ч. I, стор. 142—238).

Перша частина цього показчика видана ще в 1917 р. в Чернівцях без коректи автора. (Чернівці 1917. 68 стор.).

Подібних до тих показчиків, які видали М. Комаров і Д. Дорошенко, ми не маємо. Підсумовування українських видань ідуть лише за окремі роки в різних періодичних виданнях: в „Кіевской Старині“, „Україні“, в укр. календарі „Рідний Край“, газеті „Рада“, „Літ.-Науков. Вістнику“, „Укр. Хаті“ й инш.

12. Збільшений загальний, за 10 років, підсумок української літератури подав Д. Дорошенко в своїй праці—Народная украинская литература (СПБ. 1904. 71 і 1 стор.).

З початком світової війни реєстрування українських видань стало справою більш складною. Українські видання виходили в різних місцях перебування українських емігрантів. Єдиний план, чи контроль трудно було запровадити. Але реєстри проте складають і друкують по різних загальних періодичних виданнях і спеціально книгознавчих, а також окремо.

Відомі такі реєстри:

13. Крип'якевич, Іван. Українські видання на еміграції. „Укр. Слово“. Львів. 1915. №№ 19, 41.

14. Чепіга, Іван. Українська літературна продукція на еміграції у Відні. Від 1-го серпня 1914—до мая 1916. Відень, 1916. Накладом Укр. Культ. Ради. 33+1 стор.

15. Лютай (Калинович, Ів.) Демко. Український літературний рух в 1916. „Шляхи“, Львів. 1917. № 17, стор. 153—163.

16. Чепіга, Ів. Огляд укр. літератури на еміграції. „Календар Т-ва „Просвіта“. Львів, 1917, стор. 191—196.

17. Паночіні, С. Книжкова українська продукція в 1917 р. „Книгарь“. К. 1918, № 5, стор. 243—251.

18. Калинович, Ів. Літопис української публікації за 1918 р. „Книга“. Відень. 1921. I, стор. 47—49.

19. Старий, Ів. Здобутки нашого друкованого слова (за 1917 — 1918 роки), „Трибуна“. К. 1919, № 12 і 13.

20. Жученко, М. (Д. Дорошенко). Український видавничий рух в 1919 р. „Хліборобська Україна“. Відень—1920. Зб. I, стор. 110—115.

21. Ж. М. Літературне життя на Україні Наддніпрянській в 1919 р. „Хлібороб. Україна“ Відень—1920. Зб. II—IV, стор. 243—248.

22. Дорошенко, В. Український видавничий рух на Радянській Україні в 1920 р. „Книжка“. Станіславів—1922, 1—3, стор. 16—24.

23. Жученко М. Українське письменство в 1920. „Хлібороб. Україна“. Відень—1920. Зб. II—IV, стор. 238—243.

24. Жученко, М. Український видавничий рух в першій половині 1921 р. „Хлібороб. Україна“. Відень.—1921. Зб. V—VI, стор. 199—207.

25. Приходько, А. н. Книжкова продукція на Україні за час революції. „Голос Друку“. Х. 1921. I, стор. 17—33.

26. Сірополко, С. Показчик книжок і відозв, виданих в Тарнові в 1921 і до 1/х—1922 р. „Укр. Книгознавство“. Подєбради.—1922. Зб. 3., стор. 30—34.

27. Волох, Л. Про літературний і видавничий рух у Києві та на Україні при кінці 1922 р. „Громадський Вістник“. Львів.—1923, № 37.

2886933

28. Грицак, Євген. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917—1922). „Літ.-Н. В.“, Львів.—1923, IX, 55—64; X, стор. 149—158.

29. Дорошенко, Дм. Українське літературне життя на еміграції. „Трибуна України“. Варшава.—1923, I, стор. 24—32 (початок).

30. Дорошенко, Дм. і Дорошенко, Вл. Укр. літературне життя на еміграції (докінчення). „Трибуна України“. Варшава. 1923, 2—3, стор. 32—39.

31. К (а л и н о в и ч), І. Всеукраїнська бібліографія за 1923 рік. „Книжка“. Станіславів—1923, 1—5, стор. 58—63.

32. К а л и н о в и ч, І. Бібліографія за 1923 р. „Нова Україна“. Прага.—1923, 4, стор. 158—160; 6, стор. 186—189.

33. М у х и н, М. Украинские издания 1925 г. (За пределами СССР). „Славянская Книга“. Прага.—1926, Февраль, стр. 57—59.

34. Д. В. Українське наукове життя по за межами УСРР в р. р. 1914—1925. Західна Україна. „Україна“. К. 1925, 6, стор. 155—168.

35. Книжный Указатель... произведений печати на языках русском, украинском, белорусском и др., выпущенных за пределами России и поступивших в редакцию в январе с. г. (1926). „Славянская Книга“. Прага.—1926, Февраль, стр. 69—83.

б) Західна Україна.

Для українських видань, що друкувались на Західній Україні, маємо такі покажчики й огляди з часів перед тим, як Ів. Ом. Левицький видав свою Галицько-руську бібліографію:

36. Левицький, Іосиф. Судьба Галицько-русского языка и литературы. „Денница“ П. Дубровского. Варшава. 1843, Мартъ—Апрѣль; 1844, № 5, 6.

37. Межовъ, В. Библиографическій указатель галицько-русской литературы. „Основа“, СПб. 1862, 6, стр. 104—139.

38. Головацкий, Я. Галицько-русская библиографія съ 1772 по 1848 г. „Галичанинъ“ Лит. Сб. Львовъ. 1863, кн. I, в. III—IV, стр. 309—327.

39. Списокъ учебниковъ для народныхъ школъ, изд. правительствомъ на рус. языкѣ въ г.г. 1848—63. „Галичанинъ“. Лит. Сб. Львовъ. 1863, кн. I, в. II, стр. 168—171.

40. К а л и т о в с ь к и й, Іеронім. Бібліографічний показчик за р. 1885. „Зоря“. Львів. 1886, 7. 9. 11—14. 18—19.

Завершенням для всього попереднього часу західньо-української бібліографії є праці Ів. Ом. Левицького:

41. Галицько-русская библиографія XIX ст., т. I. Львовъ. 1888. XXII+161 стр.

42. т. II Львовъ. 1895 р. 2+736 стр.

43. Також його „Українська бібліографія Австро-Угорщини“ за роки 1887—1900, т. I (1887—89). Львів. Накл. Н. Т-ва ім. Ш-ка. 1909. 209 стор.

44. т. II. (1889—91). Львів. 1910. 262 стор.

45. т. III. (1892—93). Львів. 1911. 290 стор.

Подаючи покажчики видань українською мовою, ми поки-що наводили лише покажчики загального характеру. Крім того, ми намагалися слідкувати за тим, як подані покажчики охоплюють українські видання з хронологічного боку. І тепер, загально підсумовуючи цей розділ, не входячи тут в оцінку наведених бібліографічних праць ні з погляду повноти охоплення ними предмету, ні з погляду бібліографічно-методологічного, можемо лише підкреслити, що для Наддніпрянської України загальні підсумки видань українською мовою закінчуються 1897 роком. Для загального підсумку видань, що з'явилися після 1897 року, матеріал подають річні зводки, що їх хоч не завжди регулярно, але складали й складають до наших часів. Всеж основним джерелом залишається передусім російський „Правительственный Вѣстникъ“, а з 1907 р. „Книжная Лѣтопись“. Революційні часи потребують додаткових зводок принаймні до 1924 р., з якого почав виходити „Літопис Українського Друку“. Загальні підсумовання українських видань Західньої України закінчуються 1893 р. Нині Бібліографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка працює над продовженням праці Ів. Ом. Левицького. Біжучу продукцію реєструє „Книжник“, що виходить у Львові з 1927 р.

46. Для Підкарпатської України маємо працю В е р г у н а, Д. Н. Новейшая Карпаторусская библиографія (Нью-Йорк. 1925. 16 стр. Оттиск из Нью Йорк. газеты „Прикарпатская Русь“).

III.

Покажчик видань українською мовою спеціального характеру.

47. Б і д н о в, В. Релігійні видання на Україні в 1917—1919 роках (огляд). „Книголюб“. Прага. 1927. I, стор. 38—43.

48. Биковський, Л. Бібліографія творів по бібліотекознавству на укр. мові. „Наш Шлях“. Кам'янець на Поділлі. 1920, № 72.

49. Калинович, Ів. Огляд „воєнної“ української бібліографії (за час першого року світової війни). „Укр. Слово“. Львів. 1915. №№ 51, 53—59, 61, 65, 72, 76, 80, 81, 83, 111—115.

50. К. І. Переклади з української літератури. „Шляхи“. Львів. 1916. № 6, 222—223; № 7—8, 287—288; № 9—10, 351—352; 1917. № 1—2, 117—119.

51. Калинович, Ів. Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури. Відень—Київ. Бібліотека „Нової Доби“, № 20. 1921. VI+110 стор.

52. Калинович, Ів. Українська історична бібліографія за 1914—1923 р. р. Публікації в українській мові. „Записки Науков. Т-ва ім. Шевченка“. Львів. 1924, т. СХХХІV—СХХХV, стор. 185—239; те саме „Матеріали до української бібліографії“. Т. V. в. I. Львів. Вид. Бібліогр. Комісії Науков. Т-ва ім. Шевченка. 1924. 59 стор.

53. Комаров, М. Українська драматургія (1815—1906). Одеса. 1906. 230 стор.

54. Комаров, М. До „Української драматургії“ (1906—1912). Одеса. 1912. 106+1 стор.

55. Мігчук, І. Ukrainische philosophische Bibliographie der letzten Jahre (1921—1926). Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin“. Berlin und Leipzig. 1927. April. S. S. 60—69.

56. Мицюк, А. Українська економічна література еміграції. „Славянская Книга“. Прага. 1925, стор. 193—196 (огляд).

57. Родников, В. Огляд укр. дитячої літератури. Переклад Е. Зерової. К. Вид. „Вільна Укр. Школа“. 1918. 25 стор.

58. Ромул. Пушкин українською мовою. „Рада“. К. 1912. № 24.

59. Тишевский и П. Шафран. Литература на украинском языке а) о Ленине, б) по ликвидации неграмотности. „Вестник Книги“. Москва, 1925. IV, стр. 16—21.

60. Чижевський, Д. Філософічна література українською мовою за р. р. 1920—1926 (огляд). „Книголюб“. Прага. 1927. 1, стор. 32—38.

61. Шарлемань, М. Охорона природи. Список головнішої літератури в справі охорони природи. Книжки українською мовою. К. ДВУ. 1921, стор. 47.

62. Яремченко, О. Фахова пластова бібліографія українською мовою. „Молоде Життя“. Львів. 1923, 3—4, стор. 3.

IV.

Показчики видань, що змістом торкаються цілої України.

Для цього розділу ми взяли переважно ті показчики, які з'явилися в часу революції.

Обмежуємо матеріал також тим, що беремо переважно реєстри, то-б-то такі показчики, автори яких не робили одбору матеріялу, а намагались охопити його максимально.

63. Айзеншток, І. Додатки до показчика неперіодичних видань по українознавству за р. р. 1914—1917. „Наше Минуте“. К. 1918. 3, стор. 187—189.

64. Багалій, Д. (акад.). Нарис української історіографії. Т. 1. Літописи. Вип. 1. К. УАН. 1923. 138 стор.

65. Багалій, Д. (акад.). Нарис української історіографії. Т. I. Джерелознавство. В. II. К. УАН. 1925. 108 стор.

66. Багалій, Д. (акад.) Нові джерела про Кирило-Методієвське Брацтво. „Наше Минуте“. К. 1918, 2, стор. 171—179.

67. Бібліографічний Мікроб. Бібліотековіана Всенародньої Бібліотеки України. „Бібліологічні Вісті“. К. 1923, 3, стор. 27—34.

68. Бібліографія української історії (1922—1923). „Історичний Вістник“. Львів. 1923, 2—3, стор. 35—38.

69. Біднов, В. Що читати по історії України. Катеринослав. Вид. Союзу Співживч. Товариств. 1920. 47 стор.

70. Биковський, Л. Бібліотековіана Національної Бібліотеки України. „Укр. Книгознавство“ Подєбради. 1922. 36. 2, стор. 20—32.

71. Биковський, Л. Бібліотековіана Національної Бібліотеки України „Студент. Вістник“. Львів. 1922. 6, стор. 145—148.

72. Борщак, І. Література про Берестейський мир Центральної Ради (в Кн. О. Севрюка—Берестейський мир, 9—15. 1918. Paris 1927, стор. 15).

73. Борщак, І. Звідомлення з дослідів в архівах Західньої Європи. (Українознавчі матеріали, що їх розглядав І. Б.). „Записки Н. Т-ва ім. Ш-ка“. Львів, 1924. СХХХІV—СХХХV, стор. 241—245.

74. Борщак, І. Бібліографічні мандрування. „Книга“. Відень. 1921. 1, стор. 4—6.

75. Голубець, Микола. Начерк історії українського мистецтва. Перша частина. Література предмету. Львів. (Вид-во) „Учітеся брати мої“. № 4. 1922, стор. 251—262.

76. Грушевський, Олександр. Огляд розвідок (до історії України XI—XVIII в.в.) „Університ. Вісті“. К.. 1918. I, стор. 5—8.

77. Гуцало, О. Українська. Книжки й неперіодичні видання 1914—1917. (іст.-філол. дисципліни). „Наше Минувле“. К. 1918. 1, стор. 192—210.

78. Десняк, В. Показчик праць та матеріалів по історії революції та контрреволюції на Україні в 1917 р. та початку 1918 р. „Черв. Шлях“. X. 1925. 11—12, стор. 137—138.

79. Дорошенко, В. Література до історії української революції. „Громадський Вістник“. Львів. 1923. 17.

80. Дорошенко, Д. Огляд української історіографії. Прага. Накл. укр. Університету. 1923. 220+1 стор.

81. Єфремов, С. (акад.) Українознавство. Показчик. К. Вид. Всеукр. Кооперат. Видавн. Союзу, № 48. 1920. 64 стор.

82. Загорецький, В. З нової літератури по історії української архітектури. „Стара Україна“. Львів. 1925, стор. 177.

83. Іваницький, В. Бібліотековіана ВБУ. „Бібліол. Вісті“ К. 1923. 4, стор. 49—52.

84. Калинович, Ів. Важніші джерела до історії Укр. січових стрільців. „Стрілецький Календар - альманах на рік 1917“. Львів. 1917, стор. 152—157.

85. Калинович, Ів. Польські наукові причинки по українознавству за 1922р. „Книжка“. Станіславів. 1922. 4—7, стор. 62—63; 8—10, стор. 113—115.

86. Квитка, К. Музыкальная Этнография на Украине в послереволюционные годы. „Этнография“. М.-Л. 1926. 1—2, стор. 211—212.

87. Клепацький, П. Огляд джерел до історії України. В. І. Кам'янець на Поділлі. 1920. 137+III стор.

88. Крип'якевич, Іван. Бібліографія укр. історії. (1922—1923). „Істор. Вістник“. Львів. 1923. 2—3, стор. 35—38.

89. Крип'якевич, Іван. Історія української держави XVII—XVIII. Література про Україну перед 1648 р. Львів. 1922, стор. 29—34.

90. Крип'якевич, Іван. Українська історіографія XIX—XX в. в. Бібліографія укр. історіографії XIX—XX в. в. (Перша частина). Львів. 1923, стор. 60—66.

91. Кузеля, Зенон. Спис важної літератури про козацькі думи й кобзарів. (В кн. Емеця Василя—Кобза та кобзарі. Берлін. 1923, стор. 100—111.).

92. Лобода, А. (акад.) Судьбы этнографии на Украине за 1917—1925 г. „Этнография“. М.-Л. 1926. 1—2, стр. 201—210.

93. Міяківський, В. Українська в останньому виданні творів О. І. Герцена. „Бібліологічні Вісті“. К. 1923. 3, стор. 1—14.

94. Огієнко, Ів. Історія українського друкарства, Т. I. Історично-бібліографічний огляд укр. друкарства XV—XVIII в. в. Львів. Накладом Н. Т-ва ім. Шевченка. 1925. 418 стор.

95. Огієнко, Ів. Українська мова. Бібліогр. показчик. К. 1918. 88 стор.

96. Раковський, Ів. Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу. Література. „Збірник математ.—прир.—лікар. Секції Н. Т-ва ім. Ш-ка.“ Львів. 1925. т. XXIII—XXIV, стор. 199—200.

97. Руська Правда (Академічний список) під ред. Р. Ляценка. В. перший. Бібліограф. показчик. Прага. Укр. Правниче В-во. 1927, стор. 9—18.

98. Savčenco Theodore. Esquisse d'une Bibliographie Ukrainienne. Paris 1918. 24 p. p.

99. Січинський, В. Головніша література (по архітектурі старокнязівської доби). В кн. того ж автора—Архітектура старокнязівської доби. X—XIII. Прага. У. Г. В. Ф. 1926, стор. 39—42.

100. Січинський, В. Література з українського пластичного мистецтва за 1926 р. (огляд). „Книголюб“. Прага. 1927. 1, стор. 25—32.

101. Січинський, В. Нові праці з української архітектури (огляд). „Нова Україна“. Прага 1923. 4, стор. 107—112.

102. Січинський, В. Нові видання по укр. мистецтву. „Стара Україна“. Львів. 1925, стор. 178.

103. Сушкин, Г. Районирование. (Указатель литерат. вопроса). „Статистический Бюллетень“ Одесск. Губстатбюро. 1923. № 5—6.

104. Тутковський, П. (акад.) Копальні мікрофауни України. Ч. 1. Головніша література про мікрофауну України. К. УАН. 1925, стор. 14—21.

105. Тутковський, П. (акад.). Матеріали для бібліографії Українського мапознавства. Ч. 1. К. УАН. 1924. 64 стор.

106. Тутковський, П. (акад.). Матеріали до сільсько-господ. бібліографії України. В. І. К. УАН 1923. 48 стор.

107. Україніка чеською мовою, німецькою, польською, російською. „Книголюб“. Прага. 1927. 1, стор. 80—83.

108. Шарлемань, М. Головніша література до вивчення ссавців України. (В кн. того ж автора—Звірі України. К. 1920, стор. 67—68).

109. Щербаків, Н. и Щербаків, В. Скифи. Указатель необходимой литературы. М. „Практические знания“ 1918, стр. 73—78.

Ми зупинилися на показниках переважно революційного часу не лише через те, що вони порівнюючи недавнього походження, а головним чином через нерозробленість української бібліографії в цій ділянці. З видань попереднього передреволюційного часу ми могли б назвати дуже мало значних праць, які не були б відомі широкому колу дослідників і просто освічених людей. Як раз в цій ділянці доведеться перевести складну роботу перегляду числених видань, особливо періодичних, різними мовами, щоб вишукати вже складені показники, а ще більш доведеться працювати, щоб скласти нові. Вкажемо лише на окремі праці з попереднього часу, які разом з відомими показниками Лазаревського, Межова, Грінченка, Д. Дорошенка й инш., залишаються дуже важливими джерелами бібліографічних відомостей про Україну.

110. Обзоріе Трудовъ по Славяновѣдѣнію подъ ред. В. Бенешевича. Украинновѣдѣніе, в. IV.

Відомо, що в. III-й „Украиновѣдѣнія“ вийшов у Петрограді 1914 року. До останнього часу не було змоги довідатися про долю 4-го випуску, який був майже цілком видрукований, але не був випущений для загального вжитку. Тепер ми маємо 4-й випуск, правда, унікальний, який переходить в Кабінеті Бібліотекознавства Всенародної Бібліотеки ¹⁾.

111. Вознесенскій. С. Русская литература о славянствѣ. Гл. VI. Восточное славянство: 1) Малороссія, Волинь, Холмщина; 2) Галичина, Буковина, Угорская Русь; 3) Бѣлоруссія и Литва. Петр. Изд. Курбасова. 1915.

112. Kolodziejczyk; E. Bibliographia slowianoznawstwa polskiego (розділ присвячений українознавству польською мовою). Kr. Naklad Akad. Umiejtnosci. 1911.

113. Kërren, Friedrich Theodor. Bibliotheca zoologica Rossica. В. I. Allgemeiner Theil. В. I. Kleinrussland. Neurusland. 1905. S. 334—355.

V.

Краєзнавча бібліографія.

Не менше доведеться працювати в ділянці краєзнавчої бібліографії й разом розшукувати краєзнавчу бібліографічну літературу по різних періодичних виданнях, збірниках, календарях і инш. З огляду на особливо важливе для сучасности значіння показників краєзнавчого характеру, наведемо тут всі без одбору, які ми змогли перевірити й описати de visu.

114. Роговичъ, А. Библиографическій указатель по естественной исторіи Киевского уч. Округа: Волинск. Подольск., Киев., Полтав. и Черниговской. „Записки Ю.-З. Отдела И. Русск. Географич. Об-ва“. Т. II за 1874. К. 1875, стр. 275—287.

115. Радкевичъ, Г. Библиографическій указатель литературы по геології губерн. Киев. уч. Округа: Киев., Вол., Под.; Черниг. и Полт. „Зап. Киев. Об-ва естествоиспытателей.“ Т. XIV, в. 2. К. 1897, стр. 285—357+11.

116. Ксенжпольскій, А. Списокъ научныхъ работъ по энтомології Юго-Зап. Края. „Труды Об-ва изслѣдовател. Волини“, Т. VIII. Житомиръ. 1912. стр. 193—199.

117. Зеленинъ, Д. Библиографическій указатель русской этнографической литературы о внешнемъ бытѣ народовъ Россіи (Матеріали про окремі губерн. кол. Росії). Спб. 1913. 733 стор.

118. Чирвинскій, В. Матеріали къ познанію химического и петрографического состава лѣдниковыхъ отложений Ю.-Зап. Россіи въ связи съ вопросомъ о движеніи ледникового покрова. Обзоръ литературы по губерніямъ Киев., Вол., Черниг. и юго-

¹⁾ Ф. Максименко. До бібліографії українознавства. „Бібліотечний Журнал.“ К. ВБУ. 1926. 6—8, стор. 25—28.

восточной Гродненской. „Записки Киев. Об-ва естествоисп-ей“. Т. XXIV, в. 2—3. К. 1914, стр. 6—28.

Бессарабія.

119. Драгановъ, П. Bessarabiana 1812—1912. Кишиневъ. Изд. Бессараб. губ. Земства. 1913. 278 стр.

120. Могилянский, Н. Матеріалы для географіи и статистики Бессарабіи. Кишиневъ. 1913. 141 стр.

121. Библиографія бессарабского вопроса. „Красная Бессарабія“ М. 1926. 1, 2. (в друг. числі стор. 71—72).

Волинь.

122. Пенкина, З. Полѣсье. Библиографическіе матеріалы по исторіи, географіи, статистикѣ, этнографіи и экономич. состоянію Полѣсья (Сѣверо-запад. и Ю.-З. Край вообще и губ. Мин., Гродн., Волын., Киевск. и Могилевская в частности). СПб. 1883. VII + X + 274 + I стр.

123. Мацевичъ, И. Указатель учено-литературныхъ произведеній въ местной печати, касающихся предмета археологіи въ самомъ обширномъ значеніи слова, по Волынской губерніи. „Труды Виленскаго отдѣленія Московск. предварительн. Комитета по устройству въ Вильно IX-го Археолог. Съѣзда“. Вильна. 1893, отд. III, стр. 48—62.

124. Тутковскій, П. (акад.) Библиографическій обзоръ литературы по геологіи и физической географіи центрального и южного Полѣсья. „Зап. Киевск. Об-ва ест-ей“, т. XXI, в. 3. К. 1910, стр. 33—238.

125. Копачевская, М. Списокъ ботанической литературы по Волини. „Труды Об-ва изслѣд.-ей Волини“, т. VIII. Житомиръ. 1912, стр. 165—182.

126. Ивановъ, Л. Къ минералогіи Волини. Списокъ литературы. „Труды Об-ва изслѣд.-ей Волини“, т. XI, в. I. Житомиръ. 1915, стр. 115—126.

127. Тутковскій, П. (акад.). Орографическій очеркъ центрального и южного Полѣсья. Литература. М. 1913, стр. 102—108.

128. Тутковскій, П. (акад.). Славечансько-Овруцький кряж та узбережжя ріки Славечни. Спис головнішої використаної літератури. К. УАН. 1925, стор. 64—67.

Галичина.

129. Яснопольскій, Л. Шоссейные и водные пути Галиціи. Литература и

матеріалы о шоссейныхъ и водныхъ путяхъ Галиціи. Петроградъ. 1915, стр. 45—47.

130. Титович, Клим (Калинович Иван). Важніші публікації про Галицьку (ЗУНР) Республіку. „Український Прапор“. Відень. 1921. № 43, 44, 45, 47, 49.

131. Кіцера, О. Земельні відносини Східньої Галичини (Література). Подѣбреди. Вид. Кабінету Нар. Господарства Укр. Господарчої Академії. 1925, стор. 57.

132. Шиманович, І. Західня Україна. Територія і населення. Ч. I. Статист. розвідка. Література. Львів. 1926, стор. 22.

Донбас.

133. Максименко, Ф. Матеріалы к библиографіи Донецкого Края. (Преимущественно Бахмутского уезда). „Просвещение Донбаса“. Бахмут. 1922, 6—7, стор. 100—104; 8, стор. 107—110; 9, стор. 114—117.

134. Яворскій, В. Детальная геологическая карта Донецкого каменноугольного бассейна. Описание планшетов VI—32 и 33. Район р. р. Калитвы и Быстрой. Список главнейших трудов и заметок по геології описываемого района. Ленинград. Изд. Геолог. Комитета. 1927, стр. 3—4.

Зелений Клин.

135. Шиманович, І. Зелений Клин—Нова Україна. Економічна розвідка. Література. Львів. Накладом вид-ва Громада. 1924, стор. 30—31.

Канада.

136. Биковський, Л. Канада. Джерела. Подєбради. 1925, стор. 41.

Київ і Київщина.

137. Закревскій, Н. Описание Киева. Томъ второй. Источники. М. 1868. Вновь обработанное и значит. умноженное издание, стр. 905—916.

138. Киевъ въ русской поезіи. Къ библиографіи Киева. Литературныя сочиненія, болѣе или менѣе прикосновенныя къ Киеву и Днѣпру. К. 1878, стр. 112—116.

139. Феофилактовъ, К. Краткій историческій очеркъ геологическихъ изслѣдованій г. Киева и Киев. губерніи. Списокъ работъ по геології Киев. г., намѣченныхъ К. Феофилактовымъ для историч. обзора, но еще не внесенныхъ въ этотъ обзоръ. „Записки Киев. Об-ва ест-ей“. XIX. К. 1905, стр. 46—49.

140. Библиографическій Указатель литературы по исторіи Кіева и Кіевской губерні. „Календарь и Справочная Книга гор. Кіева на 1906 г.“ К. Изд. Об-ва скор-медич. помощи. 1906, стр. 100—108.

141. Чирвинскій. Главнѣйшая литература по геології Кіева и его окрестностей. „Зап. Кіев. Об-ва ест-ей“. XXVI, в. I. К. 1917, стр. 75—79.

142. Шарлемань, М. Короткий огляд літератури по фавні Київщини. „Вісти Природничої Секції Укр. Наук. Т-ва“, т. I, в. 3—4. К. 1918—1919, стор. 97—106.

143. Петров, М. Київська Академія. Список важніших студій та статей по історії Київської Академії. „Зап. істор.-філол. віддіму УАН“. Кн. I. К. 1919, стор. 15—17.

144. Шарлемань, М. Нова література про фавну Київщини. „Український Зоологічний Журнал“. К. 1923. 2, стор. 16.

145. Leib, Bernard. Rome, Kiev et Byzance a la fin du XI-e siecle. Bibliographie. Paris. 1924. XXX. p. p.

146. Кистяковский, В. Киев в географических экскурсиях и цифрах. Некоторые важнейшие общедоступные источники по экскурсионному делу вообще и городу Киеву в частности. К. 1925, стр. 153—161.

147. Лукомский, Г. Библиография по Киеву. Париж. 1925. 27 стр.

148. Тутковський, П. (акад.) і Симинський, К. (акад.) Кам'яні будівельні матеріали Київщини. Література. К. УАН. 1925, стор. 101—103.

К у б а н ь.

149. Библиографическій указатель книгъ, сочиненій и статей, относящихся къ статистикѣ, исторіи и географіи Сѣверного Кавказа. „Сборникъ статистич. свѣдѣній о Ставроп. губ.“ 1870, т. III, стр. 119—150.

150. Фелицынъ, Е. Библиографическій указатель литературы о Куб. Области, Куб. казачьемъ войскѣ и Черноморской губ. Отд. I. Екатеринодаръ. 1899—1903. 119 стр.

151. Краснянскій, М. Литература по археології Приазовья. „Записки Ростовск. Об-ва ист., древн. и природы“. Т. I. Ростовъ н/Д. 1912, 22 стр.

152. Аваліани, С. Bibliographia Transcaucasica. Матеріали за 1912 г. „Изв. Одесск. Библиогр. Об-ва“. Одесса. 1913, стр. 373—376.

153. Максимовъ, Н. Списокъ литературы по гидрології, рыболовству и ихтиології Черноморско-Азовскаго бассейна съ 1831—1912. „Матеріали къ познанію русск. рыболовства“, т. II, в. 10. і окремо. СПб. 1913. 16 стр.

154. Меликсетъ-Бекова, Л. Матеріали для библиографическаго указателя беллетристическихъ произведеній русскихъ писателей, посвященныхъ Кавказу и его обитателямъ. „Изв. Одесск. Библиогр. Об-ва“. Одесса. 1914, стр. 161—163.

155. Стефановъ, А. Библиографическій указатель статей о Ростовѣ на Дону и Приазовья, помещенныхъ въ мѣстной и краевой прессѣ. Ростовъ н/Д. 1914. 13 стр.

156. М-В. Л. Периодическія издания, специально обслуживающія кавказовѣдѣніе (к 1 января 1915 г.). „Изв. Одесск. Библиогр. Об-ва“. Одесса. 1915, стр. 16—17.

157. Воробьевъ, Н. Указатель сочиненій о Черноморскомъ побережьѣ Кавказа. В. I. П. 1915. XIV+224 стр.

158. Библиография Кубанского Края. Т. I, в. 1, 2, 3, 4. Екатеринодар. Изд. Библиогр. Секции Совета Изучения Куб. Края. 1918—1919. VIII+32+39—192 стр.

159. Городецкій, В. Наш Край. Источники для изучения Кубани и Черноморья. В. I. Краснодар. Об-во любителей изучения Куб. Края. 1924. 132 стр.

160. Мордовилко, А. Филоксеры на Северном Кавказе (Кубань и Черном. побережье) по наблюдениямъ летом 1925 г. Литература. Ростов н/Д. Краевая Станция защиты растений. 1925, стр. 35—38.

161. С. П. Литература по Кубани. „Суспільство“. Прага. 1926. I—II, стор. 144—147.

162. Литература о Северн. Кавказскомъ крае. (Дополнительн. списокъ на 1/1—1926 г.). „Северо-Кавказский Край“. Ростовдон. 1926. 9, стр. 133—135; 11, стр. 138—139.

163. Марти, Ю. Сто лет Керченского Музея. Главнейшая литература по древностямъ Бозпора. Керчь. 1926, стр. 91—92.

П о д о л ь я.

164. Прусевичъ, А. Библиография естествознанія Подоліи. „Зап. Об-ва Подольскихъ ест-ей и любит. природы“. Т. I. Каменец-Под. 1912, стр. 99—144.

165. Прусевичъ, А. Матеріали по библиографії Подоліи. Медицина и гигиена. Съ 1714—1913. Каменецъ-Подольскъ. 1914. 74 стр.

166. Данилов, Л. Клімат Поділля. Бібліографія. Вінниця. Філія ВБУ. 1924, стор. (47).

167. Храчевич, В. Нарис фавни Поділля. Матеріали до фавни ссавців та птахів Поділля. Вінниця. Філія ВБУ. 1925—1926, стор. 3—4.

168. Савостіанов, О. Дика рослинність Поділля. Матеріали до флори Поділля. Вінниця. Філія ВБУ. 1925, стор. 1—6.

169. Отамановський, В. Краєзнавство на Поділлі. Історичний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі. Вінниця. Філія ВБУ. 1926, стор. 5—9.

Полтавщина.

170. Ніколаєв, В. Найголовніша література по природознавству Полтавщини. „Нова Школа“. Полтава. 1918. 4—5, стор. 74—80.

171. Ніколаєв, В. Показчик літератури по вивченню природи Полтавщини. Полтава. Вид. Музей Полтав. Губ. Нар. Управи. 1918. 18 стор.

172. Дубняк, К. Матеріали до вивчення Полтавщини. „Хозяйство Полтавщини“. Полтава. 1922. 4—5, 6, 7. (№ 7, стор. 76—79).

Степова Україна й Крим.

173. Геннаді, Г. Списокъ сочиненій о Крымѣ. „Зап. Одесск. Об-ва ист. и древ.“. Т. 6, отд. III. Одесса. 1867, стр. 623—644.

174. Вокуюловскій, Н. Матеріали о г. Екатеринославѣ и Екатеринославской губ. „Екатериносл. Юбилейный Листок.“. Екатеринославъ 1887. № 11, 14, 19, 21, 25.

175. Леонтьевъ, А. Опытъ указателя книгъ и статей, относящихся къ Херсонской губерніи. Херсонъ, 1890. 208+9 стр.

176. Маркевичъ, А. Таугіса. Опытъ указателя сочинений, касающихся Крыма и Таврической губ. В. первый. „Извѣстія Таврич. уч. арх. комисіи“. № 20—Симферополь 1894; выпускъ второй. „Извѣстія Т. уч. арх. К.“ № 28. Симф. 1898, стр. 92—184; выпускъ третій. „Изв. Т. уч. арх. К.“ № 33—34. Симферополь 1902, стр. 47—128.

177. Сумцовъ, Н. Объ этнографическомъ изученіи Екатеринославской губ. Краткій бібліограф. обзоръ. „Сборникъ статей Екатериносл. научн. Об-ва по изученію Края“. Екатеринославъ, 1905, стр. 1—10.

178. Бобринскій, А. Херсонесъ Таврической. Источники. СПб. 1905, стр. 188—194.

179. Указатель главнѣйшихъ источниковъ и пособій по Новороссіи. „Россія“... под ред. В. П. Семенова. Т. XIV. СПб. 1910, стр. 911—941.

180. Шенфінкель, В. Указатель книгъ и статей отдела кн. Г. А. Потемкина по исторіи и современному состоянію Новороссійского Края (Херс. Общ. б-ки). Х. 1913. 115 стр.

181. Чижиковъ, Л. Odessica (Бібліограф. матеріали по исторіи г. Одессы). „Изв. Одесск. бібліогр. Об-ва“. Одесса 1913, стр. 180—192; 1914, стр. 36—46.

182. Флоровскій, В. Odessica. „Изв. Одесск. бібліогр. Об-ва“. Одесса. 1913, стр. 282—288.

183. Де-Рибасъ, Л. Бібліографические матеріали по исторіи Новороссіи. „Записки Одесск. Об-ва Исторіи и Древностей“. Т. XXXII. II. Матеріалы. Одесса. 1915, стр. 1—25.

184. Чернявскій, Д. Катеринославщина. Показчик літературного матеріалу до вивчення місцевого краю. В. І. Катеринослав. Видання Союзу Споживчих Т-в. 1919. XIV+50 стор.

185. Література про флору Кримської Яйли, що вийшла за 1913 — 1922 р. р. „Український Ботанічний Журнал“. К. 1924. II, стор. 33—35.

186. Моисеев, А. О фауне из нижнеюрских известняков Крыма. Историч. исследования. „Изв. Геологич. Комитета“ (за) 1925. 10. Л. 1926, стр. 980.

187. Библиография Таугіса за 1924—25 г. „Зап. Крым. Об-ва ест-ей и люб-ей природы“. Т. VIII. Симферополь. 1926, стр. 161—164.

188. Городинский, Д. Какая существует современная литература о курортах Крыма и Кавказа. (В кн.—Курортный спутник Крыма и Кавказа в трех частях. Ч. I. Ленинград. 1926. Изд. второе, стр. 218—224).

189. Луцкий, П. Краеведческая работа на Херсонщине. „Краеведение“. Ленинград. ГИЗ. 3, стр. 378.

190. Симоновский, В. Библиография по Крымоведению. (В кн.—Весь Крым. Симферополь. Изд. Крымцик'а. 1926, стр. 517—534).

191. Симоновский, В. Библиография по крымскому табаководству и табач-

ной промисленности. „Бюллетень Крымск. Центральн. Статистич. Управления“. Симферополь. 1926. 6, стр. 124—134.

Харківщина.

192. Устиновъ, И. Литература о Харьковской губернии. (1705 — 1880). Х. Изд. Губ. Статистич. Комитет. 1886. 238 стр.

193. Багалей, Д. Сочинения, материалы, статьи и замѣтки, относящиеся къ истории Слободской Украины. В. 2-й. 1885—1890 годы, ч. 1-ая. Обзоръ источниковъ Х. 1891., 20. стр.

Чернігівщина.

194. Різниченко, В. На руїнах минулої слави Батурина. Матеріали для бібліографії Батурина. К. 1915, 31 стор.

195. Різниченко, В. Матеріали до бібліографії Батурина. (Доповнення). К. 1919. 32 стор.

196. Комарницький, С. Гідрографічний нарис Десни. Перелік використаних джерел. (В кн.—Матеріали до геофізичної характеристики України, т. 1, в. 3. К. 1926, стор. 19).

VI.

Індивідуальна бібліографія.

Ми обмежуємо цей розділ матеріалами, які з'явилися в революційні часи, від 1917 до 1926 року. Скоротити обсяг примушує значна кількість покажчиків, для якої потрібно було б чимало місця. З другого боку, ми хотіли-б ввести в огляд матеріали, хоч-би вони торкались незначного письменника чи діяча й охоплювали не багато праць.

197. Кримський А. Є. (акад.) і Левченко, М. Бібліографія писаннів співробітників (Істор.-Філолог.) відділу (УАН), що друкувалися р.р. 1918—1925. „Зап. Іст. Філ. Від. УАН“. Кн. 5. К. 1925, стор. 308—349.

198. (Літературні твори А. А. Андрієвського). „Труды Вятского Научно-Исследов. Института Краеведения“. Вятка. 1925. Т. I, стор. 82—84.

199. Абрамов, И. Памяти забытого Краеведа (А. С. Афанасьева - Чужбинского). „Краеведение“. Ленинград. 1926. 2, стр. 263—264.

200. Бібліографія праць академ. Д. І. Багалія. „Зап. Істор. Філолог. Відділу УАН“. К. 1919. Т. 1, стор. ХХІІ—ХХХІІІ.

201. Список печатних работ до 1915 г. (Александра Васильевича Багрия). „Библиолог. Сборник“. Т. II, в. 2. Петерб. 1918, стр. 31.

202. Людкевич, С. Бібліографія: а) творів, б) критичних оглядів та заміток про життя й творчість Борзнянського. „Стара Україна“. Львів. 1925. ХІ—ХІІ, стор. 186—187.

203. Спис видрукованных розвідок і готових до друку І. Борщака. „Записки Нау. Т-ва ім. Шевченка“. СХХХІV—СХХХV. Львів, стор. 245—248.

204. Возняк, М. До письменницької діяльності Левка Боровиковського. „Записки Н. Т-ва ім. Ш-ка“. СХХХVІ—СХХХVІІ. Львів, стор. 225—237.

205. Бойко, В. Марко Вовчок. Бібліограф. покажчик. К. 1918, стор. 229—239. (Перевиданий в Берліні в 1923 р.).

206. Омельченко, Г. Карель Гавлічек Боровський. Література. „Літерат. Науков. Вістник“. Львів. 1926 р., кн. ХІІ, стор. 345.

207. Реєстр наукових праць В. Гандова. „Зап. Іст. Філолог. Від. УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 126—127.

208. Бертенсон, С. К бібліографіи матеріалов о Гоголе. „Изв. Отд. рус. яз. и словесности Р. Акад. Н.“ за 1917 г. Т. ХХІІ. Кн. I, стр. 16—26.

209. Спис друкованих писаннів Марії Грінченкової. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 109—115.

210. Реєстр головніших праць професора О. С. Грушевського. „Зап. Істор.-Філ. Відділу УАН“, кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 134—136.

211. Реєстр наукових праць Г. Голоскевича. „Зап. Істор.-Філ. Відд. УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. сторін. 127.

212. Праці В. Є. Данилевича. „Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН“. Кн. I. К. 1919, стор. LXXXVI—LXXXIX.

213. Клунний, П. Наукова діяльність Ото Отовича Ейхельмана. „Суспільство“. Прага. 1926. III—IV, стор. 175—177.

214. Багалій Д. (акад.). Олександра Яковлевна Єфименкова. Оцінка її наукових праць. „Зап. Істор.-Філолог. Від. УАН“. Кн. I, К. 1919, стор. 104—113.

215. Спис праць С. О. Єфремова. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 48—92.

216. Харламович, К. Платон Мик. Жукович (огляд). „Зап. Істор.-Філол. Від. УАН“. Кн. VI. К. 1925, стор. 246—258.

217. Калинович, І. Важніші твори В. Короленка в українськiм перекладі. (В кн. В. Короленка—Без язика. Львів. 1918. 2 нум. стор.)

218. Єфремов, С. О. (акад.). Алфавітний покажчик до творів М. Коцюбинського. Алфавітний спис авторів, що писали про М. Коцюбинського. Літерат. про М. Коцюбинського. Перекл. твор. М. Коцюбинського. Хронологічний покажчик творів М. Коцюбинського. (В кн.—Коцюбинський, М. Твори. Т. V. К. 1925, стор. 231—260).

219. Бібліографічний покажчик друкованих писань проф. (акад.) А. Е. Кримського „Зап. Іст.-Філолог. Відділу УАН“. 1919. Кн. 1, стор. XXXVI—LXX.

220. Єфремов, С. О. (акад.). Іван Левицький-Нечуй. Бібліографічний покажчик. К. „Слово“ 1924, стор. 182—190.

221. Спис творів (Івана Липи). (В кн.—Світильник Неугасимий. Одеса—Львів. „Народний Стяг“ 1924, стор. 42—45.

222. Список надрукованих творів акад. В. І. Липського. „Протоколи засідань Фізико-Математ. Відділу УАН“. К. 1919, стор. 72—73.

223. Академик Андрій Лобода (1894—1924). Короткий життєпис і „Список наукових праць“. К. УАН. 1924, стор. 10—15.

224. Донцов, Д. Гетьман Мазепа в європейській літературі. „Шляхи“. Львів. 1917. 5—8, стор. 283—291.

225. Кравцов, Д. Гетьман Мазепа в українській історіографії XIX в. (огляд) „Зап. Істор.-Філол. Від. УАН“. Кн. VI. К. 1925, стор. 234—246.

226. Маслов, С. Етюди з історії стародруків. (Спис друкованих праць С. І. Маслова). К. УНІК. 1925. Ненумер. останні дві сторінки.

227. Реєстр друкованих праць К. Мельник-Антоновичеві. „Зап. Істор.-Філ. Від. УАН“, кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 131—132.

228. Мирний, П.—Білик, І. Хіба ревуть воли, як ясла повні. Бібліографія Панаса Мирного: I—твори; II—література. К. „Книгоспілка“ 1925, стор. XXVIII—XXX.

229. Каталог виставки произведений Г. И. Нарбута. Петербург. Русский Музей. Худож. Отдел. 1922. 80+6 стр.

230. Крыжановский, Б. Перечень изданий с рисунками Г. И. Нарбута. (В кн. Каталог выставки произведений Г. И. Нарбута. Петроград. Русск. Музей. 1922, стр. 52—69).

231. Нотгафт, Ф. Список работ Г. И. Нарбута (там же, стр. 70—80).

232. Ернст, Ф. Біжуча художня література про Г. І. Нарбута. „Бібліолог. Вісті“, К. 1923.4, стор. 11—12

233. Людкевич, С. Бібліографія творів Остапа Ніжанківського. „Громадська Думка“. Львів. 1920. 12.

234. Реєстр праць А. В. Ніковського. „Зап. Істор.-Філол. Відділу УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 96—108.

235. Реєстр друкованих праць Якова Павловича Новицького. „Україна“. К. 1925. 6, стор. 190.

236. (Список друкованих праць Ів. Ів. Огієнка. („Свято Поділля“. Однодневна газета Кам'янець на Поділлі. 22-го жовтня 1918 р. (В день відкриття державного Університету в К.-П.).

237. Борщак, І. Що читав молодий Григор Орлик. „Стара Україна“. Львів. 1925. XI—XII, стор. 202.

238. Гнатюк, Володимир. Праці проф. Е. Перфецького по історії Угорської Русі-України. „Книжка“. Станіславів. 1922. 4—7, стор. 84—86.

239. Бібліографія найважливіших праць Акад. М. І. Петрова. „Зап. Істор.-Філолог. Від. УАН“. Кн. I. 1919, ст. LXXIII—LXXV.

240. Щ(ербаківський), Д. Спис головніших праць академика М. І. Петрова, що-до археології та історії мистецтва. „Збірник Секції Мистецтв“. I. К. 1921, стор. 145—147.

241. Борщак, І. Українська Маркізи Помпадур. „Громадський Вістник“. Львів. 1923. 43.

242. Сімінський, К. (акад.). Найголовніші (надрук.) праці. Звідомлення УАН за 1923 р. К. 1924, стор. 114.

243. Пелех, Петро. Де-які дати з останнього періоду життя й творчості Скороди. „Записки Н. Т-ва ім. Шевченка“. СХХХVI—VII. Львів, стор. 141—144.

244. Бібліографія праць Ст. О. Смаль-Стоцького. „Зап. Істор.-Філ. Відділу УАН“, Кн. 1. К. 1919, стор. LXXVII—VIII.

245. Надруковані праці акад. Б. І. Срезневського. Звідомлення УАН за 1923 р. К. 1924, стор. 112.

246. Життєпис і реєстр праць П. Я. Стебницького „Перші півроку існування УАН“. К. 1919. стор. 95—102.
247. „Список друкованих праць П. Я. Стебницького“ в книзі: Стебницький, П. Я. К. 1926, стор. 121—132.
248. Реєстр наукових праць проф. М. Сумцова. „Зап. Іст.-Філ. Від. УАН“. Кн. II—III. К. 1923, ч. офіц. стор. 8—40.
249. Праці проф. Е. К. Тимченка. „Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН“. Кн. I. К. 1919, стор. LCI—LСII.
250. Садовський, В., М. І. Туган-Барановський. „Наше Минуле“. К. 1919. 1—2, стор. 141—143.
251. Спис надрукованих наукових праць акад. П. А. Тутківського за роки 1918—1923. „Звідомлення УАН за 1923 р. К. 1924, стор. 108.
252. Дорошенко, В. Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього й рецензій на його писання. Вип. 1. (ч. 1—2044). „Матеріали до укр. бібліографії“. Т. IV. Львів. Наук. Т-во ім. Шевченка. 1918. 80 стор.
253. Крипякевич, Іван. Історія української держави XVII—XVIII вв. Джерела і література до гетьманства Богдана Хмельницького (1648—1657). Львів. 1922, стор. 70—77.
254. Яшек, М. Т. Шевченко. Матеріали до бібліографії (р. р. 1903—1921). Вип. перший. Х. 1921. 104+4 стор.
255. Багрий. А. Библиографические справки в дополнение к книге М. Яшека—Т. Шевченко. Матеріали до бібліографії. Х. 1921. „Известия Азербейджанского Университета“. Баку. 1925. 4—5, стор. 187—190.
256. Айзеншток. І. Книгозбірня Т. Шевченка. Опис книг, принадлежащим Т. Г. Шевченко. „Червоний Шлях“. Х. 1923, VIII, стор. 234.
257. Плевако, М. Шевченко й критика. Еволюція поглядів на Шевченка (іст. огляд). (Х.) 1924. Вид—во „Черв. Шлях“, 75 стор.
258. Дорошенко, В. Огляд літератури по Шевченкознавству за 1914—1924 рр. „Стара Україна“. Львів. 1925 III—IV, стор. 72—80.
259. Мандрика, М. Т. Г. Шевченко в болгарському письменстві. (Огляд). „Записки Іст.-Філол. Відділу УАН. Кн. 5. К. 1925, стор. 180—187.
260. Богацький, П. До історії критичного видання „Кобзаря“ Т. Шевченка. „Стара Україна“. Львів. 1925. III—IV, стор. 70—72.
261. Шиманович, І. Західня Україна. Ч. 1. (Друковані праці проф. І. Шимановича). Львів. 1926. Обкладинка.
262. Биковський, Л. Бібліографія праць К. В. Широцького. „Збірник Секції Мистецтв“. К. 1921, вип. 1, стор. 137—144
263. Шраг, І. Автобіографія (Надруковані праці). „Наше Минуле“. К. 1919 1—2, стор. 139—140.
264. Калинович, І. Поазбучний спис творів М. Яцкова. (1900—1917) (В кн. М. Яцкова—Далекі Шляхи. Львів. 1917, стор. 89—98.)

На цьому ми закінчуємо орієнтовочний список бібліографічних показчиків. Ми могли-б подати значно більше праць, коли-б використати в повній мірі занотований нами матеріал. Список цей зможемо ще більш поширити, коли проробимо роботу розшуків по різних виданнях минулого часу. Справа набирає тепер виключного інтересу, але остаточно ми зможемо сказати про кількісну й якісну вагу української бібліографії лише з часом, коли переведемо згадану роботу. Ми хотіли-б проте визначити й підкреслити де-які характерні ознаки практичної української бібліографії.

В ділянці бібліографії видань українською мовою для XIX віку ми маємо значні праці загального характеру для цілої України, хоч вони потребують часом немалих доповнень і навіть перевірки (праці Ів. Ом. Левицького, М. Комарова, Д. Дорошенка). Продовжень цих праць нема. Маємо лише зводки за окремі роки. Зрозуміло, через які причини, напр., Наддніпрянська Україна не спромоглася скласти

повну загальну зводку українських видань ХІХ в. Кому було дбати про це? Де той орган, який-би мав сили й засоби перевести таку велику роботу? Проте складові елементи для загального підсумку маємо.

Спеціальна бібліографія видань українською мовою розроблена лише на окремі і то нечисленні теми, і найбільшою роботою з цієї ділянки залишається „Українська драматургія“ М. Комарова. З нових праць розміром визначаються лише праці Ів. Калиновича—„Показчик до української соціалістичної й комуністичної літератури (116 стор.) і „Укр. історична бібліографія“ (59 стор.).

В ділянці бібліографії, що змістом торкається України в цілому, найбільш представлена історична галузь (праці акад. Д. І. Багалія, П. Г. Клепацького, Д. І. Дорошенка), але ці праці здебільшого історіографічні, а не бібліографічні. Далі також представлена бібліографія мови (Ів. І. Огієнко) і українського друкарства (Ів. Ів. Огієнко). Слід відмітити також праці акад. П. А. Тутківського з с.-г. бібліографії й мапознавства. Решта тем розроблена здебільшого невеликими працями. Таких розміром праць, як Б. Грінченка й М. Сумцова з етнографії, ми маємо дуже мало в нові часи. Можна назвати матеріяли до бібліографії істор. укр. літератури в відомій праці С. О. Єфремова й небагато інших.

Найбільш актуальне значіння в наші часи має краєзнавча бібліографія. Ми намагались подати все, найбільш значне з цієї ділянки. Все, що ми подали, складає щось біля 3.000 сторінок друку. Коли взяти цю цифру без порівняння, вона значна. Навіть і по-суті така кількість друкованих сторінок може бути дуже цінним бібліографічним джерелом. Але будемо пам'ятати, що розподіл цих сторінок між різними частинами України дуже нерівномірний. Коли на Кубань з цієї кількості припадає 789 стор., то на Галичину—10, Одещину—88, Катеринославщину—79. Хоч точности в цих цифрах не буде, проте велика різниця очевидна. Далі, на цих сторінках ми мало знаходимо бібліографії економічних матеріялів. Значну частину складає природознавство й історія. Ми повторюємо: щоб мати точні дані, довелось-б докладно аналізувати показчики, а це може бути предметом окремого спеціального дослідю. Ще одну особливість краєзнавчих показчиків визначимо. Майже всі значні праці виконані в часи передреволюційні. Ми відчуваємо велику потребу розвитку продукційних сил, а встигли до цього часу проробити в цій ділянці краєзнавчої бібліографії лише невелику роботу, порівнюючи з тою, яку переведено перед революцією.

Індивідуальна бібліографія, здається, представлена найкраще. Ми взяли лише матеріяли за часи революційні. Але й перед революцією складено було такі праці, як показчики творів Шевченка, Котляревського, Лисенка, Руданського (М. Комаров), Франка (Павлик), Потебні (Вольтер), М. Максимовича (Пономарев), А. Лазаревського, Куліша (А. Балика), Костомарова (Николайчик і в „Литературномъ Наслѣдіи“), Кониського, Квітки (Баженов), Драгоманова (Павлик),

Дашкевича, М. Грушевського й инш. В останні роки індивідуальній бібліографії теж належить значне місце. Загальний характер цієї ділянки за попередні часи той, що майже виключно складали бібліографію видатних письменників. Тепер ми маємо де-яку позитивну зміну. В 1926 р., наприкл., вийшли праці з істор. українськ. літератури М.А. Плевака, де автор подає матеріяли часом про менш значних письменників. Друга ознака індивідуальної бібліографії останнього часу це те, що починають видавати щось подібне до бібліографічних словників (праці того-ж таки М. А. Плевака, покажчики членів „Плугу“), а також починають з'являтися колективні бібліографії (покажчики „Плугу“, „Вапліте“, праці співробітників УАН і инш.).

Кілька слів про методологію. Докладний тематичний і формальний кількосний і якосний аналіз здобутків української бібліографії, то є тема спеціального дослідю. Але не можемо не зазначити де-які методологічні особливості масової бібліографічної роботи. Особливості ці в великій мірі негативного храктеру. Нумерація, елементи опису, розміщення їх, систематизація матеріялу, нарешті анотації, все це помітно удосконалюється, але трудно говорити про якісь ознаки того, що бібліографічна робота у нас систематично поліпшується. Тут потрібна довга виучка, навіть певний психологічний ухил, а для цього треба шукати засобів шляхом організації відповідних учбових закладів і дослідчих осередків. Не можна дивуватися, що на Україні бібліографія ні з організаційного, ні з якого иншого боку не має великих досягнень. Кращого, чим ми маємо, трудно було й чекати, коли взяти на увагу загальні умови роботи з українською книжкою в минулому, зокрема майже повну відсутність засобів для спеціальної освіти.

Що-до освіти, то лише в революційні часи почали з'являтися спроби організувати книгознавчі курси й инші заклади, де-б переводилось і навчання бібліографії. Ще в 1922 р. українське студентство за кордоном намагалось добитись, аби в Українському Університеті в Празі було організовано катедри з загальної бібліології, бібліотекознавства та бібліографії¹⁾. В 1923 р. УНІК виробив програм навчання на курсах практикантів з книгознавства.²⁾ Вживано на Радянській Україні різні заходи й цілком реального значіння, з'окрема для підготовки бібліотекарів наукових бібліотек вже переведено три навчальних цикли силами колективу Всенародньої Бібліотеки України. Сподіваємось, що на наступний рік будемо мати сталіші форми підготовки робітників книги, а разом і бібліографів.

Підготовка дослідників - книгознавців, з'окрема бібліографів, шляхом аспірантури то є справа, яку в межах Радянського Союзу вперше розв'язано на Україні. В минулому академічному році вже ведено роботу з аспірантами у Всенародній Бібліотеці України і УНІК'у. Короткий час, який минув в роботі педагогічній і дослідчій,

¹⁾ „Українське Книгознавство“. Подєбради, 1922. № 3, стор. 28—29.

²⁾ „Бібліолог. Вісти“. К. 1923. 3, стор. 14—16.

не міг вже принести якісь помітні для широкого загалу наслідки, але ми вже маємо принаймні запоруку того, що надалі умови роботи з книжкою будуть і для академічних книгознавчих закладів України нормальніші.

Ми не зупиняємося на бібліографії періодичних видань, хоч, взагалі кажучи, в цій ділянці ми проробили так само значну підготовчу роботу, маємо реєстри українських періодичних видань, маємо загальні історичні огляди української періодики¹⁾, але перед нами залишається невиконане завдання—докладно вивчати окремі періодичні видання. Початок ми маємо в праці Ів. Кривецького про першу газету на Україні²⁾. Крім того, далеко не всі періодичні видання мають покажчики змісту. Навіть такі видання, як „Українській Вѣстникъ“, що видане в Харкові ще в першій чверті минулого сторіччя, як „Основа“ й инш., не мають цього елементарного до свого змісту ключа. Проте, ми не будемо тут докладніше торкатися бібліографії періодики в цілому. Але є одна ділянка української періодики, якої обминути не можемо, коли говоримо про українську бібліографічну роботу. Це періодика книгознавчого характеру, яка обслуговувала й наші бібліографічні потреби. Реєстри книгознавчої української періодики подав Л. Биковський³⁾ і Іван Калинович⁴⁾. Спис книгознавчих видань журнального типу, що виходили на Радянській Україні протягом 1926 року, подаємо в одному з видань ВБУ разом з оглядом бібліографічної роботи⁵⁾. Тут ми не будемо подавати списку української книгознавчої періодики. Ми лише спробуємо намітити основні моменти в історії розвитку цієї частини української періодичної преси.

За перший друкований на Україні книгознавчий орган, який має ознаки періодичного видання, доводиться вважати „Извѣстія Одесского Библіографического Общества“, що почали виходити в 1911 р. Ми вже визначили головну характерну ознаку цього періодичного видання. В ньому основну частину складали рецензії і то переважно історично-літературних видань. Менше друковано оглядів, ще менше бібліографічних реєстрів і майже зовсім не друковано статтів, в яких би підносили і освітлювали питання з теорії, методології й організації бібліографії. Такий програм журналу відповідав тим потребам, що їх журнал покликаний був обслуговувати. Потреби ці виникали в процесі роботи професури кол. Одеського Університету. Потрібна була загальна інформація, загальна з'орієнтованість в колі різних дисциплін, особливо історично-літературних, і журнал своє завдання виконував протягом всього свого існування. „Извѣстія“

¹⁾ В. Ігнатієнко. Українська преса (1816-1923). К. УНІК. 1926. 76+2 стор.

²⁾ Gazette de Léopol із 1776. р. „Бібліолог. Вісті“. К. 1926. 4, стор. 5-15.

³⁾ Л. Биковський. Покажчик Укр. періодичних видань по Книгознавству. „Укр. Книгознавство“. Подєбради. 1922. 2, стор. 35-39.

⁴⁾ „Матеріяли до укр. бібліографії“, т. V, в. I. Львів. Бібліогр. Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. 1924, стор. 12—13.

⁵⁾ Журнал Бібліотекознавства та Бібліографії. Київ. 1927 Вид. ВБУ. Кн. I.

мали такі характерні ознаки: 1) історично-літературний ухил; 2) обсяг предмету відповідав потребам професорського персоналу Університету; 3) бібліографічна робота переводилася переважно в формі рецензій.

Дальший періодичний орган з'явився в Полтаві в серпні 1917 р.—Книжний Бюлетень. Розрахований бюлетень був на вчительство, а тому в ньому вміщували переважно рецензії на педагогічну літературу.

В тому-ж 1917 р. в вересні почали видавати в Києві другий книгознавчий журнал „Книгарь“. Програм „Книгаря“ був ширший і за „Извѣстія“ і за „Бюлетень“. Правда, історично-літературний ухил в „Книгарі“ залишався, проте, взято було певну установку на українську книжку, в значно ширшому обсязі, порівнюючи з полтавським „Бюлетенем“. Характерною ознакою „Книгаря“ було те, що в ньому підносились теоричні питання з обсягу книгознавства, і друкувався реєстр біжучої української книжкової продукції. (Давня українська традиція).

Охоплюючи таке різноманітне коло питань, „Книгарь“ поставив проблему створення на Україні книгознавчого періодичного органу синтетичного типу. Обсяг його предмету—книгознавство в цілому. Характер освітлення питань переважно інформаційний без поглиблених дослідів. Треба визнати, що тип „Книгаря“ є цілком виправданий в умовах тодішніх книгознавчих потреб.

В 1919 р. вийшло в Києві дві книги „Книжного Вістника“ в виданні ВБУ, присвяченого бібліотечній справі взагалі і зокрема Всенародній Бібліотеці України.

В 1921 р. в Харкові вийшов один номер „Голосу Друку“. В „Голосі Друку“, порівнюючи з „Книгарем“, слабшає історично-літературний ухил, замість того сильніше виступає книгознавчий дослід, але обсяг предмету той самий і такий самий широкий, який знаходимо й у „Книгарі“. В 1923 р. виходить у Харкові „Книга“ в виданні „Книгоспілки“. Історично-літературний ухил збільшується і набуває максимального розміру, коли „Книгу“ видавало видавництво „Шлях Освіти“.

В тому-таки 1923 р. почали виходити в Києві „Бібліологічні Вісті“, що виходять і нині. Характерна ознака—досліди переважно історично-книгознавчого характеру. В 1924 р. почав виходити спеціальний орган державної бібліографії УРСР „Літопис Українського Друку“.

В 1925 р. виходила в Харкові „Нова Книга“. Завдання, що його поставила собі „Нова Книга“, було дуже широке. В ній подавалися історично-літературні огляди, книгознавчі дослідів, широкі інформації, а крім того, рецензії й освітлення книжкової політики й організації. Тоб-то „Нова Книга“ намагалася задовольняти різні питання, що виникають в роботі з книжкою, можливо, з усіх галузів цієї роботи. „Нова Книга“ існувала один рік.

В тому-таки 1925 р. почала виходити в Харкові „Червона Преса“, що виходить і нині. Завдання „Червон. Преси“ спеціальне—

керувати газетною роботою на Україні, стимулюючи цю роботу й скеровуючи її в потрібному в наші часи напрямку.

На Західній Україні за час після 1917 року в різних містах виникали періодичні видання книгознавчого характеру. Вони мали різну практичну установку й наближувалися до намічених нами типів журналів з Наддніпрянської України. „Книжка“, що виходила з 1921 р. в Станіславові, ставила собі обмежене завдання—ширити українську книжку й реєструвати біжучу продукцію. В 1925 році цю традицію продовжив „Бібліотечний Порадник“, що виходить у Львові.

Іншого типу була „Книга“, що лише в одному числі в 1921 р. вийшла в Відні, наближуючись типом до „Голосу Друку“. В 1927 р. у Львові почав виходити на зразок „Літопису Українського Друку“—„Книжник“, що реєструє укр. книжки, які виходять на Західній Україні.

В 1927 р. в Празі почав виходити „Книголюб“, в якому подаються огляди друкованих в Чехословаччині й інших українських книжок, а також реєстри укр. видань, що виходять в межах Чехословаччини.

В часи шукання найкращих форм організації бібліографічної роботи важко визначити тип книгознавчого періодичного органу, який був-би трибуною для обміну думками, служив-би для систематичного освітлення різних питань з книгознавства, ширив-би книгознавчу грамотність і т. инш. Ми не маємо тепер такого органу. Його треба створити. Невеликий загальний екскурс, що ми його зробили в минуле, нас переконує, що кожному часу відповідає той чи інший тип книгознавчого органу, але загальна тенденція, помітна в процесі змін на Україні різних форм книгознавчої періодичної преси, така: тип універсального характеру (Книгарь) виправдав себе в перші роки поширення на Україні інтересу до книгознавства. Далі, що більш диференціювалися окремі галузі книгознавства, то все менше виживають періодичні органи синтетичного й універсального типу. Особливо це доводить доля „Нової Книги“.

Перед нами стоїть не лише питання про книгознавчу періодичну пресу. Це лише одно, хоч і дуже важливе, з цілого комплексу бібліографічних питань, про які властиво у нас весь час іде мова.

З того невеликого огляду минулого української бібліографії, який ми тут подаємо, для нас ясно, що ми повинні організовано взятися за поширення бібліографічної роботи в усіх її ділянках. Організація бібліографії в наукових бібліографічних установах, можна вважати, нині забезпечена. Очевидно, Бібліографічна Комісія УАН розробить цілий програм різних чергових бібліографічних праць, які треба виконати по можливості колективно, за єдиним планом, з певним регулюванням роботи. Питання теорії й методології лише починаємо ставити. Треба укласти всі ці питання в систему, потрібна взаємна інформація про ті роботи, що вже переводяться й ин. Але найважливіше питання практичної бібліографії. Яку конкретно практичну бібліографічну роботу треба перевести на Україні в першу

чергу? В основному тут ціла низка важливих питань. По-перше, яку, бібліографію переводити, чи загального чи українознавчого характеру? Далі питання — коли переводити українознавчу бібліографію, то в якому обсязі? Чи складати бібліографію видань, що з'явилися на території України, чи лише тих, що змістом торкаються України, а може лише тих, що видані українською мовою?

Все це питання, без вирішення яких не можна братися за організацію бібліографії на Україні. Крім того, вирішення як раз цих питань вимагає вся наша сучасність, її будівничі плани, культурні завдання, загальна установка політичного й економічного життя.

Культурні завдання нашої сучасності потребують для свого успішного вирішення великих матеріальних ресурсів і, крім того великого напруження людської енергії. Отже розвиток продукційних сил різних територій і максимальне удосконалення інтелектуальних сил, то є найважливіша проблема нашого часу. Це проблема центральна, й з нею мусимо ув'язувати всі наші чергові й невідкладні завдання в галузі бібліографії. Бібліографія є така сама громадська робота, як і інша наукова робота. Організуючий момент є така сама ознака бібліографії, як і іншої науки. Бібліографія повинна полегчити розв'язання визначеної проблеми.

Дивлячись так на завдання сучасної бібліографії, треба визначити конкретні завдання в ділянці бібліографічної роботи загального характеру й у ділянці бібліографії українознавчої. Завдання ці можуть бути не однакові. І справді—що нам потрібно з загально-світової книжкової продукції? Те, що нам полегчить успішне розв'язання чергових наших робіт, як будівання Дніпрельстану й сотні інших. А що нам потрібно з українознавства? Нам потрібна вся книжкова продукція з території України, все, що надруковано про Україну, все, що друковано українською мовою. Чому все? Тому, що велика кількість цієї літератури як раз допоможе розв'язати ті завдання, про які ми тільки-що говорили, а крім того, дасть нам матеріал для зрозуміння особливостей тої території, на якій відбувається сучасна наша робота, того людського колективу, який залюднює цю територію і який потребує керівництва, щоб стати могутнім чинником життя.

В цій площині ми вирішуємо питання про обсяг українського бібліографічного репертуару, створення якого повинні організувати Бібліографічна Комісія УАН. З нашого погляду українська бібліографія, яку треба переводити, йдучи за вимогами життя, складається з бібліографії спеціальної чи тематичної й бібліографії українознавчого характеру й змісту в широкому розумінні цього слова, яку й треба визначати скрізь при різних нагодах, як український бібліографічний репертуар.

Отже українська бібліографія це одно. Це вся та бібліографічна робота й її наслідки, що переводиться на Україні, а український бібліографічний репертуар—це щось інше, це та бібліографічна робота й її наслідки, що охоплює видання з території України, видання

про Україну, незалежно, якою мовою й з якої території, а також видання українською мовою. В межах, визначених для репертуару, можуть бути роботи першої й другої черги, можуть бути різні думки, який обсяг репертуару визнати за черговий на сьогоднішній день, але в основному український бібліографічний репертуар повинно відокремлювати від української бібліографії взагалі. Так буде більше ясності й менш полемічного захоплення. Вся суть у тому, щоб у найближчий час взятися за складання колективними силами бібліографічних зводок і тих, що мають загальне значіння й тих, що в сумі дадуть український бібліографічний репертуар. Те й друге потрібне для розвитку української науки, для розвитку наших матеріяльних ресурсів. З'окрема, склавши в накресленому обсязі український бібліографічний репертуар, ми легко заповнимо й ті прогалини, що їх маємо в кожній ділянці сучасної української бібліографії.

Бібліографічна Комісія Української Академії Наук у Києві.

Питання про координацію й планування в галузі бібліографії на Радянській Україні виникло на першій Конференції наукових бібліотек УСРР, в грудні 1925 року. Потребу в осередку, що координував-би й планував бібліографічну роботу в державному масштабі, відчували й визнавали всі установи, що були представлені на конференції. Проте спочатку була не ясна форма організації такого координуючого й плануючого осередку. В резолюції по доповіді й дискусії ухвалено було „для розроблення проєкту роботи над складанням українського бібліографічного репертуару, методології цієї роботи, проєкту розподілу її між установами, що ведуть бібліографічну роботу, а також для взаємної інформації та координації бібліографічної роботи, — утворити при Укрнауці в Києві комісію в складі представників Укрнауки, Всенародньої Бібліотеки України, Української Книжкової Палати та Українського Наукового Інституту Книгознавства з правом кооптації“¹⁾. Протягом року ставилося це саме питання на президії Укрнауки, в Колегії Наркомосу, в Українській Академії Наук і Всенародній Бібліотеці України. В наслідок всієї цієї підготовчої роботи Укрнаука ухвалила організувати комісію при Українській Академії Наук у Києві, поширивши і її склад, і її функції та права. До складу її увійшли представники тих установ, що їх накреслила в своїй резолюції Конференція, а окрім того ще представники всіх відділів Української Академії Наук і представник Українського Марксівського Інституту. Шляхом кооптації вже на першому своєму пленумі Комісія ще більше поширила свій склад, увівши до складу комісії ще представників Одеської Центральної Наукової Бібліотеки, Бібліографічно-Бібліотечного Бюро Сільсько-Господарського Наукового Комітету України Наркомзему УСРР, Катедри Марксизму й Ленінізму при УАН у Києві. Положення про Комісію, надруковане далі, значно поширило, порівнюючи з проєктом згаданої Конференції, функції Комісії, надавши їй право і обов'язок—1) спрямувати бібліографічну роботу всіх наукових установ УСРР до обслуговування науково-дослідчої діяльності з метою використання для державного будівництва УСРР; 2) координувати бібліографічну роботу всіх наукових установ,

---

¹⁾ Праці Першої Конференції Наукових Бібліотек УСРР. Бібліотечний Збірник. Ч. 1. Київ 1927, стор. 85.

встановлюючи методологічну єдність та єдиний план бібліографічної роботи УСРР.

Постанови Пленуму Комісії, ухвалені Спільним Зібранням Української Академії Наук і затверджені Наркомос'ом, становляться обов'язковими для всіх установ НКО УСРР, що провадять бібліографічну роботу.

Так було кінець-кінцем організовано бібліографічний центр Радянської України. Перший Пленум Комісії відбувся в Києві 11—14 квітня 1927 року.

На Пленумі було розглянуто такі основні питання бібліографічного життя УСРР.

1. Підсумки бібліографії на Україні—доповідь М. Ясинського.
2. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару—доповідь М. Сагарди.
3. Завдання бібліографії на Україні—2 доповіді Ю. Меженка та М. Годкевича.
4. Організаційні питання рекомендаційної бібліографії—доповідь Д. Балики.
5. Організація наукової бібліографії в УСРР—доповідь С. Рубінштейна.
6. Завдання й план діяльності Бібліографічної Комісії УАН—доповідь С. Постернака.
7. Організаційні питання—доповідь С. Постернака¹⁾.

Пленум ухвалив по всіх цих доповідях подані нижче резолюції. Окрім того, Пленум поширив склад Комісії шляхом кооптації та обрав постійну президію Комісії, що має провадити роботу між сесіями пленуму.

Затвердила Президія Укрнауки
20.хл. 1926 (протокол № 39 § 7).

Положення

про Бібліографічну Комісію при Українській Академії Наук.

1. Бібліографічна Комісія існує при Українській Академії Наук і має своїм завданням:

а) спрямувати бібліографічну роботу всіх наукових установ УСРР до обслуговування науково-дослідчої діяльності з метою використання для державного будівництва УСРР;

б) координувати бібліографічну роботу всіх наукових установ, встановлюючи методологічну єдність та єдиний план бібліографічної роботи УСРР;

в) створити в наслідок колективної роботи всіх наукових та спеціально бібліографічних установ УСРР вичерпуючий всеукраїнський бібліографічний репертуар, як бібліографічну основу

¹⁾ Резолюції на доповіді подано далі.

для вивчення розвитку й сучасного стану української культури та з'окрема для вивчення продукційних сил України.

2. Роботами Комісії керують пленум та президія.

3. Склад пленуму бібліографічної комісії при УАН є такий:

а) представники від відділів УАН по одному від кожного;

б) два представники Всенародньої Бібліотеки України;

в) представник Українського Науково-Дослідчого Інституту

Книгознавства;

г) представник Української Книжкової Палати;

д) представник Українського Марксівського Інституту;

е) кооптовані Бібліографічною Комісією до свого складу представники державних бібліотек та науково-дослідчих установ УСРР, що провадять бібліографічну роботу, та вчені спеціалісти.

Примітка. На запрошення Бібліографічної Комісії в її засіданнях можуть брати участь з правом дорадчого голосу представники зацікавлених установ, видавництв то-що.

4. Пленум Бібліографічної Комісії, що його скликає не менш, як раз на рік, президія, розглядає плани бібліографічної роботи всіх установ, що провадять бібліографічну роботу на Україні, та взагалі всі теоретичні та практичні питання української бібліографії, відповідно до покладених на бібліографічну комісію завдань (§ 1).

5. На чолі Бібліографічної Комісії стоїть постійна президія її в складі голови, товариша голови та вченого секретаря, яких за обранням Бібліографічної Комісії та на подання Української Академії Наук затверджує Наркомос (по Укрнауці). Президія перебуває в Києві й провадить роботу під час інтервалу між пленумами Бібліографічної Комісії.

6. Догляд за реалізацією постанов пленуму й президії Бібліографічної Комісії, складання щорічних звітів Бібліографічної Комісії та звіту про українську бібліографічну роботу взагалі покладається на вченого секретаря Бібліографічної Комісії.

7. Простанови пленуму Бібліографічної Комісії, за ухвалою Спільного Зібрання УАН, ідуть на затвердження Наркомосу (по Укрнауці), після чого вони становляться обов'язковими для всіх установ НКЮ УСРР, що провадять бібліографічну роботу.

8. В своїй роботі Бібліографічна Комісія спирається на Всенародню Бібліотеку України при УАН, до якої поступають всі бібліографічні матеріали Комісії й зокрема зводна картотека українського бібліографічного репертуару.

Резолюції першого Пленуму Бібліографічної Комісії Української Академії Наук.

Бібліографія на Україні XIX—XX в.в.

Резолюція на доповідь М. Ясинського.

Визнаючи, що бібліографічна робота, яку було пророблено на Україні до цього часу, не задовольняє всіх сучасних вимог культурного й державного будівництва УСРР, Пленум Бібліографічної Комісії УАН ухвалив: звернути увагу Наркомосу УСРР на конкретну потребу організованої бібліографічної роботи й доручити Бібліографічній Комісії УАН вжити відповідні заходи для невідкладного притягнення до цієї роботи українських наукових, громадських і урядових кол.

Основи завдання бібліографії в УСРР.

Резолюція на доповіді: М. Сагарди, Ю. Меженка, М. Годкевича, Д. Баліки і С. Рубінштейна.

У зв'язку з широким і поглибленим державним, економічним та культурним будівництвом УСРР, набуває надзвичайного значіння бібліографія, як могутній фактор, що має підвести під усі будівничі заходи солідну наукову базу, проїняти всю роботу світлом наукового досвіду.

З другого боку, ми переживаємо небувале в історії масове прагнення й найближення до освіти; тому бібліографічна консультація та інформація потрібні не тільки для науки та державного будівництва, а й для культурного розвитку широких робітничо-селянських мас.

Тим часом бібліографія на Україні перебуває в такому стані, що не в силі задовольнити всіх цих вимог. Отже планова організація бібліографічної роботи УСРР в усіх її напрямках і формах висовується на перше місце в системі наукової роботи й набуває найактуальнішого значіння, як першочергова державна справа.

Приймаючи все це до уваги, Перший Пленум Бібліографічної Комісії Української Академії Наук ухвалив:

1. Визнати за одно з основних завдань бібліографії на Україні—створити вичерпуючий український бібліографічний репертуар, як бібліографічну основу для вивчення розвитку й сучасного стану української культури та зокрема для вивчення продукційних сил України.

2. З огляду на те, що обсяг, методологія, межі й план складання репертуару ще не установлені й потребують дальшого поглибленого вивчення й розробки, і зважаючи на грандіозність завдання, складність і труднощі складання репертуару, визнати за потрібне:

а) підготувати для його здійснення належну широку й глибоку базу шляхом усвідомлення його значіння й притягнення до нього уваги ширших кол, організацій, установ і державних органів;

б) провести широку дискусію по всіх питаннях, зв'язаних з проблемою українського бібліографічного репертуару;

в) розробити конкретний план складання репертуару з методологією зв'язаних з ним процесів та з'ясувати засоби його здійснення.

3. Одночасно з вивченням та розробкою плану українського бібліографічного репертуару, вважати за потрібне й можливе розпочати роботу над такими окремими питаннями, що входять до складу репертуару:

а) над бібліографією українознавчої літератури (то-б-то літератури про Україну) всіма мовами;

б) над бібліографією всієї літератури українською мовою;

в) над вичерпуючою реєстрацією всієї друкарської продукції на території України з 1917 року в її державних межах.

4. Накреслюючи шляхи бібліографічної роботи на Україні, комісія надає величезної ваги справі спеціальної наукової бібліографії для обслуговування наукових, науково-дослідчих установ і державних органів та визнає за потрібне поставити цю бібліографічну роботу на міцну базу, підтримувати всяку ініціативу в цій справі й звернути увагу відповідних органів і установ на потребу організаційної підтримки та на забезпечення можливості реалізації відповідних робіт.

В інтересах української науки й для ознайомлення закордону з її досягненнями, вважати за потрібне випуск спеціального видання, присвяченого бібліографії спеціальної наукової літератури УСРР науково-дослідчого характеру з заголовками мовою оригіналу, з перекладом їх на одну з європейських мов та з короткими рефератами одною з цих мов.

5. Констатуючи, що так звані „рекомендаційна“ та „критична“ бібліографія набувають все більшої й більшої ваги, Пленум Комісії підкреслює надзвичайно незавдовольняючий стан рекомендаційної бібліографії на Україні, ідеологічну різноманітність, иноді навіть в тому самому органі преси; відсутність цілком авторитетної й компетентної фактичної редакції бібліографічних відділів в громадських, науково-літературних журналах та газетах, в підручниках, в наукових журналах та зокрема в різних бібліографічних покажчиках.

Що до рецензій—запізнення рецензій, відсутність плану та випадковий характер уміщення рецензій.

Щоб удосконалити та поліпшити рекомендаційну бібліографію на Україні, потрібні—організація розробки всіх її основних принципів та проблем, забезпечення належної організації бібліографічних відділів по всіх журналах та газетах та авторитетності їхньої бібліографічної роботи, видання добірних бібліографічних робіт і відповідного бібліографічного органу.

6. В інтересах наукової розробки й можливості реалізації завдання бібліографії на Україні, вважати за потрібне одночасово звернути увагу на розробку методології бібліографії в усіх її видах і

формах, на підготовку наукових і науково-технічних робітників у галузі бібліографії та на поширення бібліографічних знань на Україні.

7. Як перший етап на шляху реалізації поставлених завдань, вважати за потрібне організувати роботу

- а) над складанням бібліографії української бібліографії;
- б) над складанням бібліографічного репертуару всієї періодики на терені України та українознавчої періодики всіма мовами по-за межами України.

План діяльності Бібліографічної Комісії УАН та її президії.

Резолюція на доповідь *С. Постернака*.

1. Перше завдання Б. К.—вичерпуючий облік і інформація про всю бібліографічну роботу, що провадилася або провадиться на терені УСРР, та про всю бібліографічну українознавчу роботу по-за межами УСРР.

2. Б. К. повинна провадити такий облік:

- а) генеральний, первісний облік за допомогою детально, всебічно розробленої анкети;
- б) періодичний щорічний облік за допомогою відчитів, складених за певним єдиним планом;
- в) поточний облік шляхом реєстрування кожної нової бібліографічної роботи, а також факту закінчення тої чи іншої бібліографічної роботи в спеціальній картотеці.

3. На підставі матеріалів обліку Бібліографічна Комісія

- а) складає огляди і звіти про бібліографічну роботу;
- б) подає інформації;
- в) на підставі картотеки подає справки всім зацікавленим установам та особам.

4. Одним із важливих завдань Б. К. повинна бути організація видання й сприяння виданню науково-складених бібліографічних робіт.

5. З самого початку Б. К. повинна розпочати солідне підготування до Першого Всеукраїнського Бібліографічного З'їзду.

6. Б. К. повинна вжити заходів, щоб внести в план видавничої роботи Укрнауки по лінії УАН потрібне число аркушів для видання ухвалених Комісією бібліографічних робіт.

7. На підставі переведеного генерального обліку, а також вивчення стану бібліографії та її завдань на Україні, Президія Б. К. складає основний проєкт координації та єдиного плану бібліографічної роботи на Україні в тих частинах, де такий єдиний план можливий. До цього єдиного плану повинен входити й проєкт складання українського бібліографічного репертуару.

Цей проєкт розсилається заздалегідь усім членам Б. К. і лише після того ставиться на розгляд 2-ої Сесії Пленуму Б. К.

Анкета для первісного генерального обліку бібліографічної роботи на Україні й про Україну.

Додаток до доповіді про завдання й план діяльності Бібліографічної Комісії УАН.

1. Місто. Назва установи. Термін заснування. Адреса.
2. Ваша установа провадить регулярну чи випадкову бібліографічну роботу?
3. Яке конкретне завдання має бібліографічна робота Вашої установи?
4. Стан бібліографічної роботи Вашої установи:
  - а) які бібліографічні роботи уже надруковані й де?
  - б) які виготовлені до друку?
  - в) які бібліографічні роботи провадяться нині?
  - г) план бібліографічних робіт Вашої установи на 1928 рік.
5. Обсяг бібліографічної роботи Вашої установи, то-б-то використовуєте
  - а) книжкову продукцію УСРР, СРСР, закордону?
  - б) літературу лише укр. мовою чи різними мовами?
  - в) за який час?
  - г) монографічну чи й статті з журналів, збірників, газет?
6. Ставите Ви завдання дати повну, вичерпуючу бібліографію чи виборочну?
7. Ваша установа провадить бібліографічну роботу безпосередньо над книгами (*de visu*), чи на підставі покажчиків, каталогів, бібліографічних відділів по журналах то-що.
8. Яку бібліографічну роботу Ви ведете: реєстраційну, анотаційну, рекомендаційну чи критичну?
9. Ви ведете бібліографічну працю за якимись друкованими або писаними інструкціями чи без них?
  - а) коли це надруковані інструкції, назовіть їх;
  - б) коли це писані інструкції, приложіть до відповіді копію їх;
  - в) приложіть зразки Ваших бібліографічних карточок чи інших записів.
10. Якими методами провадите Ви бібліографічну працю (прохання дати найдокладнішу відповідь).
11. Чи працюєте над теорією, методологією, історією бібліографії? Над якими саме проблемами?
12. Хто провадить у Вашій установі бібліографічну роботу. (Спеціальний відділ, бюро, спеці-бібліографи, скільки душ і хто саме, й т. инш.)?
13. Чи є в розпорядженні Вашої установи якісь картотеки або інші неопубліковані бібліографічні покажчики, складені не Вашою установою. По яких питаннях, за який час, ким складені?

Організаційні питання.Резолюція на доповідь *С. Постернака*.

1. Організаційними формами роботи Бібліографічної Комісії УАН є пленум Комісії, президія, спеціальні підкомісії та з'їзд.
2. Пленум Б. К. повинен бути не широкий, щоб він був не громоздкий і міг систематично збиратися.
3. Президію Б. К. обрати з 3-х членів і одного кандидата з правом постійної участі в роботі президії і по одному уповноваженому Б. К. для Харкова та Одеси з правами членів президії.
4. Для спеціальних робіт Б. К. може в міру потреби організувати різні підкомісії.
5. Не передрішаючи питання про потребу й доцільність скликання періодичних бібліографічних з'їздів, треба рішуче підкреслити й визнати, що, не скликавши Першого Всеукраїнського Бібліографічного З'їзду, не можна організувати бібліографічної роботи на Україні в потрібному обсязі. Тому Б. К. вважає за потрібне внести в план своєї діяльності на 1-й рік підготування до цього з'їзду, поставивши на ньому основні проблеми бібліографічної роботи на Україні.
6. До програму з'їзду треба внести:
  - а) систематизовану інформацію про бібліографічну роботу на Україні й про Україну,
  - б) основні завдання бібліографії на Україні,
  - в) каталогографічну бібліографічну інструкцію,
  - г) проєкт українського бібліографічного репертуару,
  - д) проєкт координації та єдиного плану бібліографічної роботи на Україні,
  - е) основні завдання спеціальної бібліографії на Україні,
  - ж) основні завдання рекомендаційної бібліографії на Україні.
7. Термін скликання з'їзду в 1928/9 б. р. в Києві.
8. Склад з'їзду—1) представники установ всіх відомств і категорій та окремі бібліографи, що провадять бібліографічну роботу в УСРР; 2) представники установ і окремі бібліографи по-за межами УСРР, що провадять українознавчу бібліографічну роботу; 3) представники бібліографічних установ союзних республік.
9. Вважати за потрібне провести широку літературну підготовку до з'їзду й детальні тези до всіх доповідей розіслати не пізніше, як за місяць до початку з'їзду до всіх запрошених установ і осіб.

Основні проблеми українського бібліографічного репертуару.

Серед численних важливих і відповідальних бібліографічних завдань, що їх ставить перед сучасною Україною потреба озброїтися всіма засобами для усвідомленого, науково-обґрунтованого соціального, економічного і взагалі культурного будівництва, окремо стоїть проблема створення українського бібліографічного репертуару. Всіма сторонами це є особлива проблема, що вимагає й особливого підходу до її вирішення; і хоч на зовнішній погляд вона ніби-то не має актуального значіння, як справа для де-кого навіть абстрактного порядку, однак по суті створення українського бібліографічного репертуару є першорядне, основне й, треба визнати, першочергове завдання бібліографії на Україні. Справді, щоб зрозуміти сучасне, треба знати минуле; тільки вивчення українського минулого та зрозуміння його особливостей дасть змогу правильно розуміти теперішній стан життя й намічати основні шляхи дальшого розвитку. Не викликає ніякого сумніву величезна роль книги, як могутнього фактора розвитку народів і як показчика для кожного моменту досягнутого рівня його, темпу, успіхів, перебоїв і регресу. Сукупність книг, що фіксують послідовно етапи життя та їх звязок і підсумовують пройдені процеси, є грандіозна скарбниця не лише для теоретично-наукового дослідження, а й для практичного будівництва. Ключем до цієї скарбниці є бібліографічний репертуар. Ясно, чому інші народи з такою увагою ставляться до питання про створення своїх бібліографічних репертуарів і прикладають великих зусиллів до того, щоб бібліографічно зафіксувати свою книжкову спадщину та забезпечити можливу повноту планового бібліографування нової друкарської продукції. У нас—це прогалина, що стоїть на перешкоді належному розвитку, і ми повинні заповнити її, бо маємо й усвідомлену потребу й реальні можливості принаймні приступити до цієї роботи.

Не слід заплющувати очей на ті великі труднощі, що стоять перед нами спеціально в справі українського бібліографічного репертуару. Ми мусимо відчувати, що величезної ваги завдання вимагає найґрунтовнішого підготування й обережності: треба накреслити шляхи, якими йти до найкращого здійснення великої цілі, встановити методи, яких ми повинні дотримуватися, щоб забезпечити цій справі той солідний науковий характер, на який вона заслуговує. Слід мати на увазі, що організація бібліографічного репертуару цілком одрізняється від організації інших типів і форм бібліографії,

що по суті повинні бути еластичні,—зміни в них на краще, як-би часто вони не переводилися, лише удосконалюють бібліографічний апарат і не загрожують заплутати справу; а для бібліографічного репертуару треба відразу виготовити план, продуманий в цілому і в деталях, щоб на ходу роботи не довелося вносити таких поправок, які змінили-б саму архітектоніку будови і в наслідок дали-б такий лабіринт, в якому не можливо було-б і зорієнтуватися.

Отож, я беру на себе незвичайно відповідальне завдання—накреслити саме основні проблеми українського бібліографічного репертуару, що, на мою думку, на них насамперед треба звернути особливу увагу й по змозі вирішити їх.

Хоч для нас справа українського бібліографічного репертуару, здавалося-б, не повинна бути цілком нова, принаймні по суті, бо вже перша конференція наукових бібліотек УСРР, що відбулася в кінці грудня 1925 р., наче ясно уявляла основні питання його й навіть своє розуміння зафіксувала у відповідній резолюції¹⁾, однак досвід останнього часу показав, що для попередження будь-яких несподіванок доводиться повертатися до, так-би мовити, „істин самоочевидних“ і починати з питання: що таке український бібліографічний репертуар? Коли справа заплутується й загрожує небезпека відійти від реального, конкретного визначення об'єкта, то в таких випадках найкращий шлях до того, щоб знайти спільну мову у вирішенні питання, це—спинитися на самих елементах, а в данім разі спитати: що-ж взагалі є репертуар? Здається, не може бути сумніву, що слід виходити,—і в цілому світі справді виходять,—із основного поняття, що репертуар є список, реєстр, каталог, покажчик, як справочний апарат. Ідучи за таким визначенням терміну, репертуаром взагалі можна назвати, напр., список друкарської продукції, що надходить до Книжкової Палати, як обов'язковий примірник; можна назвати репертуаром список літератури, що знаходиться в продажу; можна назвати репертуаром і список видань певного видавництва; може бути репертуар української періодики, репертуар українських стародруків та инш. Спільна ознака всіх таких репертуарів та, що це конкретні списки, покажчики; а обсяг їх і завдання визначаються додатковими определениями. Цілком у такій лінії визначається й поняття національного бібліографічного репертуару; скрізь національні бібліографічні репертуари, не зважаючи на різницю в подробицях, ставлять виразно позначене завдання—скласти списки всієї (в наперед установленому розумінні) літератури краю, повний каталог всіх книжок, загальний справочний ключ до всіх книг даної країни та инш. Такий характер мають: у Франції видання Queraud'a з продовженнями, в Англії The English Catalogue Books (з попередніми London Catalogue і British Catalogue of Books), в Бельгії—Bibliographie Nationale, в Сполучених Штатах Америки—United States Catalogue та

¹⁾ Праці Першої Конференції Наукових Бібліотек УСРР.—„Бібліотечний Збірник“ вид. Всенародньої Бібліотеки України. Ч 1. К. 1926 р., стор. 84-85.

инші, у Німеччині—видання Hinrichs'a з продовженням Біржевої Спільки німецьких книготорговців. ¹⁾ Про инший підхід до справи, про инше розуміння національного репертуару не чути.

З свого боку й у нас немає підстав одходити від загального розуміння національного бібліографічного репертуару ради неясних проблем з надто туманними перспективами без конкретного визначення цілей, обсягу й змісту. Тому, ставлячи основні проблеми українського бібліографічного репертуару, я вихожу з такого розуміння його: український бібліографічний репертуар є конкретне починання з визначеними межами й обсягом, що в певній мірі в собі самому має свою ціль і виправдовується спеціально для нього поставленими завданнями—скласти й виготувати для використання повний список української літературної продукції; до створення його можна приступити у визначений момент, переводити за визначеними методами й мати в наслідок належну картотеку, або друкований покажчик у відповідній низці томів, доведений до сучасного моменту із забезпеченням такого самого продовження. Звичайно, це не передрішує питання, за яким планом і в якій послідовності йти до здійснення поставленого завдання. З цього погляду всякі инші проєкти, що в результаті не дають конкретного справочного апарату, не стосуються до проблем українського бібліографічного репертуару й не ув'язуються з ним. Гадаю, що инакше ставити питання про український бібліографічний репертуар і не слід, коли ми справді хочемо мати щось реальне.

З першим питанням тісно зв'язується потреба точно визначити місце українського бібліографічного репертуару серед инших бібліографічних починань і робіт. Не тільки можлива, а й фактично висловлюється думка, що український бібліографічний репертуар повинен бути власне сумою спеціальних бібліографій, що переводяться в різних напрямках і формах, для різних цілей і в різних комбінаціях. Далі можна йти або так, що бібліографічний репертуар залишається в спеціальних бібліографіях, як у своїх складових частинах, без об'єднання їх (якийсь абстрактний синтез), або так, що спеціальні бібліографії становлять матеріал для репертуару, який і фактично складається,—значить, у всякім разі має силу принцип: до цілого репертуару через спеціальні бібліографії. Однак, чи можна таким способом дійти до планового задоволення тієї посутньої потреби, що лежить в основі проблеми створення українського бібліографічного репертуару? Гадаємо, що ні: 1) не можна вважати за здійснене, щоб одночасно й однаково розвивалися бібліографії в різних фахах і напрямках і вкупі охопили всі сторони життя, що їх одбиває література; 2) коли-б навіть припустити, що якоюсь силою збуджено було бібліографічний рух в різноманітних горизонталях,

¹⁾ Порівняй ще Никольский, Н. К. Конкретные рамки библиографического репертуара.—Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда. М. 1926. стр. 145 сл.

вертикалях і діагоналях, то і в такому разі не можливо сподіватися, щоб спеціальні бібліографії зафіксували всю ту суму літератури, що повинна увійти до складу бібліографічного репертуару, — безпремінно значна кількість матеріалу залишиться по-за спеціальними бібліографіями і в тих, точно невизначених, демаркаційних ділянках, що між ними; 3) спеціальні бібліографії ставлять собі спеціальні завдання, по-перше, спеціально наукового характеру, в наслідок чого переводиться відповідний добір літератури не без випадковості й суб'єктивізму, по-друге, так-би мовити, сучасного характеру, відповідно до сучасних вимог і потреб, чому велика кількість матеріалів, що визначають тільки історичні етапи розвитку, залишається без уваги.

Отже сума спеціальних бібліографій, навіть коли не зважати на непереможні труднощі зведення їх до одного, не може дати українського бібліографічного репертуару, як повного показчика української літературної продукції: до нього не попадуть не тільки окремі праці, що їх відкинуть спеціальні бібліографії, а й цілі нерозвинені бібліографічно, неохоплені бібліографією галузі. Таким і подібними шляхами ми не дійдемо до українського бібліографічного репертуару.

Не дивно, що країни з надзвичайно розвиненими й ґрунтовно поставленими спеціальними бібліографіями що-далі ясніше визнають конечну потребу створення національних бібліографічних репертуарів незалежно від спеціальних бібліографій і без організаційного зв'язку з ними. Це спостерігаємо тепер як раз у Німеччині.

Тут до речі згадати про „новий курс“, що його в останні часи узяв Міжнародний Бібліографічний Інститут у Брюсселі. Відомо, що М. Б. І. зробив був сміливу спробу безпосередньо утворити універсальний (необмежений певним предметом, просторами й часом) бібліографічний репертуар. Під напором зростання диференціації й розгалуження знання й так само колосальної продукції сучасного друкарського верстату Інститут примушений був подумати про децентралізацію своїх функцій і звернутися до спасеного принципу розподілу праці на основі суворої спеціалізації, проголосивши нове гасло: „до універсальної документації через спеціалізацію“. Проте, саме тепер він особливо яскраво визначив самостійне значення й завдання національної документації поруч документації за спеціальностями. За статутом 1924 р. М. Б. І. реорганізовано, так-би мовити, в Центральний Виконавчий Комітет Міжнародного Союзу Документації, що делегує до ради Інституту представників по країнах (*Représentation regionale*) і по галузях знання (*Représentation speciale*). В кожній країні мусить бути свій національний центр документації (*Comité national ou régional*), що організує за федеративним принципом всю національну документацію. Поруч цього кожна галузь знання організує, окрім свого національного центру, й міжнародне бюро документації в даній ділянці знання (*Office international de documentation*).

Отож з'ясовується, що місця, яке повинно бути призначене для українського бібліографічного репертуару, не можуть заступити ні спеціальні наукові бібліографії, ні комплекси всяких інших видів бібліографії. Підкреслені особливості спеціальних бібліографій визначають для нього навіть центральне місце й забезпечують йому особливе значіння єдиного фундаменту, єдиного стрижня, коло якого ув'язуються всі інші бібліографії. Репертуар має самостійне завдання поволі стати за документальну основу всіх форм і видів бібліографій і утворити для розвитку їх солідну базу,—в цьому його ціль, в цьому його виправдання, в цьому його актуальність незрівняна. То правда, що зараз цілком справедливо вимагають від бібліографії найтіснішого зв'язку з життям, ясно визначеного практичного ухилу, навіть утилітаризму. Однак практичність і утилітаризм повинні бути розумні й не короткозорі. Не можна в солідних планових роботах обмежувати актуальности лише тим, щоб завдовольнити вимоги біжучого дня: треба поволі підготовлюватися до того, щоб по всяк час можна було, не затримуючи і в солідній формі, завдовольнити ударні бібліографічні завдання,—для цього треба утворити належний фундамент. Виникають нові проблеми, життя ставить нові теми, і от, тепер, коли не з'ясовано матеріалів, коли їх бібліографічно не впорядковано, перше ударне завдання викликає бібліографічну біганину, роботу на-швидку з усіма властивими такій роботі хибами... Чи забезпечено тут практичні й утилітарні вимоги? Український бібліографічний репертуар повинен задалегідь підготувати потрібні матеріали для всіх бібліографічних робіт і дати ключ до всіх книжкових скарбів: прийди, бери й використовуй для всяких потреб. Тому слід, не вагаючися, визнати створення повного репертуару української книжки за невідкладне завдання науки, основне завдання української бібліографії й могутній чинник розвитку всіх форм і видів бібліографії. Перший Всеросійський Бібліографічний З'їзд (1924 р.) у своїй резолюції категорично визнав, що складання бібліографічного репертуару є першорядна справа, яка має величезне загальнодержавне значіння для наукової й практичної діяльності. Український бібліографічний репертуар, як казковий велетень, повинен невпинно зростати в осередку всіх типів і форм української бібліографії, вбираючи в себе весь той матеріал, що його визнано буде за потрібне занести до нього, цілком об'єктивно, не зважаючи на його належність до того чи того фаху, охоплюючи весь і той матеріал, що ніби то стратив своє значіння. Навколо нього, в тісному зв'язку з ним і що далі, то більш на його основі розвиваються відповідно до свого спеціального уставлення, інші види бібліографії,—в бібліографічному репертуарі вони повинні мати свій постійний коректив до своєї законної суб'єктивности й самі допомагати завершити бібліографічний репертуар своїми доповненнями й поправками.

З другого боку, визнаючи для українського бібліографічного репертуару спеціальне місце й завдання щодо України, ми разом

з тим мусимо будувати його не ізольовано, не без будь-яких взаємин з міжнародним бібліографічним репертуаром. Кожен народ повинен вносити і вносить у скарбницю світового життя й культури свою долю, що її він витворив в спеціальних умовах і обставинах свого історичного життя. З цього різнобарвного каміння складається величезна будівля культури всесвіту. Україна повинна зробити, так би мовити, заявку, що й вона входить до складу всесвіту як культурний фактор, і подати свій внесок таким, який він є, своєрідного, властивого їй кольору, однак внести так, щоб він був припасований до всієї будівлі. Можна негативно ставитися до підприємства Міжнародного Бібліографічного Інституту в тій формі, як він накреслив був її з початку свого існування, й не приставати на будівлю Вавилонської башти,—та й сам М. Б. І. примушений був визнати нездійсненість тих планів. Однак основна ідея, що в якійсь формі міжнародній бібліографічний репертуар повинен існувати, і що сама нація подає до нього свою бібліографію так загальну національну, як і спеціальну, є, безсумнівно, здорова. Значить, створюючи національні бібліографії, треба додержуватися певних основних ліній, щоб можна було як-небудь звести їх до одного. Ми приступаємо до роботи над створенням українського бібліографічного репертуару після інших країн, тому ми можемо й мусимо придивлятися до основних ліній і планів їхніх репертуарів і, в чому слід, погоджувати з ними.

Само собою зрозуміло, що український бібліографічний репертуар в тій частині, що повинна охопити матеріяли минулих часів і сучасні, може буде складений лише по частинах протягом довгих років, а продовження його піде разом із життям. Однак була-би нічим не виправдана й непоправна помилка, коли-б, зважаючи на особливості різних матеріялів різних часів і видів, встановлювати основні положення спеціально для кожної окремої частини: бібліографічний репертуар може виконати своє завдання лише в тім разі, коли його збудовано буде не за різними принципами, а за єдиним,—архітектоніка його повинна бути витримана. Значить, беручи до уваги спеціальні особливості тих чи інших частин в загальному плануванні роботи й прикладаючи до них відповідні методологічні засоби, треба визначити єдині основні лінії, що проходили-б через увесь репертуар.

Виходячи з цієї вимоги, треба дати насамперед одну установку для цілого репертуару. І тут ми маємо ту першу основну лінію, що її додержуються в бібліографічних репертуарах інших країн: український бібліографічний репертуар повинен дати бібліографічне знаряддя для вивчення шляхів, що їх пройшла Україна в своєму історичному житті, щоб констатувати рівень прогресу, якого вона досягла, в грандіозній будівлі підсумувати й виявити культурні здобутки в різних напрямках і ділянках так у минулому, як і сучасному для кожного даного моменту. Щоб попередити будь-які закиди в „історизмі“ й надати цій формулі реального, конкретного змісту, вважаємо за потрібне внести такі пояснення. Історичне

життя народу утворюється, культурні процеси його розвиваються в тісному зв'язку з реальними умовами природи, що його оточує, різними економічними обставинами, різними відносинами та історичними впливами,—лише взявши під увагу всі ці реальні умови в їх безмежно різноманітних сполученнях, варіаціях і взаємній залежності, аналізуючи їх так в окремих моментах, як і в сукупності, можна зрозуміти основні лінії розвитку народу в його змінах і особливостях. Природне оточення не є мертва рамка, до якої припасовуються форми еволюції суспільства,—це скорше той ґрунт, що впливає на якість рослини вже в зародкові, в насінні, а боротьба з ним і використання його накладає свій відбиток на фізичну й психічну структуру нації. Це одна сторона. Друга—не менш важлива. Ні одна нація не живе осібно, ізольовано. Особливо це треба сказати про український народ: історичні обставини спричинилися до того, що саме на тій території, яку він опосів компактною масою, в значній кількості живуть і інші нації, навіть і інших рас, що в більшій чи меншій мірі змішуються з ним, підпадають впливові численнішої нації й самі впливають на неї, ведуть боротьбу одверту чи прикриту, свідому чи несвідому,—і все це переплітається остільки, що немає змоги відокремити, виділити ціле культурне життя однієї—основної нації від сусідських взаємовідносин,—їх зв'язує в єдине територія й спільне проживання на ній в однакових умовах. Так, на території, що її опосів український народ з властивими йому, історично визначеними, національними особливостями, в певних природних умовах і національних взаємовідносинах, утворюється своєрідна система суспільних відносин, соціально-політичних порядків та суспільної ідеології. От такі широченні життєві, а не лише теоретичні завдання, що стоять зараз перед українською наукою й українським будівництвом. Відповідно до цього визначаємо й конкретну установку та реальний зміст українського бібліографічного репертуару. Його завдання не можна визначити так, що він повинен подати матеріяли до історії книги на Україні, або точніше—до історії української друкарської продукції. Завдання безперечно важливе й заслуговує на відповідну увагу; проте воно було-би занадто формальне і, з одного боку, безмежно поширило-б матеріял, повернувши репертуар на інвентар друкарської продукції, а з другого боку—позбавило-б його бібліографічного характеру й значіння. Треба поставити український бібліографічний репертуар так, щоб він у певній мірі завдовольнив і цю потербу, як частину величезної суми завдань, що стоять перед нами; однак він повинен мати ясно визначений обсяг, щоб становити, як позначено в „Положенні“ про Бібліографічну Комісію УАН, „бібліографічну основу для вивчення розвитку й сучасного стану української культури та з окрема для вивчення продукційних сил України“.

Така установка передіришує питання й про обсяг літератури, що повинна увійти до українського бібліографічного репертуару. Ясно, що неможливо виходити з одного етнографічного принципу,

бо він не придатний для даної цілі, як абстрактний; він не приведе до ясного зрозуміння конкретного життя українського народу, не дасть підстав, щоб охопити культурний процес з його здобутками в його цілому й по суті. Треба виходити з принципу етнографічно-територіального, цеб-то брати всю територію, що її компактною масою опосідає український народ, і на цій території зафіксувати літературну продукцію, незалежно від того, хто писав, про що писав, в якому напрямку, якою мовою. Лише літературна продукція в такому обсязі дає повне уявлення про економічні, громадські, соціально-політичні та ідеологічні зміни в процесі історичного розвитку українського народу та про сучасні для кожного даного моменту культурні досягнення України. Так визначаємо обсяг основного українського бібліографічного репертуару. Це є визнана основна лінія бібліографічних репертуарів і інших країн.

Однак у такому тільки обсязі наш репертуар був-би не повний, не завершений. Річ у тім, що, як це звичайно і у інших націй, частини українського народу з різних причин, переважно економічних, одривалися й одриваються від національного тіла й оселяються серед інших націй, чи то більш-менш компактно, утворюючи так звані островки, чи то окремими сем'ями й особами. Вони несуть у собі і з собою українську культуру, хоч-би й несвідомо, зберігають своє національне добро—національні властивості й почуття—серед інших обставин, в різних оточеннях і під різними впливами, і передусім—мову, цю найвиразнішу й найглибшу основу національної свідомості, що й надалі зв'язує їх з національним тілом. Проте, автор-українець, навіть і незалежно від того, якою мовою пише, в певній мірі є виразник української культури і властиві їй риси вносить в іншу культуру. Наостанку, не можна проминути й тієї літератури всіма мовами, що торкається України та її населення: вона освітлює різні сторони життя України й допомагає всебічно зрозуміти українську культуру в її історичних процесах і сучасних досягненнях. Значіння всієї цієї літератури не підлягає сумніву, і вона повинна доповнити наш основний репертуар цінними даними про культурний розвиток, культурну боротьбу, впливи, взаємини з сусідами то-що. Однак тут уже немає підстав іти за встановленим етнографічно-територіальним принципом: в данім разі мова йде про стягання до основного репертуару всього, що має тісний зв'язок з базою, на якій його будуємо, а тому треба визначити лише мотиви, чому саме той або той матеріал заводити до репертуару,—це—мова, походження автора і зміст. Цим не порушимо основного принципу й не утворимо де-кілька різних принципів, бо територіально-етнографічна база залишається одна,—вона саме визначає зміст поняття „український“; усе інше є лише додаток, однак безперечно потрібний.

Так ми приходимо до того визначення обсягу українського бібліографічного репертуару, що його накреслила у своїй резолюції

Перша Конференція Наукових Бібліотек УСРР¹⁾. Звичайно, Конференція не мала за своє спеціальне завдання входити в детальну розробку питання, — вона влучно визначила основну лінію його вирішення. Цю резолюцію треба покласти в основу і вважати її за схему, що потребує дальшої розробки, належної конкретної деталізації й усталення. Отож до українського бібліографічного репертуару належить: а) вся друкована й рукописна література, видана на території етнографічної України; а з по-за меж етнографічної України: б) всі твори авторів-українців, де-б вони не жили, і г) вся література всіма мовами про Україну. Конкретна деталізація цієї схеми вимагає уважливого обміркування значної кількості питань, що виникнуть з самого початку планової роботи; перед усім треба а) визначити на підставі ґрунтовних наукових дослідів етнографічно-територіяльні межі основного українського бібліографічного репертуару²⁾, б) вирішити питання про українські островки, з точним позначенням принаймні головних з них, — окремо слід поставити питання про Кубань; в) встановити точно зміст поняття „авторів-українців“. В цих питаннях треба досягти найможливішої усталеності й ясності, щоб справу поставити на об'єктивну основу й залишити як найменше місця для суб'єктивних коментарів.

Та сама конкретна деталізація схеми вимагає точного й ясного визначення, чи вся писана й друкарська продукція повинна увійти до складу українського бібліографічного репертуару, чи лише певна її частина. Коли не вся, то що саме виділити й за якими принципами. Ясно, що й тут треба встановити такі об'єктивні норми, які-б давали можливість уникати будь-якого суб'єктивізму, бо інакше й робота не матиме виразності, й наслідки будуть заплутані. На наш погляд, треба чітко визначити цілі категорії літературної продукції, що повинні увійти до складу українського бібліографічного репертуару, й рішуче відкинути думку про виділення тих або тих частин в них, або й у всій друкарській продукції без розподілу на категорії. Щоб визначити категорії, слід виходити з назви репертуару „бібліографічний“ і до складу його занести лише ті категорії літературної продукції, що відповідають історично визначеному обсягу бібліографічних об'єктів, принаймні, мають присутні ознаки їх. Питання надто складне, особливо, коли незвичайне розгалуження науково-дослідчих інтересів і деталізація їх ставить категоричну вимогу до бібліографії подати підготовані матеріали. Тут потрібна особлива витриманість проти безмежного поширення й на такі матеріали, що їх слід лише зберегати, упорядковувати й держати готовими для наукового опрацювання, а не заносити до репертуару. На мою думку, відповідають назві й завданням бібліографічного репертуару такі категорії: книги—до невеличких брошур, журнали, газети, арку-

¹⁾ Праці Першої Конференції Наукових Бібліотек УСРР.— „Бібліотечний Збірник“. Ч. I. К. 1926, стор. 84—85.

²⁾ Далі в статті Максименка, Ф. П. подано спробу підсумувати досліди про етнографічно-територіяльні межі України й про українські острови.

шівки; відкинути слід: канцелярські й конторські книги, бланки, афіші, театральні й подібні програми, етикетки то-що,—цей матеріал треба збирати, сортувати, зберегати и подавати до наукового опрацювання. Okремо треба розв'язати питання про ноти, коли вони мають текст, так звані „школи“ з провідними вступами й пояснюючим текстом, збірки гравюр з відповідним їх змістові текстом, атласи й под. В зв'язку з цим слід поставити питання про міру розписування журналів і газет, що набуває тепер актуального значіння. Безсумнівно, ідеальний бібліографічний репертуар був-би такий, що розкрив-би зміст періодичних видань і дав розпис матеріалів у журналах та газетах. Ми знаємо, що в останні часи особливо прикладають зусилля до того, щоб розписати принаймні важливі журнали й навіть газети. Значіння періодичної преси зростає невпинно, а разом з тим що-далі гостріше відчувається потреба мати спеціальні ключі й до цих скарбів. Проте, слід звернути увагу на те, що спроби розписувати зміст біжучої періодики вже викликають великі утруднення й постійно вимагають скорочень. Тому намагання внести до бібліографічного репертуару вичерпуючий розпис журналів і газет зробило-би нездійснимим ціле починання, а розписування тільки частини журналів і газет—важливіших і в них не всього матеріялу, а тільки частини—теж важливішої, знову дало-би широкий простір для суб'єктивизму, про небезпеку якого я вже говорив. На мою думку, в бібліографічний репертуар слід заводити лише назви журналів та газет, з позначенням, коли почали виходити і (у відповідних випадках) припинилися, залишивши докладний розпис їх для спеціальних робіт, що взагалі у великій кількості можуть виникнути в зв'язку з репертуаром, як спеціальні бібліографії. З огляду на велику наукову й практичну потребу бібліографічного розпису періодичних видань слід було-б негайно приступити до планового підготування його, почавши з „самобібліографування“ журналів і газет за певними методологічними правилами. Це питання заслуговує на особливу увагу, однак, на мою думку, принаймні поки що, без зв'язку з українським бібліографічним репертуаром.

Инша справа, коли для репертуару визначено буде певні категорії літературної продукції: в категоріях, що їх занесено до українського бібліографічного репертуару, слід прагнути до того, щоб усе, що можливо за даних умов, було знайдено, описано, занесено до бібліографії,—треба випробувати всі реальні можливості й намагатися досягти максимальної повноти. Звичайно, я знаю ті численні заперечення проти цього максималізму, що висловлюють з приводу таких бажань і планів так що-до універсального міжнароднього репертуару, як і до національних і навіть спеціальних репертуарів. Згадують про колосальне поступне зростання друкарської продукції—„потоп“ літератури, про неможливість досягти повноти в строгому розумінні, бо від багатьох книжок залишилися тільки невиразні титули, а в численних випадках і вони потонули в „морі забуття“; доводять, що повнота й не повинна бути за ідеал бібліографії, бо не

слід іти за простим фактом, що книга з'явилася, що не можна виходити з почуття пошани до предків, і немає потреби виставляти, трупи, що для наукового дослідження повнота непотрібна, навіть шкідлива,—висновок: потреби й користі немає,—значить, слід збирати й бібліографічно фіксувати тільки добірну літературу, виділяючи, напр., за принципом розподілу джерел і дослідів. Навіть категорично позначають, що інше ставлення до справи походить з романтики, безгрунтового оптимізму.

Однак, цих заперечень неможливо визнати за непереможні, а головне—справедливі. Взагалі кількість книжок для кожного моменту є певна,—значить, і облік їх можна перевести; питання лише про належну організацію й кошти. А нас рятує від такого заперечення ще й наша бідність на літературну продукцію, і потоп нам не загрожує; і от, поки й до нас дійде ця небезпека, нам слід управитися з тим матеріалом, що залишається позад нас, і належно поставити бібліографію біжучої друкарської продукції. То правда, що, на жаль, в багатьох випадках ми маємо лише невизначені титули, а від інших книжок загинули й вони. Тут нічого не поробиш,—обмежимося можливим. А на що не слід погоджуватися, так це на вибір, бо це шлях завжди суб'єктивний, занадто слизький і небезпечний: тут неможливо встановити ні точного принципу, ні контролю: а) кожна праця є факт позитивний чи негативний і має значіння для дослідження—в загальному обсязі й у спеціальній галузі; тому, напр., важко визначити джерела й відділити їх од дослідів, бо не тільки дослід, а й простісіньке звітлення може стати за джерело; б) поглиблене наукове дослідження провадять в різних напрямках, і кожна праця може зустрінутися якщо не де-кілька разів, то хоч один раз,—шляхи наукового дослідження різноманітні й не можна передбачати їх напрямків; в) досвід окремих людей може свідчити, як одкинута ніби нікчемна брошура іноді несподівано стає за конче потрібну: труп оживає,—тим більше це можливо в загальній скарбниці української літературної продукції, де ще тільки накреслюються широкі шляхи наукового дослідження, і де порівняльна цінність окремих частин літератури не з'ясована. Отже тут більше, ніж „почуття пошани“ й „романтика“: справа серйозна—не дати загинути ні одній частині творчості українського народу—великій чи малій, бо доводиться визнати хоч обмежену справедливість перебільшеної думки: *quod non est in bibliographia, non est in mundo* (чого немає в бібліографії, того нема й на світі).

Ми ставимо ідеал не в розумінні прекрасної мрії, якою можна захоплюватися без відповідних кроків до здійснення, а в розумінні завдання, життєвої цілі, до якої слід практично прагнути.

Однак ми повинні визначити, що складання конкретного плану роботи над створенням українського бібліографічного репертуару, а звичайно, ще більш здійснення його натикається на великі труднощі, що походять з неясности в даний момент умов роботи, бо ми тепер ще не знаємо точно, які саме установи, організації й особи, в яких

ділянках і в якій мірі можуть узяти участь у роботі; які організаційні можливості, які потрібні будуть кошти, а особливо, який взагалі фінансовий ґрунт може бути підведений під це починання; не знаємо навіть і приблизної кількості того матеріялу, що навіть за обмежуючими принципами повинен увійти до репертуару. А в тім, ці труднощі—звичайна річ на початку всякої великої колективної роботи, й можна сподіватися, що згодом і поволі їх буде з'ясовано й усунуто. Тяжкий другий момент—історична й сучасна розірваність України між кількома державами, в наслідок якої утворилося й декілька напрямків української культури з специфічними особливостями в розвитку; справу ускладнює й утруднює неможливість в даний момент укупі обміркувати й спланувати роботу. Перша причина примушує обмежитися в плануванні поки-що основними контурами,—розкривати й деталізувати план можна лише в міру з'ясування умов роботи. Друга обумовлює потребу, щоб не затягати справи й дати їй реальну установку, відразу відділити Радянську Україну з українськими островками в СРСР од України закордонної з закордонними островками і закордонною літературою й скласти конкретний план роботи лише для першої.

Конкретний план роботи треба скласти так, щоб а) чіткість і виразність його було доведено, можна сказати, до механічності, бо тільки так можна забезпечити потрібну точність у виконанні при колективному співробітництві, і б) щоб, зважаючи на грандіозність починання, гарантовано було можливість відновити виконання робіт в разі перерви в них ¹). Цього можна досягти лише в тім разі, коли в основу планування роботи покласти цілком об'єктивний і ясно визначений принцип—хронологічний. Підкреслюємо, що ми маємо на увазі лише планування й переведення роботи, а не схему каталогу,—цього питання ми тепер ще не ставимо і вважаємо власне за передчасне ставити його тепер, хоч і знаємо, що воно виникне незабаром, поруч питання про форму опису. Так от, щоб спланувати й перевести сплановану роботу, хронологічний принцип має безперечні переваги, а саме: а) він дає змогу встановити цілком зовнішню й безперечну ознаку для розподілу роботи; б) припускає найдрібніший розподіл праці над збиранням і підготуванням матеріялів; в) за ним перебої в роботі на одній ділянці не шкодять роботі на іншій, не вносять плутанини в цілий план,—їх можна вчасно помітити й легко виправити. Інші принципи, за якими розподіл роботи переведено було б не по хронологічній горизонталі, а по вертикалях, за різними ознаками, не дадуть зазначених переваг. Єдиний додаток, що в данім разі припустимий, це—комбінація хронологічного принципу з територіальним; вона може полегшити збирання матеріялів для репертуару та надати хронологічній схемі належної еластичності в тих випадках, коли через різні умови історичного й сучасного життя України ви-

¹ Пор. Никольский, Н. К. Конкретные рамки библиографического репертуара. — Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда. М. 1926, стр. 145 сл.

являється потреба пристосовуватися до певних культурно-територіальних моментів, не порушуючи основного принципу (напр., для Кубані й так званих островків, та навіть і на головній території).

В плані роботи за хронологічним принципом в першу чергу слід забезпечити український бібліографічний репертуар од невпинного зростання неопрацьованого бібліографічного матеріалу надалі, для чого, перевівши належне методологічне й організаційне підготування, в зв'язку з установкою й методологією для цілого репертуару, треба з певного терміну (напр., з 1929 чи 1930 р.) почати повне, відповідно до встановленого обсягу й складу матеріалу, опрацьовання біжучої друкарської продукції в УСРР. Для цього доведеться, насамперед, погодити роботу Української Книжкової Палати з роботою ВБУ над опрацьованням обов'язкового примірника, а також з'ясувати засоби виділення й бібліографування друкарської продукції України по-за межами УСРР в СРСР та в близьких і далеких островках. Одночасово треба обміркувати, спланувати й приступити до праці над описом матеріалів революційного часу (від 1917 р.) до терміну, що його встановлено буде для оформленого, відповідно до вимог українського бібліографічного репертуару, опису біжучої друкарської продукції: значіння цих матеріалів для детального вивчення великого історичного періоду й відома небезпека загибелі цінних, особливо дрібних матеріалів, вимагають негайно охопити весь цей період; збирання матеріалів цього часу потрібує особливих методів, надзвичайно складних,—тут маємо вже й готовий частковий досвід, що його можна використати, плануючи дальшу роботу в цій ділянці. Разом з тим треба ув'язати й методологічно усталити в лінії єдиного українського бібліографічного репертуару й ті бібліографічні роботи, що їх накреслила 3-я Всесоюзна нарада Книжкових Палат (14—17 березня 1927 р. в Харкові), в розділах резолюції: а) про десятиліття Жовтневої Революції й Книжкові Палати й б) про створення картотек репертуарів¹⁾. Не слід також одкладати й роботи над описом усієї літератури передреволюційних часів з потрібним розподілом на частини по хронологічних межах відповідно до особливостей історичних етапів і залежних од цього характерних ознак літературної продукції. Інтереси сучасної науки й сучасного будівництва весь час вимагають базуватися на багатих матеріалах, що їх подає передреволюційна література. Отже, розподіливши роботи по зазначених ділянках, треба вжити всіх заходів, щоб належно організувати переведення їх і зосереджувати особливу увагу тих або тих установ на відповідних матеріалах. Добре спланована й методологічно поєднана колективна робота забезпечить багаті наслідки.

Незвичайно важка й складна справа—збирання матеріалів для українського бібліографічного репертуару, коли взяти на увагу обсяг і повноту матеріалу, що повинен увійти до нього, а також загальну невідготованість і невпорядкованість його. Труднощі по-

¹⁾ Резолюції Народи надруковано в „Літопису Українського Друку“, 1927, № 12, стор. 221—231.

лягають не лише у фактичному виконанні, а насамперед і у встановленні тих основ, за якими треба переводити збирання. Тут слід взяти на увагу цілу низку моментів, які важко погодити між собою. Передусім збирання треба спрямувати до того, щоб сповна вичерпати весь матеріал, який слід зафіксувати в репертуарі, використавши всі можливості. По-друге, роботу над збиранням треба переводити за наперед встановленим, ясно визначеним планом, щоб не було, з одного боку, повторювання тієї самої роботи, а з другого—її перепущених ділянок, в яких залишився-б невикористаний матеріал. Далі, до поставленої мети хотілося-б іти таким шляхом, щоб справа забрала як-найменше енергії й коштів. Напоследок, треба в опису забезпечити завдоволення всіх присутніх вимог, що їх ставить сучасна методологія бібліографії. Коли порівняти між собою зазначені моменти, то ясно, що вимоги бібліографічної точності опису й повноти матеріалів мусять стояти на першому місці,—планування в збиранні повинно служити саме їм; а що-до витрати енергії й коштів, то вони, звичайно, мають умовне значіння, оскільки слід побоюватися й відомого перегинання палиці, коли занадто велика ощадність призводить до більших витрат.

Перше й основне питання полягає в тому, з чого виходити, збираючи матеріали—чи обов'язково від книжок за принципом опису *de visu*, чи не надавати цьому принципові виключної сили і в більшій чи меншій мірі використати покажчики й каталоги, як джерела, без перевірки з книжками навіть і тоді, коли відповідні книжки можна знайти,—тут спостерегаємо цілу градацію в мірі використання покажчиків та в обґрунтуванні думки від мотивів просто практичних, що певна категорія покажчиків заслуговує на те, щоб здатися на них, до майже принципового відкидання принципу *de visu*, як фетиша, коли зауважують, що мало встановити принцип *de visu*, а треба вміти *videre*—бачити, бо, й описуючи книжки безпосередньо, часто розходяться в описах. Вирішуючи це питання, треба виходити з того значення, що його повинен мати український бібліографічний репертуар: він мусить бути *codex diplomaticus* літературної продукції, що її занесено до нього, й постійне джерело для різноманітних наукових робіт; тому найможливіша точність опису повинна бути невідмінна ознака репертуару: хибні записи дадуть підставу для дальших неправильних висновків про книги, авторів, про культурний розвиток. Точність опису можна забезпечити, лише додержуючись основного принципу бібліографічної роботи—принципу опису *de visu*. По-за цим принципом починаються всякі можливі й неможливі несподіванки, включно до опису видань, що ніколи й не виходили у світ ¹⁾. Отож, принцип опису

¹⁾ Пор. Никольский, Н. К. Конкретные рамки библиографического репертуара.—Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда. М. 1926, стр. 146, тези 3—4, і зауваження Н. П. Кисельова до 4-ої тези,—там-же, стр. 150. Гребенщиков, Я. П. О связи теоретической и практической библиографии.—Там-же, стр. 179—180, і пояснення А. Г. Фоміна,—там-же, стр. 190. Див. також Игнатьев, Н. Материалы для библиографии русской библиографии.—„Библиотечное Обозрение“ (изд. Госуд. Публичн. Библиотекой в Ленинграде), 1927, кн. I—II, стр. 76—78.

de visu треба покласти і в основу збирання матеріалів для українського бібліографічного репертуару. Значить, і далі слід визнати, як правило, що ні однієї з праць попередніх бібліографів, ні одного з каталогів і покажчиків не можна вливати в репертуар без перевірки, а також і без змін опису відповідно до інструкції для складання репертуару. Є підстави окремо розглядати офіційні бібліографії (в „Журн. Мин. Нар. Просв.“, в „Правит. Вестнике“, в „Книжной Летописи“ старій і новій, в „Літопису Українського Друку“), що подають матеріал, безперечно описаний de visu. Однак, крім неповноти їх, слід зауважити особливо те, що вони навіть у собі не погоджені, бо їх в різні часи ведено було за різними методами, і можуть не дати всіх елементів для опису, що потрібні в репертуарі. А неповнота в них друкованих матеріалів знову залишає нерозв'язаним питання про збирання матеріалів, що не попали до них. Тому, як допоміжний, провідний і контрольний матеріал, вони дуже цінні, однак використовувати їх, як джерела, і вливати в репертуар без перевірки припустимо лише у виключних випадках, в разі, коли книжки не знайдено, обов'язково з відповідними відмітками про опис не de visu і з зазначенням джерела, з якого взято відомості. А взагалі покажчики треба вивчити й оцінити. Це завдання, що виходить із потреб не тільки українського бібліографічного репертуару, а також і спеціальних бібліографій.

Що-до переведення збирання, то й додержуючись основного принципу опису de visu, можна йти різними шляхами: а) виходити з опису фондів однієї великої бібліотеки, або—як варіант—де-кількох бібліотек (з додатком до великої бібліотеки універсального типу ще й спеціальних), складати потім, на підставі перевірки з покажчиками, списки desiderata, вишукувати й описувати матеріали по різних книгосховищах з додатком нових матеріалів, що можна знайти в них; б) виходити з покажчиків і, склавши наперед список, йти до перевірки його через використання бібліотек, звичайно, поповнюючи тими даними, що зустрінуться в фондах цих бібліотек; в) виходити із зведеного каталогу бібліотек України. Я не буду спинятися на аналізі цих методів збирання матеріалів, бо взагалі це питання потребує спеціальної розробки й обговорення, і слід сподіватися, що прихильники різних способів у свій час подадуть обґрунтовані думки. З свого боку звертаю увагу на один момент, про який, на мою думку, за всяких метод збирання та можливих комбінацій їх, не слід забувати, а дати йому належне місце. Припускаю факт, хоч і визнаю його гіпотетичність в де-якій мірі, для де-яких місцевостей і періодів,—факт, що матеріалів треба шукати насамперед у місцях їх походження, цеб-то йти за самими матеріалами, й гадаю, що збирання літератури слід починати з місць друкарської продукції,—значить, йти знизу, за допомогою районування різних—що далі вищих ступнів, з великими бібліотеками в осередку, до Національної Бібліотеки, на яку в своїй роботі спирається Бібліографічна Комісія У.А.Н., доповнюючи потім, на під-

ставі списків desiderata, описом примірників, що перебувають не в місцях первісного походження, а далі, використавши всі можливості на Україні, шукати матеріалів у бібліотеках та інших книгосховищах по-за її межами. Звичайно, метод складний. Перевага його в тому, що а) за цим методом можна вибрати потрібні матеріали з усіх книгосховищ України (бібліотек, архівів, музеїв, установ, друкарень, приватних осіб), і, так-би мовити, вичистити всю територію України; б) в роботу над створенням репертуару буде втягнуто як найбільше сил і зворушено буде найширші кола,—цим можна забезпечити успіх цілого починання; в) разом з тим буде змога позначити, де саме збереглися примірники видань. Як-би хто не поставився до цієї думки, а проте-ж треба визнати, що допомога місцевих книгосховищ з місцевими відділами старої й нової організації, активна участь місцевих сил у з'ясуванні й збиранні місцевих видань дасть багато цінного для виконання такого завдання, як справа бібліографічного репертуару, особливо що-до офіційно документальних видань місцевого значіння. Однак, повторюю, питання про методи збирання матеріалів потребує ще ґрунтовної розробки й саме—в першу чергу.

До першочергових питань належить також і встановлення форм опису. З того значіння, що його має бібліографічний репертуар, само собою зрозуміло, що опис повинен бути одноманітний, точний і повний, з неухильним додержанням вироблених правил,—індивідуальні варіації неприпустимі навіть у дрібницях. Тому потрібна деталізована каталогографічна інструкція, або, краще сказати, система погоджених в основному інструкцій, що охопили-б правила опису всіх видів матеріалу (рукописів, стародруків, книг, журналів, газет, аркушівок то-що). Тут натурально виникає питання, чи обмежуватися в репертуарі реєстраційним описом (звичайно, в бібліографічному розумінні терміну „реєстраційний“), чи з додатком інших елементів, і коли з додатком, то за яким принципом.

Безперечно, що й ця проблема складна. Однак, на мою думку, слід спростити її категоричною вимогою, що а) в бібліографічному репертуарі мусять бути елементи лише об'єктивного характеру без будь якої оцінки, навіть прикритої; б) бібліографічний репертуар повинен до кінця додержуватися своєї основної установки—дати бібліографічне знаряддя, і не слід переводити його на слизький шлях, щоб він становив справочника на всяку потребу. Тому доцільно твердо вирішити, що опис матеріалу повинен бути реєстраційний, описово-документальний, форми якого встановлюємо відповідно до видів матеріалу. Анотації можна припустити в найобмеженішій кількості, та й то лише такі, без яких репертуар не виконав-би свого основного завдання, цеб-то формальні анотації, напр.: а) коли заголовки не дають уявлення про зміст, б) для розкриття змісту збірок; в) позначення бібліографічних раритетів (безперечних); г) коли книжки не знайдено—для позначення джерел, з яких узято відомості; д) для позначення відбитків—звідкіля саме; е) кількості видань і под. Звичайно, тут потрібна точна регламентація.

Ясно, що така робота, як створення українського бібліографічного репертуару, на шляху до здійснення поставить ще велику низку більш-менш ґрунтовних і дрібніших питань. Я не буду спинятися на них,—гадаю, що головніші в поданих міркуваннях накреслено.

На закінчення мені хотілося-б звернути увагу на таких два моменти. За силою давніх історичних і недавніх обставин ми примушені планувати наші роботи над створенням українського бібліографічного репертуару в межах тільки України СРСР. Однак ми мусимо неухильно пам'ятати, що він повинен охопити всю Україну. Обов'язок Української Академії Наук збудити думку про такий репертуар у всіх кутках України й об'єднати великим завданням, до якого ми саме маємо змогу приступити. Отже, треба взяти всіх можливих заходів, щоб налагодити зв'язок із закордонними українськими науковими організаціями та окремими бібліографами, щоб переводити за єдиним погодженим планом паралельну роботу в частинах українського бібліографічного репертуару, що припадають на закордонну Україну. Це-перше.

Друге. Коли ми навіть візьмемо ту частину, що припадає на нашу долю, то й тут безперечно, що виконання такого величезного починання, яким безумовно є український бібліографічний репертуар, вимагає широкої й глибокої бази в громадському усвідомленні його історичного значіння, в стихійному захопленні ідеєю репертуару найширших кол, в притягненні до нього громадської уваги, в зосередженні на ньому як-найбільшої кількості сил, що об'єдналися-би в енергійному прагненні до здійснення великої цілі. Разом з тим треба досягти, щоб створення українського бібліографічного репертуару визнано було за державну справу першочергового значіння. На такій базі безумовно забезпечено буде здійснення планів, що де-кому здаються навіть за утопічні. Ясно, що утворення належного настрою й реальних умов потребує значного часу й терпіння; неминуче, що початок роботи виявить великі організаційні труднощі. Однак за всяку ціну треба відкидати всякі вагання й сумніви, і проти них а) твердо стояти на ясно визначеному розумінні поняття й завдань українського бібліографічного репертуару й уникати всякої спокуси якось заплутувати й ускладнювати основні проблеми його; б) мати на увазі приклади напруженої роботи й реальні досягнення в справі національних репертуарів інших країн, і в) твердо й свідомо визнати свій обов'язок створити такий репертуар і неухильно йти за суворим у своїй імперативності, однак психологічно сильним принципом: *debeo, ergo possum*,—мушу,—значить, можу.

Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII в.в.

Різні дослідники надають різного змісту поняттю українського бібліографічного репертуару. Як що брати на увагу тільки друкарську продукцію, на нашу думку, український бібліографічний репертуар взагалі—це повний список видань, що вийшли за увесь час існування друку на території, що її компактною масою посідає український народ. Цей етнографічно-територіальний принцип, здається, є найпростіший, найчіткіший, а через те й науково доцільний для переведення праці колосальних розмірів, з безліччю не тільки наукових, але й суто технічних перешкод. Інші принципи—походження автора, змісту, мови, накладають на дослідника складні, иноді не можливі до виконання обов'язки й заплутують схему бібліографічного репертуару в міжнароднім масштабі¹⁾.

Що до українського репертуару XVI—XVIII ст., він, звичайно, уявляє собою тільки частину, один з розділів українського бібліографічного репертуару взагалі.

На протязі XVI—XVIII в.в. на українській території працювали друкарні різного типу. Одни з них обслуговували потреби українського населення й користувалися головним чином кирилівськими шрифтами, як друкарня Івана Федорова у Львові 1573—1574 р.р., друкарня Львівського Братства, кн. К. К. Острозького в Острозі та Дермані, Київсько-Печерської Лаври, мандрівні друкарні Кирила Транквіліона та Павла Домжив-Лютковича, друкарні Унівського монастиря, Новгород-Сіверська та Чернігівська, друкарня Почаївської Лаври, Єлизаветградська, Кременчуцька, Миколаївська та інші світські друкарні другої пол. XVIII ст.²⁾. Поруч з зазначеними вище друкарськими підприємствами на українських землях XVI—XVIII ст. існувало багато друкарень польських, наприклад, друкарня Миколи Радзівіла Чорного у Бресті-Литовськiм коло 1563 р., друкарні Pawła Szczerbica, Jana Szeligi, Collegium'a Jesuitów та ще кілька у Львові; друкарні в Замості, Бердичеві, Перемишлі та по інших містах і

---

¹⁾ Територіального принципу додержується також Н. К. Никольський в доповіді „Конкретные рамки библиографического репертуара“. Труды Первого Всероссийского Библиографического Съезда в Москве 2—8 декабря 1924 года. М. 1926 стр. 145—149.

²⁾ Ів. Огієнко. Історія українського друкарства. Том I. Львів, 1925. С. Маслов. Друкарство на Україні в XVI—XVIII ст. К. 1924. — Його-ж. Українська друкована книга XVI—XVIII в. в. К. 1925, стор. 7—37.

селах¹⁾. Порівнюючи пізно, тільки в другій половині XVIII ст., на Україні з'являються єврейські друкарні: друкарня, що її заснував 1767 р. Цві Моргуліс в м. Олексинці, друкарня в Меджибожі та низка інших підприємств в різних місцях Волині, Поділля та почасти Київщини²⁾.

Продукція цих усіх друкарень складається з видань різного змісту: тут і наукові та літературні твори, перекладні й оригінальні; тут видання, що мали на меті задовольнити біжучі, тимчасові потреби, як каталоги тих чи інших видавництв, або календарі, що їх друкувала Замойська Академія, Бердичівська друкарня та Києво-Печерська Лавра; тут, нарешті, суто офіційні видання, як „Окружная грамота“ патр. Ієремії. Львів 1591, „Постановлене з Войском запорозким року 1659“, „Межевая инструкция“, Ч. 1755, „пашпорти“, карантинні свідоцтва та інші урядові замовлення, що їх друкували Єлизаветградська та інші світські друкарні XVIII в.

З боку мови, видання XVI—XVIII ст. так само не однакові: поруч з церковно-слов'янською, українською, польською та єврейською, вживано мови латинську, грецьку, російську, іноді—в польських друкарнях—французьку та німецьку.

З боку зовнішнього вигляду, серед видань XVI—XVIII в.в. зустрічаємо, перш над усе, книги в тісному розумінні цього терміну, від невеликих брошур в 2—4 аркуші до величезних, іноді в кілька томів, фоліантів. Крім книг, продукція старих друкарень знає де-яку кількість аркушівок та бланкових видань, як києво-печерські листки з гравюрами та текстом 1620-х р.р., підносні гравюри та академічні тези кінця XVII—поч. XVIII ст., згадані вже „пашпорти“, карантинні свідоцтва й т. ин.

Окрему групу в друкарській продукції доби, що її розглядаємо, утворюють досить нечисленні періодичні видання, як „Avertissemens“, що їх, за архівними свідоцтвами, почав був видавати коло 1774 р. львівський друкар Piller, або „Gazette de Léopol“, що її видавав 1776 р. у Львові якийсь „chevallier“ Ossoudi³⁾.

Впорядковуючи друкарську продукцію старої доби, треба мати на увазі, що іноді трапляються випадки, коли різні примірники того самого видання не уявляють у відношенні одного до одного повної тотожності й мають низку більш або менш помітних різниць. В де-яких випадках різниці ці пояснюються доволі частими в XVII і XVIII в.в. книжковими підробками. Останні робили у двох напрямках. Та чи та друкарня, з тих або тих обставин, архаїзувала дату видання: друкуючи пізніше, показувала рік свого таки видання,

1) J. S. Bandtkie. *Historja drukarni w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem*. Tł. I—II. W Krakowie 1826.—A. W. B o b e r. *Historja drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie*. Lwów 1926, str. 7—11.

2) С. Боровий. *Нариси з історії єврейської книги на Україні*. І. К. 1925, стор. 4—7.

3) Ів. Кревецький. *Перша газета на Україні*. К. 1927. Газета збереглася в кількості 51 №№-ів в бібліотеці Осолінських у Львові, *ibidem*, стор. 6.

але попереднього. Сюди належать, наприклад, варіанти „Синопису“, К. 1680, Євангелія, Львів 1690, „Руна Орошеннаго“, Чернігів 1702. Іноді на заголовковому аркуші зазначали друкарню, до якої видання в дійсності не мало жодних стосунків. Так, серед різних примірників „Євангелія Учительнаго“ Кирила Транквільона, виданого, як свідчить загол. аркуш, „в Рохмановѣ (на Волині) отъ създанія миру 7128, а отъ вьплоченія Господня 1619“, в обігові знаходяться примірники, що їх було надруковано 80 роками пізніше—в 1697 р. в могилевській, на Білорусі, друкарні Максима Вошанки. До цього-ж самого типу підробок належать також і численні старовірчеські видання XVIII ст., на яких зазначено, що друковано їх в Почаїві, в той час, коли ні змістом, ні шрифтами, ні папером вони не мають нічого спільного з дійсно почаївськими виданнями.²⁾

Реєстрацію та опис видань XVI—XVIII ст. почато ще в XVIII, а коли взяти на увагу відоме „Оглавленіє книгъ, кто ихъ сложилъ“, то і в XVII ст. Протягом XIX й поч. XX ст. російська, польська та українська бібліографія утворила низку більш-менш цінних бібліографічних підручників, на підставі яких можна з'ясувати обсяг досягнень старовинних видавництв. До підручників цих належать праці В. Сопікова, J. Lelewel'я, П. Кеппена, А. Jocher'а, І. Сахарова, М. Максимовича, І. Каратаєва, П. Пекарського, В. Ундольського, К. Estreicher'а, О. Родоського, Т. Wierzbowsk'ого, В. Семенікова, В. Срезневського та А. Бема, Ф. Тітова та ин.

Наукова вартість зазначених бібліографічних праць, придатність їх до дальшого дослідження стародруків неоднакова. Одні з них, як праці Сопікова, Сахарова, „Хронологическая роспись“ Каратаєва, „Очеркъ сл.-русской библиографіи“ Ундольського, VIII—IX т.т. „Bibliografii polskiej“ Estreicher'а, уявляють короткі описи, одну лише реєстрацію старих видань; инші, як „Описанія“ Каратаєва 1878 та 1883 р.р., XII—XXVI т.т. Estreicher'а, роботи Wierzbowsk'ого, Срезневського та Бема, дають більш менш детальний бібліографічний опис; треті, як відома праця Пекарського та каталоги Родоського, з детальним описом сполучають різні бібліографічні, історичні та історично-літературні коментарі.

Вибираючи матеріал для опису, різні автори ставлять собі не однакові межі. Estreicher, наприклад, вводить в свою „Bibliografію“ все, що так чи инакше стосується до Польщі в її максимальних державних межах. Каратаєв і Ундольський беруть на увагу „славяно-русскія книги, напечатанныя кирилловскими буквами“, або „книги церковной печати съ 1491 г.“ Пекарський та Срезневський - Бем обмежуються: перший—роками царювання Петра Великого, другі—„временемъ имп. Елисаветы Петровны“. Максимович досліджує тільки „книжную старину южнорусскую“, а Тітов описує лише видання Київо-Печерської Лаври 1616—1721 р.р. Коли залишити на боці

²⁾ С. Маслов. Українська друкована книга XVI-XVIII в.в. К. 1925, стор. 38-69—Його-ж. Етюди з історії стародруків. I-VIII. К. 1925, стор. 11-19, 33-42.

цінну, але досить стару й значно неповну статтю Максимовича та обмежену частиною лаврських видань працю Тітова,—треба визнати, що друкарська продукція України досі ще не має ні окремої реєстрації, ні окремого наукового опису. Ще й досі ми не можемо навіть уявити собі, в якій кількості видань продукція ця жде своїх наукових дослідників. Таким чином, український бібліографічний репертуар XVI—XVIII в.в. встає перед нами, як чергове завдання, коли ми хочемо вивчити історію культурних змагань та досягнень старої України, дослідити розвиток її продукційних сил.

Коли, розроблюючи питання про обсяг репертуару XIX та XX ст., ми повинні обмежувати себе певними межами, щоб запобігти утопічному максималізму й не опинитися перед здійсненням мрій, які здійснити не можна,—в питанні про обсяг репертуару XVI—XVIII в.в., через невелику порівнюючи кількість друкарської продукції, цілком, на наш погляд, можливо йти шляхом максималістичних змагань. Таким чином, репертуар XVI—XVIII ст. ми уявляємо собі, як повний список видань усіх друкарень цієї доби—українських, польських та єврейських, видань різного змісту, усіма мовами, різного зовнішнього вигляду, від книг та брошур до аркушівок та бланків.

Український бібліографічний репертуар XVI—XVIII вв. повинен, на нашу думку, мати дві форми підсумку друкарської продукції. Перша, попередня форма—це реєстрація стародруків, з зазначенням імені автора, з скороченою назвою твору, з вказівками на місце й рік видання та його формат в долях аркушу. Але через те, що для наукового дослідження реєстрація дає занадто мало, крім реєстрації повинно скласти ще детальний науковий опис на зразок хочаби румунської бібліографії *Vianu și Hodos* або опису видань Єлизаветинської доби Срезневського та Бема.

План розподілу матеріялу як у тій, так і в тій формі підсумку повинен бути територіяльно-хронологічний, як, наприклад, в праці Максимовича про „Книжную старину южно-русскую“. Такий саме розподіл, в протилежність до інших—суто хронологічного чи, як в XII—XXVI т. т. *Estreicher*'а, абеткового—дасть наочну картину, як виникала та генетично розвивалася друкарська діяльність. Треба об'єднати матеріял, що належить до певної країни (Галичина, Волинь, Київщина й т. д.), далі—відокремити видання, що торкаються певного міста (Львів, Стратин, Острог, Почаїв, Київ й т. ин.), далі—те, що належить до тієї чи тієї друкарні (Ів. Федорова, Львівського Братства, Мих. Сльозки, кн. Острозького). В межах окремих друкарень—хронологічна послідовність виданих ними книжок. Видання *sine anno* вміщати наприкінці, слідом за виданнями датованими; видання, місце друку яких залишається не з'ясованим, вміщати в додатковім розділі наприкінці всієї схеми. Видання підроблені, оскільки підробку їх пощастило з'ясувати, тільки зазначати в місцях схеми, відповідних до вказівок їх заголовкових аркушів, але опис їх робити під тими роками, або при тих друкарнях, де вони повинні бути згідно з дійсними умовами їх друкування. Підробки, зроблені

не в українських друкарнях, як, скажемо, підробка „Евангелія Учительнаго“ Транквіліона, до якої спричинився білоруський друкар Максим Воцанка, після примітки до опису надрукованого на Україні оригіналу зовсім виключати з репертуару. Різні покажчики: хронологічний, абетковий—творів, авторів, друкарів й т. под., додані до опису в його остаточнім вигляді, полегчать майбутнім дослідникам розшуки потрібних для них відомостей.

Здійснення українського бібліографічного репертуару взагалі входить до завдань Бібліографічної Комісії при Українській Академії Наук. Вона, між иншим, повинна „створити в наслідок колективної роботи всіх наукових та спеціально-бібліографічних установ УСРР вичерпуючий всеукраїнський бібліографічний репертуар, як бібліографічну основу для вивчення розвитку й сучасного стану української культури та з'окрема для вивчення продукційних сил України“¹⁾. Що до репертуару XVI—XVIII ст., працю над його складанням вже переводить Комітет для опису українських стародруків, що з 28 серпня 1924 р. існує при Археографічній Комісії Української Академії Наук.²⁾ З різних обставин Комітет цей виявляє поки що не досить енергійну діяльність. Тим часом справа з переведенням репертуару XVI—XVIII в. в. є справа цілком термінова. За відомостями, що йдуть з різних міст, стародруки й досі ще в небезпеці й гинуть на наших очах. Бібліографічна Комісія УАН і Комітет по опису стародруків повинні звернутися до влади з вказівками на велике державне й національне значіння завдання й ужити всіх заходів, щоб припинити нищення того, що знищити буває легко, але знову здобути іноді зовсім неможливо.

---

¹⁾ Положення про Бібліографічну Комісію при УАН, що його затвердила Президія Укрнауки 20 листопаду 1926 р. (Протокол № 39, § 7).

²⁾ Відомости про виникнення й склад цього Комітету та інструкції для реєстрації й опису стародруків див. в нашій статті „Комітет для опису видань, що вийшли на території України в XVI—XVIII в. в.“ „Бібліологічні Вісті“ 1925 р. № 1—2, стор. 36—39.

Межі етнографічної території українського народу.

Щоб перевести бібліографічні роботи, які мають своїм предметом певну націю, певний нарід, необхідно наперед точно визначити межі географічної території, що цей нарід переважно посідає, на якій, і почасти в залежності від якої, складається національне, політичне та економічне життя цього народу.

Є народи, у яких самі географічні, природні межі країн визначають межі їхніх етнографічних масивів (Японія, Ірландія). Є також народи, етнографічні межі яких приблизно сходяться з державними кордонами (чільні західньо-європейські народи). Український нарід до цих щасливих націй не належить: ані природні межі, ані державні кордони УСРР не визначають його етнографічних меж. Ці межі українського народу накреслено поки-що лише в літературі.

В цій замітці ми й розглянемо, як саме різні дослідники в сучасних українознавчій та слов'янознавчій літературах визначають межі української етнографічної території.

Етнографічною територією українського народу є та територія, яку посідає суцільний український етнографічний масив, тоб-то, на якій українці складають серед сільського населення більшість абсолютну (по-над 50%), або зглядну (менше ніж 50% всього населення, але більше, ніж всякої іншої народности). Так розуміють цю територію більшість дослідників (Рудницький, Кордуба, Дурново, Кошовий). Трохи инакше розуміють її лише двоє дослідників: Білімович (№ 36, стор. 47)¹⁾, що прираховує до цієї території місцевості з абсолютною й зглядною більшістю українців до всього населення, — тоб-то й міського, а не тільки сільського, — та Русов, який причислює до української етнографічної території місцевості лише з більшістю абсолютною (№ 29, стр. 395).

Очевидно, більш слушне є перше визначення, що спостерігаємо його так само й у сучасній офіційній літературі. Так, у „Декреті ВУЦВК и СНК УССР о мерах обеспечения равноправия языков на Украине“ від 1-го серпня 1923 р. зазначено, що певна нація „составляет большинство для данной административно-территориальной единицы в том случае, если она превышает по своей численности половину

---

¹⁾ Наприкінці цієї статті подано бібліографічний покажчик головнішої літератури до питання про етнографічні межі українського народу. Далі скрізь будуть посилки на №№ цього покажчика.

всього населення“, і що „в тех местностях, где ни одна из национальностей не составляет абсолютного большинства, органы власти пользуются преимущественно языком относительного большинства населения данной местности“ (№ 66, стор. 127).

З джерел для визначення території українського розселення і точних меж її на першому місці, звичайно, треба поставити дані безпосереднього наукового дослідження певних територій з погляду діалектологічного, етнографічного, антропологічного та инш. Критерієм для віднесення тієї чи іншої людини до певної нації, а місцевості, що населена цими людьми, до певної етнографічної території, є, поперше, мова—рідна або загально вживана; по-друге—певні культурно-етнологічні прикмети, форми побуту й т. ин. Далі—самовизначення людини до тієї чи іншої народності; нарешті, в деяких випадках,—певна релігія. В різних випадках ці прикмети матимуть не однакову вагу. Наприклад, коли мешканці столиці Бач—Бодрог (серед мад'ярської етнографічної території), які мовою є словаки, свідомо й уперто визначають себе як русинів,—дослідник, знаючи їхнє походження, дає перевагу їх свідомості над мовою (Томашівський, № 19). „Горюнів“ на Путівельщині, що вважають себе за білорусів, дослідник, на підставі вивчення їхньої мови, визначає як українців (Попов № 59, стр. 412). Так само багатьох наших селян, що визначають себе через несвідомість просто „руськими“, на підставі етнографічних даних та мови дослідник матиме за українців. Нарешті—селян уніятів в Холмщині та на Підляшші, що визнають себе за поляків, дослідник на підставі релігії причислить до українців. Євреїв в Австрії як націю офіційно не визнавали, а записували за мовою як німців або поляків—людей цих національностей, за вірою „ізраелітів“, дослідник однесе на підставі релігії до євреїв (А. Петров, № 27). Ці приклади пояснюють, що безпосереднє дослідження певної території мусять провадити справді досвідчені й об'єктивно безсторонні дослідники-етнографи, щоб наслідки цих дослідів були вповні придатні як першоджерело для визначення етнографічної території.

Але коли Україну взагалі з етнографічного погляду досліджено недостатньо, то з прикордонних її місцевостей, де український етнічний масив межує з іншими, досліджено лише поодинокі точки,—чого в усякім разі ще не вистарчає, щоб визначити межі всенької української етнографічної території.

Значно придатніші для цього є дані переписів людности,—або загальних, що їх переводять одночасово в межах усєї держави, або спеціальних переписів в одній певній місцевості для певної мети. Ці переписи здебільшого мають дати відповідь і на питання про національність, мову, іноді й релігію, які потрібні для визначення національного характеру тої чи іншої країни. За словами Русова (№ 29, стор. 382) „счисление, произведенное по признаку „родной язык“, на основании данных, собранных при помощи однодневной переписи, признается в настоящее время наукой за достигающее наиболее ясных и близких к действительности результатов для опре-

деления числа той или другой национальности". Але з'ясування відомостей про національність та мову під час перепису робиться, звичайно, тільки за заявами самого населення, що не завжди, як вже зазначено, самовизначає себе правильно. Крім того, „між факторами, що обумовлюють цінність здобутого переписом матеріялу, відіграють ролю: 1) доцільне, точне й ясне формулювання, запитань; 2) відповідний добір персоналу, що переводить перепис; 3) довіря людности до влади, що переводить перепис; 4) додержання організаторами перепису наукового об'єктивізму й усунення всяких тенденцій—політичних, фіскальних та національних; 5) вибір відповідного часу для переведення перепису“ (Садовський, № 52, стор. 14). Зрозуміло, що рідко який перепис цілком завдовольняє таким вимогам; особливо це стосується до тих переписів, що були зроблені в умовах буржуазної державности; переведення й обробку таких переписів проводять цілком „під впливом офіційної політики й дають то більше то менше невірні висліди, все на користь пануючого народу, на шкоду недержавних націй. Що-десятилітні переписи в Галичині й на Угорщині можуть бути класичним прикладом урядового фальшування національної статистики. В порівнянні до них Російський перепис в 1897 року зроблено ще доволі солідно“, (Кордуба, № 37, з стор.), хоча, з другого боку, всі дослідники одноголосно вважають і цей перепис за не досить вдалий і не для всіх частин Російської України однаково точний. А проте ці переписи передвійськового часу,—і російський й австро-угорські,—можна вважати за ідеальні в порівнянні до новіших переписів в Польщі 1919 та 1921 років та Румунії 1927 року, що мають певну мету: показати в землях Західньої України національну більшість польську чи румунську¹⁾. Всеросійський перепис 1920 р., звичайно вільний від подібних тенденцій,—проте дає відомості про українців не так точно, навіть як перепис 1897 р. через умови громадянської війни, коли переводили цей перепис. Відомості Всесоюзного перепису 1926 р. ще не опубліковано. Тому за основні джерела до визначення території українського народу й досі доводиться вважати дані Австро-угорських переписів 1900 і 1910 р. і Російського перепису 1897 р.²⁾ Звичайно ці дані доводиться перевіряти за даними інших переписів та статистичних вираховань як раніших, так і пізніших, а так само великою мірою за даними науково-етнографічного та діалектологічного вивчання країни.

На підставі таких джерел і зроблено всі, що їх маємо нині, спроби визначення української етнографічної території та її меж. Починаються спроби ці досить давно, і зафіксовано їх або на мапах, етнографічних та діалектологічних, або в формі описів. Де-які з цих

¹⁾ Див.: Мотузко. „В Гаккенкрейцлерівських палятурках“—„Більшовик України“. Х. 1927. № 2., стор. 81—82; Тютюник, № 62; Садовський, № 52; Павликовський, № 57; Бензя, П. „Як провадився перепис українців на Буковині“—„Пролет. Правда“, К. 1927 24-го травня, № 115 (1728).

²⁾ Безумовно дані Всесоюзного перепису 1926 року цілком замінять відомості перепису 1897 р.

спроб мають за свій предмет виключно український нарід, де-які—певні держави, де-які—все слов'янство.

Найстарша з цих спроб (1842 р.), це—присвячена всьому слов'янству праця й мапа Шафарика, (який, до речі, користувався вказівками О. Бодянського), зараз для нас має лише історичний інтерес (№ 1). Але теж досить старі, виконані ще на підставі Австрійського перепису 1851 р., праці Черніга „Ethnographie der Oesterreichisches Monarchie, Wien, 1857, та його мапа 1855 р. (№ 2) і досі не втратили свого значіння. Принаймні ще в 1915 р. А. Петров вважав, що тільки цими працями й можна користуватися для проведення русько-польської етнографічної межі (№ 27, стор. 28—30). Крім того, етнографічні межі Галичини, Буковини та Угорської Руси майже без змін взято з мапи Черніга на мапу А. Головацького (№ 6).

Для Наддніпрянської України подібне значіння має мапа Ріт-тіха 1875 р. (№ 5).

З 70-х років маємо перший солідний нарис української діалектології К. Михальчука з оглядом меж і мапою говорів (№ 7), що ліг в основу всіх пізніших праць з укр. діалектології, до праці Дурново—Соколова—Ушакова (№ 25) включно (1915 р.).

З 1905 року, після того, як опубліковано було перепис 1897 р., з'являються огляди території Великої України за даними перепису й з критичною оцінкою цих даних Ярошевича (№ 12), О. Русова—з дуже цінною, але надто малою мапою (№ 13), В. Кошового (№ 14), який робить спробу провести й межі української етнографічної території. На даних переписів 1897 р. для Наддніпрянщини та 1900 р. для Наддністрянщини базуються так само й статистичні нариси України та вираховання території її Русова, Охримовича й Томашівського в енциклопедії „Украинский Народ“ (№ 29—31). В загальних рисах межі України позначено також в „Очерке географии Украины“ С. Рудницького, уміщеному в цій само енциклопедії (№ 28). Значно детальніше окреслено межі України в інших працях того таки Рудницького: у відповідних розділах „Короткої географії України“ (№ 22), в праці „Україна“ (№ 23), „Україні“ (№ 35) і нарешті найдокладніше—в „Основах землезнання України“ (№ 45), і спеціальному окремому нарисі (№ 44). В різних своїх працях Рудницький етнографічні межі України проводить по ріжному, через не ті самі поселення; в де-яких частинах меж помітно певний максималізм. Це відбивається і на мапах, прикладених до його праць (порівняй №№ 23 та 35): на пізніших мапах межі значно поширено в порівнянні з ранішими.

Значно обгрутованіший і обережніший огляд української території дав М. Кордуба (№ 37), що базується виключно на офіційних або цілком безсумнівних відомостях¹⁾, та В. Геринович, який теж

¹⁾ Межі української території, як їх проводить Кордуба, без жодних змін повторив в „Слов'янському Світі“ Дорошенко (№ 42).

основується тільки на урядовому матеріалі, обмежуючись визначенням мінімальної української території (№ 39-а).

З інших праць і мап, де подано межі всієї української території, треба зазначити: 1) працю Л. Нідерле 1909 р. (№ 16) з етнографічною мапою слов'янства, з якої межі української території скопійовано на діалектологічну мапу України В. Ганцова (№ 46); 2) „Диалектологическую карту русского языка“ Дурново, Соколова та Ушакова (№ 25), досить чітку (позначено межі повітів) і досить обгрунтовану, хоча за словами В. Ганцова, українська частина—чи не найслабше місце її (№ 46 стр. стор. 86). Межі української території з цієї мапи майже без змін взято на „Карту украинского языка“ С. Кульбакина—1919 р. (№ 39) та на „Шкільну мапу України“ за ред. академ. П. Тутківського—1918 р. (№ 38), а з неї—на інші популярні мапи України (напр., на мапу П. Тимошка при початковому курсі географії Г. Іванова, ч. I, Д. В. У., Київ, 1925). Інші, дуже нечисленні етнографічні мапи України, що з'являлися переважно між 1917—1920 р., складено здебільшого за Рудницьким. Найпізніша (1921 р.) відома нам етнографічна мапа України—в підручнику географії М. Сумцова (№ 40); це—досить невдала й до того кепсько виконана технічно, компіляція з вище зазначених мап.

В ХХ-му вже сторіччі в Росії закладають спеціальні інституції, що ставлять собі за мету—визначити національні території різних народів, що входять тепер до складу СРСР, між ними й українського, і скласти детальні етнографічні мапи. Одною з таких інституцій є „Комиссия по составлению этнографических карт России при отделе Этнографии Российского Географического Общества“. Заходами цієї Комісії видано згадану мапу Дурново й инш. (№ 25) та бібліографічний покажчик Д. Зеленіна (№ 65).

Другою інституцією цього роду є „Постоянная Комиссия по изучению племенного состава населения России (потім всього СРСР) и сопредельных стран при Российской Академии Наук“. Цю інституцію закладено в 1917 р., і першим завданням її було „Выяснение границ расселения различных племен в Латвии, Польше, Галиции, Буковине, а затем в пограничной части Малой Азии, Азербейджане и Северной Персии. По выполнении этой задачи, во второй половине 1917 р., задачи К. расширились, и она занялась определением и картографированием районов распространения народностей России, гл. обр. на основании данных языка и отчасти религии, бытовых особенностей и объективного самосознания или самоопределения отдельных народностей, а также особенностей их физического типа. Комиссия вошла в сношения с многочисленными центральными, местными правительственными организациями и частными лицами, и путем командировок и письменных сношений собрала исключительный по полноте материал по расселению и численности различных племен СССР и сопредельных стран... Уже составлены частью напечатаны, частью находятся в печати с подробными объяснительными записками карты расселения племен и народов Бесса-

рабии и Белоруссии, Европ. России и Украины, Сибири и Дальнего Востока с прилегающей территорией Монголии и Китая, Киргизского Края и Туркестана, Кавказа и Закавказья". (Постоянная Комиссия по изучению плем. состава... при Р. А. Н. Памятка к юбилею Р. А. Н.—Ленинград 1925).

За відомостями „Отчета Академии Наук СССР за 1926 г.“, працю над вивченням частин території, що її заселяють українці як в межах УСРР так і поза межами її (кол. губ. Чернігівська, Київська, Вороніжська, Крим, Катеринославська та Курська),—Комісія ця провадить і нині. Але, на жаль, праці цієї Комісії, що охоплювали-б більші чи менші частини території України (за винятком мапи Бесарабії та Білорусії, про які скажемо далі), не опубліковано й досі.

Подібної української інституції, що вела-б справу національної статистики українського народу, визначання меж його території та складання етнографічної мапи нашого народу,—нині ми ще не маємо.

З зазначених вище оглядів усієї української території за останнім часом, за ґрунтовніші, а так самої за докладніші треба вважати—С. Рудницького (№ 45: Основи землезнання України), М. Кордуби (№ 34), Гериновича (39-а) та Русова—Охримовича—Томашівського (Украинский Народ № 29—31). З них остання праця—в частині що до російської України (Русов)—базується виключно на даних перепису 1897 року, в частині до Наддністрянської України—на офіційних даних перепису 1900 р. (Охримович), та інших дослідях; Кордуба й Геринович в своїх роботах базуються, головним чином, на офіційних даних переписів 1897 р. для Російської України та 1910 р. для Наддністрянської України з необхідними мінімальними поправками. Нарешті Рудницький, спираючись на ці джерела, широко користується відомостями з інших, не офіційних джерел і дає найдокладніше означення меж української етнографічної території. На жаль, ні в одній з цих праць не має ані мапи відповідного масштабу з зазначенням на ній пограничних пунктів, ані навіть вказівок, якою мапою автор користувався, визначаючи українські етнографічні межі, і це утруднює перевірку їхніх відомостей.

Користуючись переважно цими оглядами й у першу чергу Рудницьким, подивимося, як визначають українську етнографічну межу в її окремих частинах і оскільки це визначення можна вважати за задовольняюче, відповідне до дійсності та достатнє.

Українська етнографічна територія межує з територіями: румунською (в Бесарабії та Буковині), мад'ярською та словацькою (в Закарпатті), польською (в Галичині, Холмщині та на Підляшші), білоруською (в к. губерніях Гродненській, Минській, Чернігівській), великоруською (в к. губерніях Курській, Воронізькій, Донській та Кубанській обл., Ставропільській та Чорноморській губ.), в цих 4-х останніх ще з іншими тюркськими народами—калмуками та инш. і татарською та знов великоруською—в Криму.

Межа з румунами, за Рудницьким, починається в дельті Дунаю, потім в Бесарабії, іде приблизно по лінії: озеро Разельм, Тульча,

Ізмаїл, озеро Котлабух, північна межа Ізмаїльського повіту до р. Ялпух, далі річною Ялпух-аж за м. Комрат, Чимишлія, Лейпцигська, потім, захоплюючи півн. західню границю Аккерманського повіту, йде аж до Дністра. Далі Дністром, до „понижше Сороків“, потім на захід на Згурицю, Марамонівку, Городище, Дондюшани, східню межу Хотинського повіту до м. Корпач. Звідси Прутом до Новоселиці. Сам Рудницький вважає, що з огляду на перемішаність румунських та українських осель годі провести межу з належною докладністю (стр. 207). Межі, які подає Кордуба, ще більш приблизні, ніж Рудницького, бо стоячи на ґрунті перепису 1897 р. і вважаючи за українську територію лише повіти Хотинський та Аккерманський, він описує тільки межі цих повітів (№ 37, стор. 7), зазначаючи, що за цими межами в Бессарабії ще живе 145.143 українців. Але для цієї частини українсько-румунської межі маємо новіші, повніші й точніші відомості. Ці відомості дає праця, Л. С. Берга „Население Бессарабии“ (№ 43) і велика (10 вер. в д.) етнографічна мапа, складена на підставі всебічного вивчення питання й на підставі, головним чином, відомостей про національний склад сільських поселень Бессарабії, які зібрав В. Н. Бутович р. 1907 (див. № 24). По цій мапі дуже легко з'ясувати точну українсько-румунську межу в Бессарабії з більшою докладністю і певністю, ніж її подає Рудницький. Маючи на увазі сучасну політику румунського уряду в Бессарабії й тенденції його статистики, можна гадати, що мапа Берга надовго залишиться єдиним певним об'єктивним джерелом для з'ясування національних відносин в Бессарабії.

Українсько-румунська межа продовжується далі на Буковині, в межах Австрійської держави. За словами А. Петрова, „детальное определение этнографической границы русского народа в Буковине, Галичине и Угрии в настоящее время (1915 р.), до официальной переписи, свободной от приемов Австро-Угорской внутренней политики, до строго-научного обследования вопроса на месте—должно быть признано невозможным“ (№ 27, стор. 3). і цю думку, принаймні що-до Буковини—треба визнати за вповні вірну. Українці, за відомостями перепису 1910 р., який М. Курдуба вважає за дуже пофальшований на користь румунів, складають зглядну більшість у всій Буковині (38% проти 34% румун—див. Петров № 27, стр. 35); український етнічний масив переважно займає північні й західні повіти, Буковини: Заставнецький, Вашківський, Вижницький, Коцманський з абсолютною більшістю (76—89%)—Чернівецький (55%) та частину інших повітів, де українські громади страшенно переплутано з румунськими (див. дані по повітах у Чинського (№ 18 стор. 46) та Рудницького (№ 45, стор. 222—223). Детальну межу українського етнічного масиву в Буковині подає Рудницький. Ця межа йде на південь од Новоселиці вздовж кордону аж поза Серет, потім, творячи вузький півострів, знов вертає під Чернівці по при м.м. Липовени, Гатна, Данила, Калинівці, Гаврени, Щербівці, Ботушаниця, Гропана, Балківці, Негостинна, Серет, Черепківці, Климівці, Біла Керниця,

Вовчинець, Камінка, Глибока, Мигучени, Кичера, Кучурів-Великий, Камінна; „від околиці Чернівець неправильною дугою йде наша межа на південній схід і південь, полишаючи на українському боці верхів'я Серета, Сучави, Молдави й Золотої Бистриці, маючи на українському боці граничними селами: Нові Брошківці, Ганка, Давідени, Банилів, Волоський, Фальків, Фрасин, Арджеоль, Чумурна, Руська Молдавиця, Бряза, Кірлибаба“ (№ 45, стор. 207—208). Ця межа значно детальніша й конкретніша, ніж межі, що їх навели Охрімович (№ 30, стор. 419) і Кордуба (37, стор. 8). На жаль, здається, немає відповідної детальної етнографічної мапи Буковини. Найбільша з відомих нам мап до статті Еберта (№ 10), при порівнюючи великому розмірі й ясних національних межах, має занадто мало назв поселень. В усякому разі дані про окремі громади переписів 1900 та 1910 р.р., хоч і пофальшовані на користь румунів, мабуть, надовго залишаться для сучасної румунської Буковини недосяжним ідеалом безсторонності, і очевидно ці дані довелось-б покласти в основу детальної мапи української території на Буковині.

Румунсько-Українська межа закінчується вже в межах к. Угорщини—в Закарпатті,—де переходить в межу Угорсько—та Словацько-Українську. Межу в Закарпатті, з'ясування якої мало бути може найважчою частиною всієї межі,—з огляду на особливо тенденційні дані угорської статистики, а також через наявність таких сумнівних формацій, як мад'яри та словаки грецького обряду (очевидно, походженням українці) та говірці переходові між українською мовою й словацькою,—зразково дослідив С. Томашівський і зафіксував на великій і найдокладнішій мапі (№ 19). Визначаючи детальні етнографічні межі, і Рудницький і Кордуба йдуть цілком за Томашівським, а тому вважаємо зайвим подавати їх окреслення цієї межі. Зазначимо лише, що Кордуба, стоячи на ґрунті пізнього перепису 1910 року, подає де-які поправки до території, що її визначив Томашівський, а саме в Ужському Комітаті до української території додає громади Йовсу, Рибницю, Вижню, Терновку, Колібабовці, Клокочово, Гнойне, Кушін, Прикопу й Порубку; в Земплинському—Гавай, Порубу, Петейвці, і виключає з української етнографічної території Дедачівці; в Шарішському комітаті додає Копишову, Сорочин і Боглярку й виключає Бенядиківці і Щавник, Влачу, Дюрдьош і Кобильницю, Громош і Олійник; в Спишському—виключає Кремпах, Репаші-Нижні і Ториски. (стор. 10—11).

Нині, як відомо, Закарпатську Україну поділено на 3 частини—к. Марморрошський Комітат до р. Тіси прилучено до Румунії, Західну частину до р. Уг—включено в Словакію, а середину—од Угу до Тіси—оголошено за автономну в складі Чехо-Словацької республіки „Подкарпатскую Русь“ (див. С. Клима № 49).

Хоча Рудницький і вважає, що „межі української території в Закарпатті взагалі ще не дуже виразні й мало просліджені (№ 45, стор. 209)“, проте доводиться як раз вважати їх чи не за найкраще досліджені й зафіксовані з цілої межі українського етнічного масиву.

Зокрема, цього не можна сказати про українську етнографічну межу в Галичині. А. Петров, напр., вважає, як зазначено вище, що для проведення цієї межі можливо користуватися тільки старою мапою Черніга (див № 27, стор. 28—30). Нідерле, зазначивши в самих загальних рисах напромак цієї межі, теж зауважує, що „для более точного розграницения недостает разработанных карт“ (№ 16, стор. 14).

А проте, переписи 1900 та 1910 року показують майже однакові дані про кількість (у ‰‰) українського та польського населення в окремих повітах (порівн. картограми 1900 р. у Чинського (№ 18) та 1910 р. у Петрова (№ 27) і, заслуговуючи цим довіря, дають підставу рахувати за українські (більш 50‰) повіти: Мушину, Буковсько, Лиско, Бирча, Перемишль, Родимно, Сенява—і за часті українські—Новий Торг, Грибова, Горлиця, Жмигород, Дукля, Ріманів, Сянок, Динов, Дубецько, Прухник, Ярослав, Лежайське (менше ніж 50‰). Не багато детальніше й межа, яку подає Охримович (Шляхтова в верхів'ях Дунайця, (повіту Новий Торг,) Північна, Грибова, Горлиця, Жмигород, Дукля, на схід паралельно головному Карпатському Хребту—до Ріманова, звідти на північ біля міст: Березова, Динова, Дубецька, вздовж межі Західної Галичини через Прухник і Ярослав, потім з заходу на північ на лівий берег Сяна біля Лежайського й Ульянова аж до російського кордону, де повертає до містечка Щебрешиного (№ 30 стр. 408—409). Майже так само зазначено межі польської й української мови у Ніча (№ 26). За Охримовичем межа ця дуже ясна в Західній Галичині, до Ріманова, а од Ріманова до російської границі стає менш виразною й переходить в досить широку смугу, де перемішано й переплутано поселення польські з українськими. На цій смузі лежить біля 90 громад, що їх де які дослідники причислюють до української, де-які—до польської етнографічної території (№ 30, стор. 409.) Цю частину межі треба вважати за не цілком з'ясовану.

Найдокладніше визначено українську етнографічну межу в Галичині у Кордуби й Рудницького. Цей останній веде її від Карпат біля Дунайця, спершу на схід „вздовж обноги верховини“, потім од Сіянока до російської границі—по лівому березі Сяну і йде так цією річкою аж до границь Холмщини. „Пограничні місцевості з українського боку ось які: Шляхтова, Чорна Вода (пов. Новий торг), Вірхомля, Розтока Мала, Складисте, Матійова (пов. Н. Санч), Білянка, Ропиця, Менцина, Розділі, Боднарка (пов. Горлиці), Цеклинська Воля, Перегримка, Березова, Скальник, Дошниця (пов. Ясло), Мисцова, Гирова, Тростяна (пов. Коросно), Завадка, Балутянка, Волтушова, Синява, Одрехова, Новосільці, Костарівці, Пакошівка, Ялин (пов. Сянок), Грабівка, Кінське, Лодина, Улюч, Грошівка, Яблониця, Володь, Селіська (пов. Березів), Солонне, Руське Село, Іскань, Бохів, Скопів, Середні Мацьковичі, Косиничі (пов. Перемишль), Боратин, Заміхів, Радимно, Виціцько, Ярослав, Гарбарі, Конячів, Ришкова-Воля, Цетуля, Радава, Лежахів. Сенява, Пискоровичі, Дубровиця (пов. Ярослав), Дубно, Ржухів, Ожанна (пов. Ланцут)“ (№ 45, стор. 210).

Українську етнографічну територію в Галичині докладно вираховує Кордуба в таблицях, на підставі даних переписів 1900 та 1910 р., що їх вважають за пофальшовані на користь поляків навіть польські вчені, як проф. Ромер (Кордуба, стор. 12). Але навіть такі відомості мають для нас значіння останніх більш менш достовірних відомостей: про польський перепис 1921 р. і його якість вже сказано раніше.—Нині Українська етнографічна територія в Галичині складає три воєводства: Львівське, Тернопольське та Станіславівське. До того, в склад одного з них включено 8 повітів чисто польської території (90—100% поляків) очевидно, щоб підвищити питому вагу польськості на українській території.

Польсько-українська етнографічна межа з Галичини переходить до Холмщини. За відомостями спеціального перепису 1909 року з 8-ми повітів Холмської губернії в 4-х повітах була українська більшість абсолютна, в двох: Холмському й Томашівському—більшість зглядна, і в останніх двох—Білгорайському і Замостьському—українці були в меншості (поляків 52 та українців 49%) (Кордуба № 34). Тому Кордуба, а за ним і Рудницький проводять межі Української території, одрізуючи два південних повіти—Білгорайський та Замостьський—і включаючи в неї всю решту Холмщини. За Рудницьким, межа йде від Галицького кордону через Бішу, Княжпіль, Лукову, Осухи, Сопітський Майдан, Тарнаватку, Крилиці, Комарів, Снятичі, Котличі, Горішів, Грабовець, Войславичі, Раколупи і звідси на північ здовж західньої межі Холмської губернії. (№ 45, стр. 211).

Треба завважити, що є можливість точніше визначити межі українського розселення в Холмщині, завдяки досить детальній (10 вер. в д.) мапі проф. Францева (№ 17), яка задумом та обробкою має багато спільного з мапою Бесарабії Л. Берга. З етнографічною межею, за мапою Францева, цілком погоджується й діалектологічна межа між польською та українською мовами, що її визначив К. Ніч (№ 26, стор. 247). Ця межа починається між Білгораєм і Тарноградом, далі йде через Красnobрод на схід од Замостя, Красностава й Парчева до Межиріччя і Сарнок. Звичайно, новіші відомості польської статистики не багато дадуть, щоб з'ясувати українську межу в Холмщині. (Див. про це у Шимоновича № 63; Тютюнника № 62; Садовського № 52).

Польсько-українська етнографічна межа закінчується на Підляшшю—в к. Гродненській губернії. Точного обгрунтованого визначення цієї частини межі ми також не маємо. Статистичні відомості 1897 року не дають матеріялу, щоб провести її в кожному повіті. Тому Кордуба веде її просто границею к. Гродненської губ. (№ 34). Дурново (№ 25, стор. 6) цю межу веде по Білостокському й Більському повітах Гродненської губернії до З. Буга, далі вверх Бугом до границі Брестського п. з Більським, залишаючи (на мапі) Більськ на українському боці. За Рудницьким—межа йде далі, перерізаючи Більський повіт приблизно пополювині, від Буга по при м. м. Мельник, Дорогичин, Земятічі, Боцьки і Страблі над р. Наровою (№ 45,

стор. 211). В усякому разі—межа ця йде до м. Суража, де й закінчується польсько-українська частина її, переходячи в білорусько-українську.

З'ясування етнографічної межі між білорусами та українцями—справа складна і важка через наявність переходових говорів, що широкою смугою тягнуться по-між ними. Ніде инде, як тільки саме тут даним діалектології та етнографії треба давати перевагу над відомостями офіційної статистики. Що до саме цієї межі з суперечки у всіх працях, що визначають цю межу. За одними працями, напр., Біловіжська пуца є на українському боці вся (Рудницький № 45, стор. 211); за иншими вона вся у Білорусів (Кордуба, мапа при № 34). За одними, українська етнографічна межа проходить на південь од Пружан границею Пружанського повіту (Кордуба, мапа при № 34; згідно з переписом 1897 р.). За иншими ця межа йде на північ од Пружан, через Пружанський та Слонимський повіти майже до Слонима (Дурново, стор. 48).

За Рудницьким, межа йде по-при Семенівку вздовж горішньої течії Нарви аж до її джерела, прилучаючи таким чином цілу Біловіжську пуцу до території України, і прямує потім на Велике, Пружани, Сілець, Картузьку Березу до Чорного Озера на границях Мінщини (№ 45, стор. 211). Межі, яку подає Кордуба, не наводимо, оскільки він описує лише межі цілих повітів—а не частин повітів, що мають українську більшість (Берестейського, Кобринського та Пружанського). Проте для межі білорусько-української ми маємо й докладнішу і ґрунтовнішу, ніж у Рудницького, і до того цілком об'єктивну працю,—це „Етнографическая карта белорусского племени“ Є. Карського (№ 48); маючи цю працю, справу з'ясування етнографічної межі українсько-білоруської можна вважати в основному за зроблену принаймні в частині межі до Дніпрянської,— на Підляшші та на Полісі. На Підляшші межа, як її зазначив Карський, займає приблизно середнє становище між межами Рудницького й Кордуби, посуваючись проте швидче на південь. М. Пружани залишаються на українському боці, але більшість Біловіжської Пуці на Білоруському. В усякім разі межу цю треба вважати за більше обґрунтовану, ніж всі инші.

На Поліссі (к. Минська губернія) також треба вважати за більш точну межу, яку подає Карський, ніж ту, що проводить Рудницький.

За Рудницьким, на Поліссі треба одрізнати мінімальну й максимальну межу. Мінімальна межа, яку Рудницький подає за Ріттіхом (№ 5), йде на Бобровичі, Вигонівське озеро, Ганцевичи, східньою межею Пинського повіту аж до устя Цни коло Лунинця, далі Прип'яттю аж низше Мозиря, східньою межею Мозирського повіту й на-решті межами давніх губернь Волинської, Київської й Чернігівської аж під Мглин (№ 45, стор. 211). Широку полосу переходових говорів, що простяглася на північ од цієї мінімальної межі майже до Слуцька,

Бобруйська та Новгородка, до докладного діалектологічного розмежування треба поділити, за Рудницьким, „на дві рівні шириною смуги“, з яких північна частина буде білоруською, а південна—українською. І таким чином ми будемо мати максимальну північну українську етнографічну межу на Поліссі, що йтиме по північних границях повітів: Пинського, Мозирського, Річицького й Гомельського, де як раз і проходила українська державна межа р. 1918 (№ 45, стор. 212).

Межа Карського приблизно йде однаково з мінімальною межею Рудницького, залишаючи майже весь Пинський повіт та частину Мозирського на південь од Припяти на боці української етнографічної території. Таким чином, тут дані наукового, етнографічного та діалектологічного дослідження різко розходяться з даними офіційного перепису 1897 р., за яким українців в Пинському та Мозирському повітах немає і 1%. Карський не заперечує, що українські поселення є й на лівому боці Припяти, але зазначає, що і білоруські поселення проте також переходять і на правий бік її.

Найскладніша частина білорусько-української межі—це в межах к. Чернігівської губернії.

За Карським, ця межа йде приблизно по лінії: Дніпро,—Любеч (укр.), Ріпки (біл), Городня (укр.), Ключи, р. Сновь, Семіонівка (укр.), границею Новгород-Сіверського повіту і далі Десною. Таким чином до Білоруської території належать повіти: Новозибківський, Суражський, Мглинський, Стародубський. За відомостям перепису 1897 р., ці повіти справді мають українське населення од 0,08 до 0,18‰. Стоячи на ґрунті цих офіційних даних, Русов і Кордуба так само виключають ці повіти з української території, але де-хто йде ще далі: за Дурново, напр., до білоруської території належить ще частина Новгород-Сіверського повіту на північ од Новгор.-Сіверського, Городня, Любеч (№ 25, стор. 48). За мапою Кульбакина (№ 39), межа йде ще більше на південь, приблизно Десною, залишаючи на українському боці тільки Чернігів та Сосницю, потім приблизно по паралелі Глухова на схід до Глухова і далі на південь Сеймом, залишаючи Глухів та Путівль по-за українською межею. Але Рудницький проте вважає всі північні повіти Чернігівщини—частиною суцільної української території, яка, таким чином, включає в себе всю Чернігівщину.

Причина такої непогоджености що-до меж білоруської й української територій є мішана мова, що утруднює визначення національної приналежності людности цих повітів; мова ця має так багато білоруських елементів, що українці з півдня Чернігівщини всіх Задесенців звуть литвинами (Карській, стор. 16). Очевидно через це і дані перепису 1897 р. про населення північних повітів різко розходяться з відомостями офіційного „Списка населенных мест Черниговской губернии по данным 1859 г.“. Яке велике розходження—можна бачити вже з такого порівняння:

Кількість українців за даними перепису 1897 р. та „Списка населенных мест 1859 года“.

ПОВІТИ	Роки	Кількість душ	‰
Суражський	1859	20.974	19,0
	1897	243	0,08
Новозибківський	1859	76.137	67,0
	1897	138	0,08
Мглинський	1859	86.406	95,5
	1897	135	0,09
Стародубський	1857	84.773	97,7
	1897	262	0,18

Коли взяти до уваги, що, наприклад, в Стародубському повіті, за іншими відомостями (Рудницький № 45, стор. 237) на кінець ХІХ ст. було до 20.000 „малоросійських козаків“, а за переписом 1897 р. в цьому самому повіті нараховано лише 262 українця, то стане ясним що старіші відомості 1859 р. треба вважати за відповідніші до дійсності. Тому-то й Рудницький, коли наводить для цих повітів відсоткові відносини окремих народів, очевидно користується даними не 1897, а 1859 року (№ 45, стор. 237-238). Сам Карський зазначає (№ 33, стор. 17), що в північних повітах Чернігівської губернії „местами (особенно в городах) слышится и малорусская речь“, і припускає, що під час перепису „лица, собиравшие сведения, смешивали белоруссов с малоруссами“. Певне, і наслідки перепису 1926 року не більш внесуть ясності в питання про переходову мову північних повітів Чернігівщини й національний склад населення їх. Гадаємо, що тільки спеціальне обслідування цих повітів фахівцями-діалектологами та етнографами може з'ясувати це питання остаточно й безсумівно. Поки-що, на нашу думку, треба прийняти межу Карського, як найобґрунтованішу. Скажемо до речі, що спірні повіти: Стародубський, Суражський, Мглинський та Новозибківський зараз увійшли частково до складу БСРР, частково—до Брянської губернії РСФСР.

Українсько-білоруська межа закінчується вже на Курщині, де переходить в межу українсько-великоруську. Цю українсько-великоруську межу мабуть найважче і найскладніше з'ясувати з усієї української етнографічної межі. Причини цього лежать нестільки в

неясності мови, чи наявності переходових та мішаних говорів, скільки в переплутаності різних колонізаційних течій, що утворило „черезполосицю“ етнографічних територій. Ця трудність збільшується ще й тим, що ці території мало досліджено як з погляду етнографічного, так і діалектологічного. А офіційна статистика дає недостатні відомості: так перепис 1897 р. подає відомості тільки до цілих повітів, перепис 1920 р. також до цілих повітів, а не окремих поселень. До того-ж, ці останні відомості, які очевидно іноді дуже розходяться з даними 1897 року,—подано до повітів за новим районуванням, і таким чином ці відомості не завжди можливо звірити з відомостями 1897 року.

Нієрле, зазначивши, що на схід од Новгород-Сіверського „очень трудно определить границу велико и малорусскую“, обмежується загальною вказівкою напрямку цієї межі на Суджу, Обоянь, Старий Оскол до Коротояку... (№ 16, стор. 27). За Дурново (№ 25 стор. 12) межа йде—„почти по границе Рыльского и Путивльского у. до Сейма, откуда поворачивает на Восток, пересекает Рыльский у. в южной его части и войдя в Львовский у., в Юго-Западном его углу поворачивает на Ю., пересекает Суджанский у. восточнее г. Суджи, идет по С.-В. части Грайворонского у., где погибает на С.-В. и идет по самой С. части Белгородского, С.-З. части Корочанского и почти посредине Старооскольского у., южнее г. Старый Оскол“... Подаючи, за Михальчуком, цю досить невиразну межу, Дурново зазначає, що „точно провести границу не всегда возможно“,... та що „опубликованный диалектологический материал недостаточен для точного определения границы“ (там-же, стор. 83). За дослідями Халанського, межею української території в Путивельському та Рильському повітах є р. Сейм, але Попов доводить, що це не зовсім точно, що межа значно складніша, бо і українські і білоруські поселення переходять з одного берега Сейму на другий (№ 59, стор. 411—412). Межа за Рудницьким не сходиться з вищезазначеними і йде од м. Амонь на Ломакіно й Коренево (Рильськ. пов.) з двома виступами до Глушкова й під Львов, далі на Суджу й Довгий Колодязь (Судж. пов.), Богатий, Кочетівку (нов. Обоянь), Підвільхи, Корочу (пов. Корочи), Орлик, Козачок (пов. ст. Оскол). (№ 45, стор. 213). Кордуба подає, як етнографічні межі, опис границь повітів Путивельського, Грайворонського та Ново-Оскольського з додатком південної частини Суджанського повіту до р. Псла, де українці, за переписом 1897 р. складають більшість абсолютну (№ 37, стор. 5). Але дані перепису 1897 р. що-до Курщини трудно вважати за безсумнівні: перепис 1920 року, який показує для цілої Курщини загальне збільшення українців на 1,12% і зменшення великоросіян на 1,17%, подає зовсім інші відсоткові відношення для повітів і абсолютну більшість українців показує лише в одному Грайворонському повіті.

Для ілюстрації наводимо кількість українців,—за переписами 1897 та 1920 р., в південних повітах Курщини (в північних повітах

% українців зовсім незначний). (Див. Лухин, № 50; повіти—за районуванням дореволюційним):

П О В І Т И	1897 %	1920 %
Грайворонський	60,4	64,51
Путивельський	55,3	41,5
Ново-Оскольський	51,8	49,5
Суджанський	43,3	48,6
Корочанський	34,4	28,9
Рильський	33,2	31,4
Білгородський	24,1	30,6
Обоянський	11,5	10,7
Старооскольський	9,4	9
Льговський	4,6	8,8

Останні досі матеріали до українсько-великоруської межі на Курщині за тим-же переписом 1920 р., але пристосовані до сучасного (на початок 1925 р.) районування, подає Є. К. Введенський (№ 63). Він зазначає, що „українцы населяют преимущественно Ю. и Ю.-З. части губернии, расположенные вдоль границы с УССР, но нигде эти части не представляют значительных массивов, сплошь заселенных украинцами. Даже наиболее украинский Грайворонский у. перерезывается в своей середине с Запада на Восток вплоть до границы с УССР довольно широкой полосой селений с великорусским населением“,—й ілюструє це двома картографіями розселення українців, та підсумками кількості їх по повітах і навіть по волостях (стор. 18—19). Проте чомусь підсумки ці між собою не цілком погоджені, карти—не цілком точні (на стор. 20, напр. волості Ново-Оскольську й Череп'янську з україн. населенням 53—81% позначено як не-українські—до 10%), а підрахунок по волостях дає змогу бачити, що волості з населенням українців в 50%—безпосередньо зливаються з УССР і йдуть майже безперервною смугою по південній частині

Курської губернії (Теткинська, Глушковська (Рильск. пов.), Суджанська (Льгов. пов.), Миропольська, Красно-Яружська, Ракитянська, Борисівська, Грайворонська, Дорогощанська (Грайвор. пов.), Зимовенська, Больше-Троїцька (Білгород. пов.) і Ново-Оскольська та Чернянська (Ст.-Оскольського повіту),—і тільки одна Прохоровська вол. Білгородського пов. одірвана од суцільного укр. масиву.

Отже мусимо признати, що безспірне визначення точної й детальної етнографічної межі українців на Курщині є ще справа майбутнього, принаймні до оголошення даних перепису 1926 року.

Трохи в кращому стані справа з етнографічною межею на Вороніжчині. За Рудницьким ця межа йде на Городище, Шаталівку, Розсоші, Репіївку, аж до устя р. Потудані в Дін коло Коротояка, потім здовж Дону на Ліски, Маслівку, Мечетку, Нижню Кислю, Козлівку, Василівку, Бурлаївку, Красне, Пихівку, Банку. (№ 45, стор. 213). Подібну, тільки в загальніших рисах, межу подає Дурново, за Михальчуком (№ 25, стор. 13, 84). Не розглядаючи межі, яку подає Кордуба, зазначимо, що він і тут веде цю межу по границях цілих повітів (Бірюченського, Острогожинського, Валуйського, Богучарського) з українською більшістю.

Але для Вороніжчини ми маємо ще де-які друковані джерела, за допомогою яких можна мапу, що її подає Рудницький, перевірити й уточнити. Це: 1) „Статистическая карта Воронежской губер.“ 1870 р. (№ 4), на якій червоною фарбою зазначено площу розселення і острова українців; 2) „Свод материалов по Воронежской губ., собранныхъ Московской Диалектологической Комиссией“ в „Трудахъ Московской Диалектологической Комиссии“ вып. 1, Варшава 1908, де перераховано всі великоросійські поселення Богучарського повіту, за винятком яких—решта поселень українські (порівн. Дурново, № 25 стор. 84). 3) „Населенные места Воронежской губ. Справочная Книга“. Изд. Ворон. Губ. Зем., Воронеж, 1902, де позначено національність кожного поселення; 4) „Список населенных мест Воронежской губернии по сведениям 1859“., Изд. Ц. Стат. К-та, СПб, 1865, де подано список всіх українських поселень Вороніжчини¹⁾.

Отже зрівнявши цю мапу (№ 4) з межею Рудницького, треба визнати цю межу за дуже й дуже приблизну, а ніяк не за точну.

Заходами „Комиссии по изучению племенного состава населения России при АН СССР“ нині друкується складену А. Н. Максимовим „Этнографическую карту Воронежской губернии“; яка, треба сподіватися, дасть підсумки всіх відомостей що, до розмежування національних територій на Вороніжчині й матиме таке саме значіння, як мапи Томашівського й Берга.

Національна територія на Вороніжчині займає виключне місце своїми розмірами серед всіх інших частин української етнографічної

¹⁾ Останніх трьох праць, на жаль, нам не пощастило здобути, і ми мусіли обмежитися аналізом лише „Статистической карты Воронежской губернии“.

території в Великоросії. Переписи 1897 р. та 1920 подають такі відомості що-до української території та кількості українського населення в південних повітах Вороніжчини:

П О В І Т И	% %		Абсолют. числа (в тисяч.)	
	1897	1920	1897	1920
Острогожський	93,5	44,6	247,2	178,1
Богучарський	82,2	69,7	253,6	233,7
Бирюченський	69,3	—	140,8	—
Розсошанський	—	94,4	—	284,8
Валуйський	52,9	57,6	36,1	167,0
Павловський	43,0	—	66,0	—
Коротоякський	17,1	—	25,3	—
Бобровський	15,6	6,6	47,3	54,2
Ново-Хоперський	15,6	32,6	29,2	74,2
У всій Вороніжчині .	46,9	33,6	854,1	1.010

(Див. № 58, табл., стор. 40-43).

Як бачимо за відомостями 1897 р. абсолютна більшість була в повітах Острогожському, Богучарському, Бирюченському й Валуйському. Перепис 1920 року, показуючи збільшення абсолютного числа українців на Вороніжчині,—дає зменшення % українців по цілій губернії та зовсім інші відсоткові відношення українців по повітах, що правда, зовсім „перекроєних“ за новим районуванням. Цей перепис, показавши більшість українців в повітах Розсошанському, Богучарському та Валуйському,—в Острогожському повіті показує українців вже як меншість. Чим це пояснити—чи прирізкою до старої території повіту нових поселень з великоросіянами, чи не достатньою уважністю перепису в справі з'ясування національності, легко побачити, звіривши дані цього-ж перепису 1920 року про склад міського населення з відомостями спеціального загально-

міського перепису в 1923 р., який переведено в нормальніші часи й з більшою старанністю; отже ми бачимо, що українців було:

В М І С Т А Х	% %		Абсолют. числа (в тис.)	
	1920	1923	1920	1923
Алексеевка	37,2	93,7	12,800	15,7
Бутурлинівка	92,7	94,5	27,7	21,4
Богучар	22	89,1	3,7	6,3
Острогожськ	67,2	87,5	8,0	16,0
Павловськ	31,6	34,4	6,5	6,7
Валуйки	19,3	14,2	6,200	9,2
Ново-Хоперськ.	5,1	8,3	9,8	8,1

(Див. № 58).

Очевидно, що перепис 1920 року зменшив кількість українців на користь росіян. Тому є рація й сучасний Острогожський повіт прираховувати до української етнографічної території,—і на цій підставі, очевидно, були і збудовані домагання Уряду УСРР про передачу його, разом з Богучарським, Валуйським та Розсошанським—до УСРР. Домагання ці, очевидно, було обгрунтовано й відповідними етнографічними та статистичними, а також і історичними аргументами (Історичні записки складала ак. Д. Багалій та М. Грушевський); і ці офіційні матеріали, мабуть, є надзвичайно цінними для з'ясування етнографічних меж на Вороніжчині. На жаль, їх ще не видано й про зміст їх можна довідатися лише з тієї літератури, що з'явилася на Вороніжчині в заперечення українським домаганням (№№ 47, 55). До речі, в цих брошурах заперечення базуються не на даних етнографічного складу цих 4 повітів, а на тому, що з економічного погляду ці повіти, на думку авторів брошур, тісніше з'язані з Вороніжчиною, ніж з Україною.

Українсько-великоруська етнографічна межа з Вороніжчини переходить в границі сучасного Північно-Казказького краю (к. областей та губернь Донської, Кубанської, Чорноморської та Ставропольської), де й закінчується. В цій частині межі неясностей та суперечностей більше, ніж на всьому західньому та північному протязі її. Справді: за переписом 1897 р., українці мали абсолютну більшість в округах Таганрозькій (69,2%) та Ростовській (52,3%—без міста; з містом—33,6%), та досить великий відсоток в округах Сальській (31%), Донецькій (38,9%), Черкаській (22,7%), 1-ій Донській (11,8%) та Усть-Медведицькій (10,9%). Але за філологічними дослідями Соловйова та Калмикова — все населення Хоперської, Усть-Медведицької та Донецької округи є чисто великоруське (див. Дурново № 25

стор. 84). За В. В. Алексеевим, низові Донські козаки походження „малорусско́го“, але говорять рязанською говіркою (загальною для всіх донських козаків), яка зовсім „подавлена малорусскою речю с напливом татарских слов“. (Див. Россия. Полное Географическое описание... т. XIV. Новоросия и Крым. СПб, 1910 стор. 190, 192). Тому Рудницький проводить на Донщині дві межі української території—мінімальну, що охоплює округи Таганрозьку, Ростовську, частини Донецької, Черкаської та Сальської і йде від Банної здовж західньої межі Хоперського повіту на Горячий, Краснополле, Круглий Абазів, Березняки, Казанську, Мигулинську, Лиховидів, Дукмазів, Березову (Манькову), Риковський, Процикив, Голову-Калитвенську, Дубовий, Погорілів, Усть-Білокалитвенську, Богданів, Каменське, Гундоровську, Дарівський, Кутойники (!) Грушівку, Ростов, Ново-Батайск, Маничське, Орлівку, Мартинівку, Харитонівку, Протопопівку, Ремонтне, Іллінку, Кримів до границі Астраханської губернії—та максимальну, що охоплює й територію низових козаків і йде від Березової на Чудаків і р. Кумшак до її устя, на Романівку, Ніжній Жирів, Іллінку, Крилов (№ 45, стор. 213, 214). Кордуба описує як українську етнографічну межу, власне границі округ Таганрозької та Ростовської, і тому його межі ми не розглядаємо. Перевірити та уточнити межі Рудницького ніякої можливості немає, бо новіші відомості про національні відносини на Донщині, які маємо в виданні „Северный Кавказ после районирования“ (№ 55), подано за переписом 1920 р., котрий „в части фиксации национальных ветвей славянского племени имеет здесь значительные дефекты (т. I, стор. 64)“. До того-ж ці відомості пристосовано лише до нового районування, а, головне—вони очевидно не заслуговують довір'я: за ними українці ні в одній з округ більшості не складають, а є лише в кількості: по Таганрозькій Окрузі—28%, Шахтинській—14%, Сальській—28,7%, Морозовській—5,6%, Донській—4% та Донецькій—2,7%. Очевидно, для українців ці відсотки є значно зменшені.

Не на багато ясніше стоїть справа з українською межею й на Кубані та Чорномор'рі. За відомостями перепису 1897 р., українці на Чорномор'рі були в досить значній меншості (17,7%), а на Кубані складала зглядну більшість (в 49,2% без міст і 47,4% з містами).—З окремих відділів на Кубані абсолютну більшість мали Катеринодарська 56,7%, Ейська 80,1%, Темрюцька—99,1 і досить значні меншості решти відділів—Кавказька—47%, Майкопська—31,3%, Баталпашинська 28,4%, Лабинська—19,8%. Але за відомостями Чубинського, українців ще в 70 р. на Кубані було 60%, а з аналізу статистики переселення на Кубань та Чорномор'ря Кордуба виводить, що іміграція на Кубань йде, переважно з українських губернь. Через те до 1914 р. в усякім разі кількість українців мала б бути ще більшою (№ 37, стор. 6—7). Тому Рудницький включає південні та південно-східні частини Кубані й Чорномор'ря в українську етнографічну територію і проводить українську етнографічну межу в Передкавказзі (№ 45, стор. 233, 214). Кор-

дуба, як і завжди, цю межу веде тільки границями відділів Катеринодарської, Ейської та Темрюцької, та Кавказької (№ 37,—стор. 7.

Діалектологічна мапа Дурново проводить межу „очень приблизительно между Кубанскою обл. и Ставропольск. губерн.“ (№ 25, стр. 13). Щоб перевірити й уточнити цю загальну межу,—немає ніяких певних даних. Відомості про національні відносини на Кубані, що маємо за останні часи, суперечать між собою і не заслуговують на найменше довір'я. Перепис 1920 р., в порівнянні з переписом 1897 р., дає колосальне зменшення українського населення на користь великоросів і просто „руських“. В окремих округах за переписом 1920 р. ми маємо:

	Всього в тисяч.	Україн.		Великорос.		„Русских“	
		тисяч.	%	тисяч.	%	тисяч.	%
Армавирська (Лабинська) . . .	549,6	22	4	21	3,8	469,2	85,3
Ейська	392,1	60,6	15,5	0,6	0,15	324,6	83
Кавказька	363,8	17,4	4,7	9,1	2,5	323,7	88,7
Краснодарськ. . . .	564,2	100,2	17,8	13,8	2,5	407,2	72
Майкопська	297,6	26,7	9	60,6	20,3	190,4	63,3
Слов'янська (Темрюк).	390,8	77,7	19,9	2,8	0,7	281,8	72,2
Чорноморська . . .	159,8	5,3	3,3	0,5	0,3	99,5	62,1
Разом по Куб. . .	2717,7	310	11,4	108,5	4	2096,5	77

Абсолютна більшість перепадає на долю „руських“ (77%). А з кого складаються ці „руські“, досить переконуюче показує порівняння розподілу міського населення за переписом 1920 р. та ґрунтовним загально-міським переписом 1923 р.:

	Всього тисяч	Укр.	Вел.	„Рус.“	Роки
Армавирська	63.2	04	0.007	43.6	1920
	86.1	22.1	301	12.4	1923
Ейська	42.3	0.03	0.008	406	1920.
	34.8	12.4	127	8.2	1923
Кавказька	48.8	0.2	0.003	44.7	1920
	41.1	15.1	19.793	23	1923

	Всього тисяч	Укр.	Вел.	Рус.	Роки
Краснодарська	148.9	17.3	12.9	94	1920
	145.7	48.6	40.6	29.5	1923
Майкопська	50.4	12.0	27.2	58	1920
	46.4	22.5	25.9	2.4	1933
Слов'янська	27.0	0.3	0.005	26	1920
	44.2	25.5	8.3	8	1923
Чорноморська	88.2	1.9	0.26	58.3	1920
	85.4	19.6	24.7	17.2	1923
Разом по Куб. Чер. обл.	468.8	32.0	40.1	313.2	1920
	483.6	155.7	161.7	80	1923

(Таблиці складено за „Сборниками № 51, стр. 66—70). Згаданий вже нами збірник „Северний Кавказ после районирования“ подає відомості про національний склад населення окремих округ в першому й другому томах, при чому відомості ці між собою досить різко розходяться, що можна бачити з таблиці:

ОКРУГИ	‰ за відомостями I-го тому		‰ за відомостями II-го тому	
	Укр.	Великор.	Укр.	Великор.
Армавирська	25	65	65.6	33.2
Кубанська			1222.000 т.	980.000 т.
Майкопська	28.9	69.9	46	49
Чорноморська	3	65.1	39	6 (рус. 8‰)

(Див. № 55, т. I стр. 64; т. II—в описах окремих округ. Число українців та великоросіян Кубанської Округи, що його подає II том (1.222000 та 980.000), зустрічаємо і в такому солідному справочнику, як „Весь СССР“, Вид. Гиз. М. 1926, (стр. 806).

Залишається й тут покладати надію все на той же перепис 1926 р., хоча в пресі вже й були повідомлення з Кубані про різні хиби перепису не на користь українцям. ¹⁾

¹⁾ Див., напр., С. П. Не зайве питання, Вісті ВУЦВК, X., 1927 29-III № 70; Ів. Шаля № 635.

За Рудницьким, українська етнографічна межа навіть мінімальна, включає в себе й усю Ставропольську губернію²⁾, а максимальна захоплює до того ж і ті простори Астраханської та Терської губ., куди в довійськові часи йшов такий сильний колонізаційний рух з України, що тамошні землі дістали абсолютну українську більшість (№ 45, стор. 214). Ця максимальна етнографічна межа в Астраханщині проходить від Крилова здовж губернської границі аж під Сарепту, звідсіля на південь на Цацу, Тундутову, вздовж озер і болот Хамата, Заганнор, на Ерханборо й Кошоти до давніших українських осель коло Шуралінська: Михайловки, Павлівки, Промислової, Тернівської і до берегів Каспія, здовж нього аж до устя Тереку, далі Тереком та його притоком Малкою аж до гори Ельбруса й межі Кубані й Чорноморщини, якою межею й виходить до Чорного моря між Гаграми й Адлером (№ 45, стор. 215). Але Кордуба, теж зазначаючи, що відсоткова кількість українського населення на Ставропольщині через іміграцію що-року збільшується, проте стоїть на ґрунті офіційних даних 1897 р., за якими абсолютна українська більшість була тільки в східних повітах Благодаренському та Прасковейському (54% по селах), тоді як в західних і сумежних з Кубанню Медвіженському та Олександрівському повітах їх було лише 48% та 40%, і тому вважає східні повіти Ставропольщини вже не за частину суцільного етнографічного масиву, а за острів, не кажучи вже про українські поселення на Астраханщині та Терщині (№ 37, стор. 7). Ніяких відомостей нових, що могли б бути придатні до перевірки межі Рудницького, ми не маємо.

Нарешті, остання частина межі української суцільної території—це межа з татарами та великоросіянами на півднік. Таврійської губернії. За переписом 1897 року, українці склали абсолютну більшість в материкових повітах, що тепер увійшли до складу УСРР, і порівнюючи невелику меншість в повітах Кримських—Евпаторійському (27%), Перекопському (24%), Феодосійському (13%), Симферопольському (10%) та Ялтинському (2%). Тому Кордуба проводить етнографічну межу через Перекоп, залишаючи по за нею 65000 українців в Криму (№ 37, стор. 7). Але за Рудницьким—„цифри перепису 1897 р. що до Криму мають дуже малу наукову вартість навіть на свій час. Ще менше вони підходять для 1914 р. супроти великого напливу українського живла в межічасі до Таврії, зосібна південної (стор. 235). Безталанні кримські татари потерпіли від голоду і пошестей такі великі втрати, що зробилися в Криму не великою меншістю... Основна маса етнографічної мозаїки Криму нині без ніякого сумніву українська... (стор. 215). На 1914 р. оцінюю скількість українців у Таврії на 65%, великоросів—не звиш 12% (стор. 235)“. Ми не можемо погодитися в цьому з Рудницьким: на нашу думку, відомості 1897 р. всеж ніби то досить правдиво освітлюють кількість.

²⁾ „Чубинський, Русов—пише Рудницький—числять тут українців до 80%; всі інші інформації зібрані мною 1916—1922 р., велять їм уповні вірити“ стор. 234).

українців в Криму; принаймні Сільсько-Господарський перепис 1917 р. показав майже такі самі відсоткові цифри українського населення, а саме: по Євпаторському 25,7% (проти 26,9% 1897 р.), по Перекопському 26,3% (проти 23,6%), по Феодосійському 17,4% (проти 12,8%), по Симферопольському 12,4 (проти 9,7), по Ялтинському 2,8 (проти 2,8%), рахуючи на весь Крим 54,980 українців на 344,672 усіх мешканців.¹⁾ За відомостями Збірника „Весь Крим“ (№ 61, стор. 39) р. 1925 українців нараховується 46.000 (14%).—Число, що теж не далеко стоїть од відомостей 1917 та 1897 р.

Тому очевидно, весь Крим в цілому не доводиться причислювати до складу українського етнічного масиву.

Але етнографічна територія українського народу не обмежується територією лише одного суцільного етнографічного масиву. По за цим масивом розкидано силу окремих поселень та груп їх,—що іноді займають територію мало не цілих повітів, де українське населення так само складає більшість. Такі поселення складають т. з. етнографічні українські острови чи колонії. Справа з виявленням та вивченням українських островів та колоній ще менш розроблена, ніж вивчення меж території українського етнічного масиву. Останній повний огляд їх (хоч і дуже стислий) подано в тій же Антропологічній Україні С. Рудницького (№ 45, розділ XXVI—Українці поза межами України стор. 216—220), до якої й одсилаємо всіх, хто цікавиться ними. Додамо тільки, що за даними перепису 1920 р. чималі українські острови були по губерніях Саратовській (252.000 чол. з усього населення 3.080.000). Сталинградській (Царицинській—98.000 з 537.000), Самарській (93.000 з 2.780.000), Уфимській (87.000 з 2.011.000), Башкирській республіці (31.000 з 1.002.000), Астраханській губ. (18.000 з 391.000), Калмуцькій обл. (17.000 з 136.000), Челябінській (32.000 з 1327.000). А всього разом по-за межами УСРР та Криму й губерні. Вороніжської, Курської та Гомельської в Європейській частині РСФСР було 663.000 українців (див. Стат. Ежегод., № 53, стор. 48—53); в СИБІРУ: в Алтайській губ. (265.000 з 1.986.000), Ново-Николаєвській (109.000 з 1.313.000), Омській (170.000 з 1.314.000), Енисейській (44.000 з 1.195.000), Тюменській (22.000 з 1.114.000), Томській (31.000 з 1.083.000); а разом по Сибіру—641.000 з 8.682.000 чоловік). В Киргизській ССР (губернії Акмолинська, Актюбінська, Кустонайська, Оренбурзька, Семипалитинська, Уральська (620.000 з 4.151.000 чол. (там же). На „Зеленому Кліну“ (губ. Забайкальська, Амурська, Приморська, Камчатка) за офіційними відомостями 1925 року українців було 356.664 проти 953.753 великоросів та 110.280 корейців, з загальної кількості 1.586.769 (див. „Вся Сибирь и Дальний Восток. Справочная книга... под общей ред. А. М. Тамарина“, изд. Акц. Обва Пром.—Издат. М., 1926, стор. 356). До речі зазначимо, що Карський рахує, за Ковалевським, $\frac{5}{6}$ населення Усурійського края білорусами, тоді як за

¹⁾ За відомостями рукописних поволосних підрахунків, які ласкаво подав нам А. З. Носов, за що складаємо тут йому щирю подяку.

даними „Справ. Книги“ їх на весь Дальний Восток—30.884 душі (Карський № 33, стор. 29).

Коли Сибір та Приурал'є колонізували виключно Наддніпрянці, то для українців Наддністрянщини не залишалося іншого, як емігрувати до Америки, де й з'явилися таким чином українські колонії в Північних Сполучених Штатах, в Канаді, а також і в Південній Америці—в Аргентині, в Парані. Статистичних відомостей про ці колонії в Новому Світі, крім даних Рудницького, у нас немає. Гадаємо, що за одне із завдань національної статистики України мало б бути складання зводного списку всіх українських поселень, що лежать в колоніях та островах та демографічне дослідження їх населення.

Розглянувши детально по частинах межі українського етнографічного масиву, як загальний висновок мусимо признати, що для визначення цих меж зроблено неприпустимо мало; ані гарної детальної етнографічної мапи, ані солідно обгрунтованого детального огляду меж зрештою ми ще не маємо. Самий повний і докладний огляд, що його подає С. Рудницький, треба вважати за лише приблизний нарис; та й сам Рудницький зазначає, що межі його „не можуть бути такі докладні, якби цього вимагала стисла наука „(№ 45, стор. 206), та що“ означити вповні докладно їх можна буде щойно тоді, коли будемо розпоряджати докладною етнографічною мапою й доброю статистикою України (№ 45, стор. 226)“. Ми бачили, що для де-яких частин західньої межі українського етнічного масиву все ж є або цілком солідні етнографічні мапи й огляди (Бесарабія, Закарпаття, Холмщина), або докладні й досить детальні, хоч і не вповні точні статистичні дані (Буковина, Галичина), що могли-би бути за джерела до визначення цієї точної межі. Ми бачили, що і де-які частини межі північної мають де-які діалектологічні та етнографічні, почасти й статистичні джерела для уточнення межі Рудницького, і що там є більш менш серйозні спроби до визначення точної межі (на Білорусі, у Вороніжчині) хоч ці спроби робилися і не з боку українського. Ми нарешті бачили, що східня та південно-східня й південна частина межі українського масиву абсолютно не з'ясовані, і не має навіть ніякого досить певного етнографічного та діалектологічного матеріалу для їх визначення, бо навіть і дані офіційної статистики суперечні між собою що-до визначення національних відносин, і невідомо, щоб хто-небудь провадив працю над з'ясуванням етнографічних меж на східній частині українського етнографічного масиву.

А проте, для української науки вже давно є потреба точно знати напрямок і зміни детальної етнографічної межі території українського народу, та всі острови його серед інших національних територій. Знання точних меж є актуально потрібне і для життя суспільно-політичного, для життя державного. Надзвичайно характерне є те, що „Комісія по изучению племенного состава населения России“ при РАН виникла під час імперіалістичної війни, маючи за

перше своє завдання підготовку матеріялу до майбутніх мирних переговорів. Актуальне значіння це питання має і нині: Комісія щодо врегулювання Кордонів Союзних Республік при ЦК ССР як раз це виправлення кордонів і мала робити в першу чергу за принципом етнографічним (див. Буценко. К вопросу районирования Украины, X. 1925); Нар. Ком. Внутрішніх Справ УСРР, маючи на увазі задоволення національно-культурних потреб народів, що складають на Україні меншості, перевів спеціальну велику роботу над виявленням гнізд цих національних меншостей в УСРР, склав і видав спеціальну „Етнографическую Карту УССР“ (X. 1925). Виявлення островів та меж масиву українського народу по-за кордоном УСРР, та фіксування їх на мапі чи в опису—теж сприятиме задоволенню національно-культурних потреб українців, що мешкають по-за межами УСРР.

Визначити межі українського етнічного масиву та островів є безумовно справа надзвичайно складна й важка. Тут потрібна спільна праця досвідчених етнографів-діалектологів з статистиками-демографами. Не дивно, що в ССР справа ця становить предмет праці не окремих осіб, а вищої наукової установи в державі—Академії Наук. Гадаємо, що й на Україні це є справа установи, якій мають бути найбільш близькі інтереси української науки—Української Академії Наук. Що правда, як ми згадували, етнографічну мапу українського народу не то складено, не то складає „Комиссия по изучению племенного состава населения России при Академии Наук ССР“. Але, по-перше, не відомо, коли то ще вона вийде в світ—очевидно в термін, що передбачено в планах Комісії в якійсь своїй черзі, може й дуже далекій, тоді як потреба в мапі у нас є невідкладна й негайна.

Вже хоча-б тому УАН мусить принаймні взяти участь в працях „Комиссии по изучению племенного состава“, широко поставивши справу експедиційного етнографічно-діалектологічного дослідження прикордонних місцевостей. Нагадаємо до цього ще раз, що тепер саме буде можливість роботу над з'ясуванням меж українського масиву й островів оперти на свіжі й повні статистичні дані перепису 1926 року—треба тільки подбати про те, щоб було обов'язково складено по всьому Союзу „Списки населенных мест“ кожної губернії чи округи з зазначенням докладних відомостей про національний склад їх (хоча-б за зразком праці Вольтера, Э. А. „Списокъ населенныхъ мѣст Сувалкской губ., какъ материалъ для истор. этнограф. географ. края. СПб 1901. [изд. РАН], стор. 7—315). Звичайно, необхідно мати на увазі й неопублікований матеріял, що виник в звязку з урегулюванням кордонів УСРР. Тільки, коли ми матимемо складену авторитетною установою чи особами мапу української етнографічної території великого масштабу, з яскравою й чіткою етнографічною межею, незалежно од усяких меж адміністративного районування, з нанесеними на ню всіма пограничними поселеннями, та зводний список українських поселень, що лежать на етнографічних островах та

в колоніях по-за межами українського етнографічного масиву—тільки тоді можна буде ставити реально питання про бібліографування всього, що писано про українську етнографічну територію та того, що друкують на ній.

Головніша література

до питання про етнографічні межі Українського народу.

1. *Шафарикъ, А. І. Славянское народописание. СПб, 1843. Съ этнограф. картой славянства.

2. *Czoernig, K. F. Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie, entworfen von..., herausgegeben von der K. K. Direction der administrativen Statistik. Wien, 1855. Mstb 1: 864.000.

3. Зубрицкій, Д. Граница между русскимъ и польскимъ народомъ в Галиціи. Вѣстникъ Юго-Зап. и Зап. Россіи, К. годъ 11—т. II, ноябрь 1864, стр. 90—118.

4. Веневитиновъ, М. А. Статистическая карта Воронежской губ. Масшт. 20 верстъ в англ. дюймъ. Памятная книжка Воронежской губернии на 1870—1871 г.г., Воронежъ, 1871, приложение.

5. *Риттихъ, А. Ф. Этнографическая карта Европейской Россіи. Составилъ по порученію Импер. Русск. Географ. О-ва. СПб, 1875. Масштабъ 1: 2520000.

6. Головацкій, Я. Этнографическая карта русскаго народонаселенія в Галичинѣ, С.-Восточ. Угрии и Буковинѣ. Составлена... Масштабъ 1: 1 600.000. При праці:

Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. Часть I. М. 1878 (изъ Чтеній въ Об-вѣ Ист. и Древн. Россійских, М. 1878). Объясненіе к картѣ: стр. 671—747.

7. Михальчукъ, К. Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южн. Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины. Труды Этнограф.-Статист. Экспедиціи въ Западно-Русскій Край. Томъ VII, выпускъ 2. СПб, 1877, стр. 453—512. Тамъ же:

Карта южно-русскихъ нарѣчій и говоровъ. Составлена въ 1871 г. Масштабъ 1: 2.520.000 60 вер. въ 1 дюймъ.

8. *Величко, Гр. Народописна карта українського народу. Львів 1896.

9. Кониській, Ол. Обшир і людність України Російської. Літературно-Науков. Вісник, Львів, 1898, № 1.

11. Грушевскій, М. Очеркъ исторіи украинскаго народа, 3 изд. К., 1911; (4 изд. под названіем) Иллюстрированная исторія украинскаго народа. Изданіе „Вѣстника Знанія“ СПб, 1913. Про етнограф. межі України, стор. 11—13; там же мапа розселення укр. народу.

12. Ярошевичъ, А. Малороссы по переписи 1897 г. Кіевская Старина, 1905 № 6, стор. 411—423.

13. Русовъ, А. А. Нѣсколько словъ о территоріи и населеніи Украины. Украинскій Вѣстникъ, СПб, 1906, № 4, стр. 220—230. Там же карта:

Распредѣленіе украинскаго населенія въ южной „Россіи“. (Со штриховкою соответственно % украин. населенія).

14. Ко[шов]иъ, В. Національно-територіальні межі України і територіі інших областей Росіі. Літ.-Наук. Вістник, К., 1907, № 6, стор. 466—466; № 9, стор. 315—331; № 11, стор. 213—225; № 12, стор. 456—470.

15. *Buzek, I. Rozsiedlenie ludnosci Galicyi wedlug wyznanja i jezyka opracowat... Wiadomosci Statystyczne, wyd. przez Krajowe Bjuro Statyst. t. XXI zes. II., Lwów, 1909.

16. Нидерле, Л. Обзорніе Современнаго Славянства. Энциклопедія славянской филологіи, выпускъ 2, СПб, 1909, стор. 13—14, 26, 27; при книзі є: Этнографическая карта славянскаго міра. Прага; масштаба 1: 3.700.000.

17. Францевъ, В. А. Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси со статистическими таблицами къ нимъ. Изд. Холмскаго Св.-Богородицкаго Братства. Варшава, 1909. 4^о, стр. XV+ +48+2 карт.

18. Czupinski, Edw. Etnograficzno-statystyczny zarys liczebnosci i rozsiedlenia ludnosci polskiej. Wyd. 2., Warszawa, 1909, str. 115, map 10.

19. Томашівський Ст. Етнографічна карта Угорської Руси. Статті по славяноведенію в. 3-й. Изд. 2-го отд. РАН, СПб, 1910. стр. 178—269 (з мапами):

а) Етнографічна карта Угорської Руси. Уклад. Ст. Томашівського. Вид. Імп. Академії Наук, СПб, 1906. Розмір 1: 300.000.

б) Орієнтаційна карта розміщення Угорських русинів. Розмір 1 : 1.300.000.

20. [..... Le territoire de l'Ukraine (avec une carte ethnographique). Les Annales des Nationalités, Paris, 1913 № 3—4. p.p. 122—125

21. Пог о д и н ь, А. Л. Славянскій міръ. Политическое и экономическое положение Славянскихъ народовъ передъ войной 1914 года. М., 1915. Глава VII: Русское племя въ Австро-Венгрии; Галиція, Буковина, Венгрія. Стр. 169—197,

22. Р у д н и ц ь к и й, С. Коротка географія України. Част. II. Львів, 1914. Розділи: межі України, стор. 5—15; скількість українців і їх розміщення по Україні, стор. 16—34.

Теж саме, майже без змін, в книзі;

23. R u d n y s k u j, S. Ukraina. (Land und Volk.) Wien, 1916. Ethnographische Grenzen der Ukraina—ss. 131—162. Там же:—Ethnographische Uebersicht karte von Ost Europa. Msst. 1 : 10.000.000.

24. Б у т о в и ч ь, В. Н. Матеріали для етнографічної карти Бессарабской губернии. Київ, 1916. стр. 59.

25. Д у р н о в о, Н., С о к о л о в ь, Е., У ш а к о в ь, Д. Опытъ діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ, съ приложеніемъ очерка русской діалектологии. Труды Московской діалектологической Комиссии, в. 5, М., 1915, стр. 6—8, 12—13, 47—48, 58, 77—79, 80, 297—298, 101—102; 3 карты, изъ нихъ 2 в текстѣ. (Карта издана кромѣ того отдѣльно Рус. Географ. Обществомъ, а текстъ (безъ карты) — въ „Русскомъ Филологич. Вѣстникѣ“ 1915, № 4).

26. N i t s c h, K. Dialekty języka polskiego. Encyklopedia Polska, wyd. Akad. Um., Kraków, 1915, str. 247, 341—343; там же: Mapa dialektów polskich—str. 342—343.

27. П е т р о в ь, А. Обь этнографической границѣ русскаго народа въ Австро-Угрии... (съ 2 картами Галичины) II, 1915. стр. 47 + 2 карты.

28. Украинскій Народъ въ его прошломъ и настоящемъ. Томъ II, П., 1916. Статьи:

Р у д н и ц ь к и й, С. Очеркъ географіи Украины, стр. 374—375.

29. Р у с о в ь, А. А. Статистика Украинскаго населенія Европейской Россіи. Стр. 381—395.

30. О х р и м о в и ч ь, В. Галиція, стр. 407—410.

О х р и м о в и ч ь, В. Буковина, стр. 419—420.

31. Т о м а ш е в с к и й, С. Угорская Русь., стр. 421—424.

32. *Т о м а ш і в с ь к и й, С. Королевство Галичини і Володимерії. Діло. Л. 1916 річник XXXVII ч. 1903.

33. К а р с к и й Е. Ф. Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Изд. РАН., П., 1917. стр. 32. (Карта масштабъ 40 вер. в 1 д.). Труды Комиссии по изученію племеннаго состава населенія Россіи № 2).

34. К о р д у б а, М. Північно-Західна Україна (Холмщина, Підляшє, Полісе, Волинь) Накл. Союзу Визв. України. Відень, 1917. стор. 90. З мапою.

35. Р у д н и ц ь к и й, С. Україна—наш рідний край. Львів. 1917. стор. 12—16. Мапа:

Оглядова карта українських земель. Розмір 17.500.000.

36. Б и л и м о в и ч ь, А. Д. Очерки хозяйственной географіи Южной Руси. I. Къ познанію Южной Руси.—Малая Русь, сборникъ I. К., 1918, стр. 44—54.

37. К о р д у б а, М. Територія і населенне України. Вид. „Вістника політики, літератури й життя“, Відень, 1918. 40, стор. 24 на 2 шпальти.

38. Ш і к і л ь н а М а п а У к р а ї н и, складена і виконана Картографічн. Бюро „Учебна Карта“... під загальною науковою редакцією проф. фізичн. географії Павла Тутківського. Межі утворені Географічною Комісією при Ген. Секрет. Освіти по принципу етнографічному на підставі Діалектологічної мапи Московськ. Діалектол. Комісії ред. Ушакова та инш. видання 1914 р. Номенклатуру складав Т. Петровський. Мірою 1 : 1.680.000 англ. дюйм.—40 вер. К. 1918.

38-а. Р у д н и ц ь к и й, С. Стінна фізична карта України. Зладив... Накладом Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. 1918. Картогр. завод Г. Фрейтага і Берндта у Відні. Розмір 1 : 1.000.000 (10 км. в 1 см.).

Велика фізична мапа і 5 малих (1 : 5000.000), в тім числі — Народописна Карта України.

39. К у л ь б а к и н ь, С. М. Украинский языкъ. Краткій очеркъ історіи, фонетики и морфології X. 1919. З мапою.

39-а. Г е р и н о в и ч, В. Нарис економічної географії України. Часть географічна (том 1). Кам'янець на Поділля, вид. Ревстудвиконкому Кам. Укр. Університету,

1920. Розділ: Границі України, стор. 19—36, зоєібна 20—25.
40. Сумцови, Д. і М. Географія України. ДВУ, X. 1921. Мапа: Карта України (етнографічна). Масшт. 1:3.000.000 (75 вер. в д.).
41. Багалій, Д. (Територія і населення України XIX—XX в.) в книзі: Єфименко, А. Історія укр. народу, в. 2. ДВУ, X 1922, стор. 144—147.
42. Дорошенко, Л. Слов'янський світ в його минулому й сучасному, т. III. В-во „Укр. Слово“, Берлін, 1922, стор. 5—12 (Б-ка „Укр. Слова“ ч. 12).
43. Берг, Л. С. Населення Бессарабії. Етнографічний состав и численность (с 10 верстн. картой). Изд. РАН, П. 1923.) Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России, в. 6. Карта: Етнографіческая карта сельского населения Бессарабии по данным В. П. Бутовича 1907 г. и др. источникам составил Л. С. Берг.
44. * Рудницький, С. Огляд національної території України. Берлін, 1923.
45. Рудницький, С. Основи землезнання України. Ч. II. Антропогеографія України. Вид. Укр. Університету в Празі, Прага, 1923. Розділ XXXV: Етнографічні межі України, стор. 205—216; XXXVI: Українці поза межами України, стор. 216—220; XXXVIII: Скількість українців і їх розміщення по Україні, стор. 220—241.
46. Ганцов, В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Записки Історично-філол. Відділу УАН, кн. IV, 1923, стор. 80—144; і окремо.
47. [. . . . .] Экономические и Етнографические данные о Россотанском, Острогужском, Богучарском и Валуйском уездах Воронежской губернии. Изд. Вор. Губ. Исп. Комит. Воронеж, 1924, стр. 11.
48. Карский, Е. Ф. Русская диалектология. Очерк литературного русского произношения и народной речи великорусской... белорусской и малорусской (украинского языка). Изд. „Сеятель“, Лгр. 1924.
49. Клима, Ст. Подкарпатская Русь. В збірці: Чехословацкая республика Обзор духовной, политической, экономич. и обществен. жизни. Составлен под ред. О. Буттера и В. Доразила. Изд. „Орбис“. Прага 1924, стр. 163—175.
50. Лукин, М. Национальный состав населения Курской губернии (по переписи 1920 г. Статистический бюллетень Курск. Губстатбюро, Курск, 1924, № 1, стр. 98—101.
51. [. . . . .] Население и хозяйство Кубанско-Черноморской Области. Статистический сборник за 1922-23 г.г. под редакцией В. И. Смирнского. Изд. Куб.-Черн. Обл. План. Комиссии. Краснодар, 1924, стр. 66—69.
52. Садовський, В. Північно-Західна Україна в світлі статистики. Львів, 1924., стор. 23 (одбитка з „Літ.-Наук. Вістника“).
53. [. . . . .] Национальный состав РСФСР по переписи 1920 г. Статистический Ежегодник 1922 и 1923 г. в. I. М. (1924), стр. 48—53 (Труды Ц. С. У., т. VIII в. 5).
54. Введенский, С. Н. Об украинском населении в пределах Воронежской губ. „Воронеж. Краевед. Сборник“, в. 2, 1925, стр. 3—6.
55. [. . . . .] Северный Кавказ после районирования (Итоги и выводы). Изд. Сев. Кавк. Краев. Исп. К-та, Ростов на Дону, 1925. т. 1 и 2.
56. Черлюнчакевич, Н. А. Национальный состав Советской Украины. Об'яснительная записка к Етнограф. карте УССР. Изд. НКВД, X. 1925.
57. Павликовський, Ю. Населення Галичини. Критичний огляд першої польської статистики після стану з дня 30 вересня 1921 року. Кооп. Вид. „Друкар“, Львів, 1925, стор. 16.
58. [. . . . .] Население и хозяйство Воронежской губернии. Сводный Статистический сборник под. ред. Ив. К. Воронова. Изд. Вор. Губ. Исп. К-та, 1925, стор. 6—8; таблицы—стр. 40—43.
59. Попов, П. Діалектологічні спостереження на північно-східному кордоні України (Путівельщина). Записки Істор.-філ. від. УАН, кн. 7—8, К. 1926, стор. 410—426.
60. Вологдин, Б. П. Население Крыма (статья в збірнику): Весь Крым. Юбилейный сборник 1920—1925. Издание „Крымцик'а“ Симферополь. 1926. стр. 37—51.
61. Тютюнник, Ю. Нариси Західної України. „Книгоспілка“, X, 1926.
62. Шимонович, І. Західна Україна. Територія і населення. ч. I. Статистична розвідка. Львів. 1926. З мапою.

63. Введенский, Е. К. Статистико-Экономический обзор Курской губернии. Изд. Курского Губстатбюро и Губплана (часть I). Курск, 1926. Розділ: „Национальный состав населения“, стр. 16—20; с 2 картами украинского населения по переписи 1920 г. (поуездной и поволостной).

63-а. Шала Ів. Українізаційні справи в Північно-Кавказькому краї. Життя й Революція, 1927 р. № 6, стр. 403—413.

До вищезазначеного списку занесено: а) головнішу літературу з тієї, що було можливо використати для праці; б) кілька більш важливих, очевидно, книжок, яких не пощастило здобути в Києві; їх зазначено зіркою(*). Вказівки на інші книжки та мапи до цього ж питання можна знайти в бібліографічних примітках до праць Нідерле (№ 16), Францева (№ 17), Томашівського (№ 19), Погодина (№ 21), Рудницького (№ 23 та 45), Дурново-Ушакова-Соколова

(№ 25), Ніча (№ 26), Берга (№ 43,) і крім того в покажчиках та книжках:

64. Гутківський, П. Матеріали для бібліографії мапознавства України. Частина I. Вид. УАН, К., 1924. (Збірник Іст.-філолог. Відділу № 16).

65. Зеленинъ, Д. Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнемъ бытѣ народов Россіи. 1700—1910. (Труды Комиссіи по составленію Этногр. карты Россіи I.). СПб. 1913. (Записки И. Р. Географическаго О-ва по отд. этнографіи, томъ XL, вып. 1).

66. Гринченко, Б. Литература украинскаго фольклора. Черниговъ, 1901.

67. Єфремов, С. Українознавство. Покажчик потрібнішої до самоосвіти літератури. К. 1920. 64 стор.

68. Флоринскій, Т. Д. Славянское племя. К., 1907, та Этнографическая карта Западнаго славянства и Западной Руси. К., 1911.

Про рекомендаційну бібліографію.

1. Місце рекомендаційної бібліографії у системі бібліографічного знання.

„У схемі не тільки спеціально бібліологічної, але й загальної освіти бібліографія повинна зайняти місце, відповідне до її величезного значення для всієї праці над поширенням книг“, каже Н. А. Рубакин у передмові до 1-го тому „Среди книг“—і визначає 4 основні види бібліографії: „По-перше, бібліографія каталожна, що реєструє всякі друковані твори та класифікує їх незалежно від оцінки їхнього змісту. Сюди належать списки всіх, які виходять, книг, каталоги, як от Межова, каталоги книгарень і почасти бібліотек, видавництва, покажчики статтів, уміщених в різних журналах і т. и. Для бібліографії цієї категорії має інтерес усяка книга, незалежно від її вартости, книга взагалі, як така. По-друге, бібліографія рекомендаційна, покажчики особливо рекомендованих книг до читання, підручників для самоосвіти, програми домашнього читання й т. ин. Для бібліографії цього типу має інтерес не книга взагалі, а лише та, що її вважають за найкращу, тоб-то таку, що найбільше задовольняє саме ті вимоги, які з певною метою поставили складачі таких рекомендаційних каталогів. По-третє, бібліографія історична, або еволюційна, що розгортає, так би мовити, хронологічну картину— еволюцію науково-філософських та літературно-громадських течій, загальну або окрему, еволюцію книжкових багатств в їх цілому або окремих галузях їх. Для цього типу бібліографії головний інтерес має не книга взагалі, і не краща тільки книга, а саме та, яка мала найбільший вплив в еволюції людства, в розвитку думки в її головних напрямках, в боротьбі думок і ідей. До цієї категорії можна залічити почасти й нашу працю [„Среди книг“]. Для бібліографії цього типу найбільше інтересу має, безперечно, еволюція й боротьба думок, теорій то що, і кожного автора розглядаємо бібліографічно в залежності від того історичного моменту, коли він народився й жив. По-четверте, нарешті, бібліографія психологічна, що розглядає й вивчає психологію книги, книжкової творчости та впливу, в залежності від психологічного типу її автора—виробника й читача—споживача... Психологічна бібліографія класифікує книги в кожному розділі за їх психічними типами, за читальницькими кслами и т. ин. Почасти психологічний погляд є провідним у цій нашій праці [„Среди книг“].“

За сучасного стану бібліологічного знання навряд чи можна погодитися з класифікацією бібліографії, яку р. 1911 зробив Рубакін, але підстави її для такої класифікації, поміж різними іншими, у Рубакіна безумовно є. Не вдаючись зовсім у крайність, не будучи прихильником пануючого поміж робітниками громадських бібліотек погляду на бібліографію, як на справу позашкільну, Рубакін методологією, методам складання бібліографічних покажчиків, характерові бібліографічної праці в своїй класифікації дав видиму перевагу; поділ бібліографії з цього погляду так само цінний і важливий, як і інші поділи її погляди на бібліографію, поширені в різноманітних підручниках і працях.

Рубакін називає бібліографію: 1) вичерпливу, реєстраційну (за його термінологією „каталожну“; 2) рекомендаційну; 3) історичну; 4) за соціальним призначенням („психологічну“, за його термінологією), але не говорить за топовібібліографію, біобібліографію, хронобібліографію, взагалі за спеціальну бібліографію, або за бібліографію місцеву, національну, міжнародну, чи за покажчики книг, брошур, листівок і т. ин., и т. ин., бо класифікація бібліографії „за предметом“, або „за місцем“, або „за формою матеріялу“—загально відома їй не має такого інтересу й таких труднощів, як класифікація „за характером самих покажчиків“, „за методом складання“ різних покажчиків; за ознаками, встановленими в наслідок справжнього вивчення всіх процесів, які супроводять розшук, добір та групування книжкового матеріялу.

Децимальна система Міжнародного Бібліографічного Інституту в Брюсселі в „Manuel du Répertoire bibliographique Universel Publ. № 63 Bruxelles 1905“ передбачає чотири провідні для класифікації бібліографії погляди: „всі бібліографічні твори розподіляються за загальними прикметами, що їх визначають: за авторами, твори яких вони розглядають і описують, за формою творів, за країнами, де описувані твори видруковано, за предметами, що про них вони трактують“.

Звідци: 011. Бібліографія всесвітня й міжнародна.

012. Бібліографія окремих авторів.

013. Бібліографія колективна, за окремими категоріями авторів. (Бібліографія літератури певного народу, раси—репертуар національної історії літератури. Основою цього поділу є належність авторів мовою до певної національності; містяться бібліографії творів усіх авторів даної нації, в якій би країні їхні твори не було видано. Бібліографія творів, написаних одною певною мовою. Бібліографія літературної історії мови. Бібліографія творів різних авторів, незалежно від національності, написаних одною певною мовою. Бібліографія творів одної певної доби.

- Нарешті, до цього ж таки підвідділу входить бібліографія творів авторів одної певної корпорації або групи (педагогів, академиків, адвокатів та инш.).
- 014. Бібліографія творів окремого виду й форми.
  - 015. Бібліографія, об'єднана місцем публікації творів (місцева бібліографія).
  - 016. Бібліографія, за спеціальними предметами. (Спеціальна бібліографія. Топобібліографія — про певну місцевість. Хронобібліографія—про певну добу).

На думку М. Б. І., всі бібліографічні праці розподіляються на 2 групи:—бібліографія в чистому вигляді, яка з існуючими колекціями книг не має стичности і є описом книг в ідеальному виді, та каталоги, що об'єднують певні колекції книг, зібрані в книгосховищах (бібліотеках) або опубліковані видавцями й книгарями. Тому каталогам призначається розділ 017.

Нарешті, розділ 019 призначено бібліографічним творам, що їх розподілено не за формою описуваних творів, не за формальними ознаками, а за характером бібліографічної праці, яку проробили складачі. Основою цього розділу є суть бібліографії самої в собі, а не форма описуваних творів. Бібліографічні твори розглядаються ніби дублікатно, з иншого погляду, ніж ми розглядали їх раніш, і розділи не комбінуються з загальними підрозділами (011-017), а існують самостійно, по-за ними. „Чи публікації періодичні чи неперіодичні; надруковані в формі томів чи окремих аркушів; чи це прості (звичайні) списки книг чи в супроводі рецензій і критично-бібліографічних оцінок; чи це загальні інвентарні списки книг чи розподілені за певними категоріями, систематизовані за тою або иншою класифікаційною системою“,—усі ці й инші аналогічні вказівки мають велику вагу и для бібліографа й для читачів.

Отже, М. Б. І. до раніш визначених чотирьох поглядів, до 4 ознак додає ще п'яту ознаку—розподіл бібліографічних творів не за загальними даними (авторство, форма творів, край, предмет), а за характером праці складача.

Маємо дублікатну класифікацію бібліографії:

- 019. 1. За періодами публікацій:
  - 019. 11 Бібліографічні списки, що виходять періодично;
  - 019. 12 Бібліографічні списки не періодичні;
- 019. 2. За характером бібліографічних списків:
  - 019. 21. Бібліографія повна (тоб-то такі бібліографічні списки, в яких містяться не тільки вибрані книги, але й взагалі всі книги в міру їх виходу);
  - 019. 22 Бібліографія вибрана. Списки основних і рекомендованих книг.
- 019. 3 За формою редакції описів книг:
  - 019. 31. Бібліографічні списки, в яких титули книг виписано докладно, на підставі всіх бібліографічних правил;

019 32. Бібліографії зі скороченими описами книг.

019. 4. За критичним характером:

019. 41. Критична бібліографія.

Описи книг у цій бібліографії йдуть у супроводі аналітичних та критичних уваг, в яких бібліограф характеризує книги, ухвалюючи їх або осуджуючи.

Критичну бібліографію не треба плутати з бібліографією вибраною, в якій бібліограф обмежується самими тільки ухваленими ним творами. Бібліографії повні й вибрані можуть бути критичними так само, як ті й другі можуть критичними й не бути. Такі списки, в яких бібліограф сам критичних уваг не робить, а лише на них посиляється, за критичну бібліографію вважати не слід.

019. 42. Бібліографія не критична. Прості бібліографічні списки.

019. 5. За формою публікації або складання:

019. 51. Бібліографії опубліковані окремо в формі книг;

019. 52. „ „ в періодичних збірниках;

019. 53. „ „ в формі плакатів;

019. 54. „ „ на картках.

019. 6. За формою класифікації заголовків:

019. 61. Класифіковані за вхідним номером, інвентарні;

019. 62. „ „ прізвищами авторів, абеткові;

019. 63. „ „ предметами;

019. 631. „ „ в словниковій формі;

019. 632. „ систематично, за класами.

Чверть віку тому Міжнародній Бібліографічний Інститут запропонував відрізнати „бібліографію повну“ й „бібліографію вибрану“ — списки основних і рекомендованих книг, також і окремий вид бібліографії — „за критичним характером“ — „бібліографію критичну“, яка визначається тим, що описи книг у цій бібліографії даються в супроводі аналітичних і критичних уваг, якими бібліограф характеризує книги, ухвалюючи їх або осуджуючи. Отже, в Мануелі М. Б. І. терміну „рекомендаційна“ бібліографія, ще нема. В працях К. Н. Дерунова („Примерный библиотечный каталог“) і Поля Отле („Организация умственного труда“) залишено той самий термін „вибрана“, а не „рекомендаційна“ бібліографія, але по суті всі вони мають на увазі „списки основних і рекомендованих книг“, не саму „повність“ або „неповність“ бібліографії, але й момент добору й рекомендацію книг читачам. Вибрану бібліографію Мануел не плутає з критичною, бо перша обмежується лише творами, які ухвалює бібліограф, а остання супроводить описи книги аналітичними й критичними увагами; а втім список „ухвалених“ творів уже криє в собі „критичний характер“ вибраної бібліографії, а критична бібліографія таїть в самій собі рекомендацію.

Спробуємо уточнити питання про „рекомендаційну“ бібліографію, виходячи з сучасних класифікацій бібліологічного знання. В „Ser-tum Bibliologicum“, збірнику присвяченому проф. А. І. Малеїну (Гиз.-П. 1922), опубліковано статтю покійного С. А. Венгерова „Наша за-

дача“. З С. А. Венгерова, як бібліографа, завше був прямий і впертий прихильник того „об‘єктивного“, „академічного“ напрямку, що, як каже К. Дерунов, майже неподільно панував на протязі двохвікового розвитку російської бібліографії. Для нього бібліографія— „живий образ абсолютної байдужості. Бібліограф безстрашно реєструє все,—геніяльний твір і макулатурний лубок для нього однаково числа каталога“. Як основний камінь, кладеться принцип чистісінького формалізму¹⁾. В гонитві за числом книжкових заголовків, за „вичерпливою“, „ідеальною“ їх повністю „вчені“ бібліографи „об‘єктивного“, „академічного“ напрямку не тільки ідеально—повного, але й будь—якого загального зведеного систематичного книжкового опису до цього часу не дали²⁾. Далі розмов за бібліографічний репертуар за національну, міжнародну та всесвітню бібліографію, за розподіл усіх бібліографічних творів за авторами, краями, предметами, за описування „de visu“, далі схем, аритметизації, всеруїнницької гонитви за числом заголовків та великої сили бібліографічних карток—справа не йшла. Тим більшої ціни набуває визнання проф. С. Венгерова перед смертю, в названій вище статті. Не тільки революційний, але й перед-революційний книжковий потік лякає Венгерова; потік загрожує обернутися в „книжковий потоп“, в якому потопає всякий, хто ставить собі мету знати в обраній ним ділянці науки „літературу предмета“. І зовсім загибає в ньому звичайний читач, що не є фахівцем, а просто цікавиться книжними новинами. Як каже Венгеров, навіть з вузьких фахів виходить стільки нових праць, що вичерпливо всього допілювати майже неможливо, перед потоком—потопом розгублюється всякий фахівець (поминувши вже звичайного читача). Отже, на чільне місце повинні виступити актуальне значення й провідна роль бібліографії. Проф. Венгеров накреслює такі шляхи бібліографічної праці: 1) реєстрація в „Книжной Летописи“ друкованого матеріалу, 2) видання систематичних показчиків з різних галузей наук і літератури, тоб-то „систематична бібліографія“; 3) спроба подавати в журналах списки нових книг з побіжною характеристикою кожної книги, те, що Венгеров пропонує назвати „критичною бібліографією“, розуміючи під цим словом „щось ніби рекомендаційний каталог“ („нечто вроде рекомендательного каталога“); 4) поруч із побіжною критичною бібліографією, тоб-то зі списками книг із побіжною характеристикою йде складання оглядів новин у тій чи іншій галузі знання. „В оглядах теж за кожную книгу говориться небогато, часто не більше 3—4 рядків, але вони містять в собі, як що можна так висловитись, надто густу кваліфікацію“. На думку Венгерова, як бачимо, читачеві буде подано пораду, якщо методи складання бібліографічних показчиків буде змінено. Крім реєстрації, має вагу видання систематичних показчиків; але цієї систематизації вже мало. Конче треба перейти до рекомендаційних каталогів—

1) Див. К. Дерунов. „Библиография русских рецензий“. Орел. 1924.

2) Там же таки.

до оглядів новин і до списків книг із побіжною характеристикою кожної книги. Маємо цілковите зречення бібліографії „об'єктивного“, „академічного“ напрямку; не реєстрація—живий образ байдужості, а оцінка й рекомендація. Питання про розподіл бібліографічних творів не за загальними даними (авторство, форма творів, край, предмет), а й за характером праці складача, п'ята ознака розподілу в Мануел'ї, стає за першу ознаку, за головну ознаку, бо цей поділ за характером бібліографічної праці, справді, базується й на суті бібліографії самої в собі й на вимогах до бібліографії цього „ключа до всякого знання“, які ставлять їй читачі. У Венгерова поняття „рекомендаційний“ каталог є ширшим від поняття „критична бібліографія“ і одночасно до „рекомендаційного“ каталогу не тільки заводиться вибрану літературу, а й мається на увазі дати побіжну характеристику кожної нової книги. Огляди новин і списки книг із побіжною характеристикою кожної нової книги—все це, за словами Венгерова, повинно відігравати роль рекомендаційного каталогу.

Тепер ми маємо більше даних, щоб розглянутися в цих складних термінах (вибрана бібліографія, рекомендаційна, критична й т. ин.) і більше підстав, щоб погодитися коли не з усіма назвами видів бібліографії, які подає Н. А. Рубакин, то принаймні з більшістю цих назв, також із принципом класифікації бібліографії за характером бібліографічної праці, за методом складання бібліографічних показчиків насамперед, а потім вже й за даними більш загальними (авторство, форма бібліографічних творів, край, предмет).

Не зупиняючись на тезах до доповіді на I Всеросійському Бібліографічному З'їзді К. Н. Дерунова, в яких з'ясовується суть критичної бібліографії, як бібліографії рецензій, ні на спробах Н. М. Сомова (що в Інституті Журналістики читав курс „Критичної бібліографії“), наведемо де-які думки про реєстраційну та рекомендаційну бібліографію, що їх висловив на Першому Всеросійському Бібліографічному З'їзді Я. П. Гребенщиков. Ці думки з'ясовують де-що у Венгерова й допоможуть нам краще розглянутися в найскладніших питаннях сучасної бібліографії. Я. П. Гребенщиков поставив питання одвертіше й щиріше, ніж багато бібліографів його ставили; він пробує завести до бібліографії не тільки книгу, бібліографа, рецензента, але й читача. Як що бібліографія потрібна й корисна взагалі, то лише в зв'язку з тими конкретними завданнями, з якими до бібліографічних творів вдається читач. З якими ж саме конкретними завданнями звертається до бібліографічних творів читач? Як каже доповідач, присутніх відповідей три.

Перша відповідь. Читач вдається до бібліографії, щоб знайти правдиві відомості про книгу (статтю), яка його цікавить. Знайти докладні відомості про книги (статті), щоб потім фізично ці книги здобути (взяти в бібліотеці, в книгарні й т. ин.) Таке завдання має кожна інформаційна, загальна бібліографія, що ба-

зується на докладному описові й (переважно) на абетковому розміщенні матеріялу.

Друга відповідь. В бібліографічній праці читач намагається знайти літературу, яка б вичерпувала певну галузь знання, тему, предмет, питання. Тут видиме сподівання знайти в бібліографії найважливіше з даного питання, головне, класичне. Мова йде за монографічну літературу, яка будується на основах усякого роду класифікацій. Порядок розміщення матеріялу—систематичний. Метода праці—вибір на (за ознакою самої книги,—й тільки книги).

І третя відповідь. Читачеві конче треба здобути з показчиків те, що є кращого. Кращого для нього (даного читача) з усіма його запитаннями. Рекомендаційні показчики. Анотації. В основі праці—дослідження книги, критичне ставлення до оцінки книги. Метода праці—та сама вибір на (вибір із монографії до питання), але вже за ознакою не самої лише книги, а й читача ¹⁾.

Венгеров і доповідач на 1-му Всеросійському Бібліографічному З'їзді 1924 р., як бачимо, зійшлися на тому, що реєстраційній бібліографії лишилася інформаційна, сама інформаційна роля—„щоб знайти правдиві відомості про книгу (статтю), яка цікавить читача“. Систематизація, видання систематичних показчиків з різних галузей наук і літератури, бібліографічні монографії—це крок, що наближає книгу до читача. Але цього, видимо, не досить. Поруч із бажанням читача знайти літературу, яка б вичерпувала певну галузь знання, тему, предмет, питання, читач іще бажає знайти найважливіше з питання, головне, класичне, вибрану літературу. Добір матеріялу за ознакою даної науки й за ознакою „головне, класичне, найважливіше з питання“—видимий. Отже, поруч із систематизацією потрібна й рекомендація, яка можлива так у вигляді критичних уваг, побіжної для кожної книги характеристики в такому вичерпливому спискові книг з даного питання (монографії), як і в вигляді складання окремих списків, (вибраних списків кращих книг) і в формі оглядів. Нарешті, читачеві треба знати з показчиків не тільки краще, але й краще для нього, для даного читача з усіма його запитаннями. Метода праці та сама—добір матеріялу, вибір із бібліографічної монографії до питання, але вже з уставленням на дану групу читачів (за соціальною ознакою, ознакою віку, статі, виробничо-технічною ознакою й т. и.). Я. П. Гребенщиков збузив свої відповіді, збужує й рекомендаційні показчики й анотаційну бібліографію, застосовуючи їх до „третьої відповіді“, але в головному він правдиво й у повній згоді з Венгеровим накреслює новий підхід до класифікації бібліографії, далекий від того, що панував; далекий від того „об'єктивного“ напрямку, коли визнавали саму лише реєстрацію без

¹⁾ Труды Первого Всеросс. Библиограф. Съезда в Москве 2—8 дек. 1924. Москва. 1926. Стор. 177—178. Див. також стор. 185.

оцінки, як живий образ науковості й бібліографічності, а поділ бібліографії переводили за самими лише загальними даними, що його визначають (за авторами, за формою творів, за краями й предметами). Цей новий підхід виходить від характеру праці бібліографа та від вимог читача.

На підставі сказаного, маємо тепер класифікацію бібліографії в такому вигляді:

а) за періодами публікації: бібліографічні списки, що виходять періодично; бібліограф. списки, що виходять неперіодично;

б) за характером бібліографічних списків: бібліографія повна; бібліографія вибірна;

в) за формою редакції описів книг: титули творів виписано докладно; з скороченими записами книг;

г) за критичним характером: бібліографія критична; звичайні бібліографічні списки;

д) за формами публікації або складання: в формі книг, в журналах, в формі плакатів і т. и.

е) за формою класифікації заголовків: інвентарна, абеткова, систематична й т. и. й т. и.

ж) за анотуванням книги—списки з анотаціями; звичайні бібліографічні списки, без анотацій;

з) за вказівкою на призначення книги—списки книг із вказівкою на соціальне призначення книг; звичайні бібліографічні списки.

Ясно що бібліографії повні й вибрані можуть одночасно бути й критичними й анотаційними, й за соціальним призначенням, так само ті й інші можуть такими й не бути.

Для нас важило те, щоб назвати основні поділи, характерні для показчиків. Ці поділи—ознаки, як бачимо, не суперечать, а доповнюють дані Мануел'я. Перехресчування цих поділів може на практиці дати всю різноманітність показчиків ¹⁾ і тим, справді, сприяє наближенню книги до читачів. На практиці в бібліографію чим раз більше входить читач. Ті конкретні завдання, з якими він вдається до бібліографічних творів, примушують бібліографа йти шляхом найпотрібнішого перехресчування в бібліографії згаданих вище ознак. В наслідок цього ми маємо загальновідомі види бібліографії, засновані на зазначених вище поділах—ознаках, але в термінології більш загальній, яка обіймає ці ознаки в їх головних сполученнях. Маємо: 1. Бібліографію реєстраційну, вичерпливу, повну так загальну, як і систематичну, в своїй суті описову: „живий образ абсолютної байдужості“.

¹⁾ Приклад: 1) систематичність класифікації заголовків (§ f) і повність (§ b) дають бібліографію систематичну; або 2) вказівка на призначення книги (§ h) і повність (§ b) бібліографію з указівкою на соціальне призначення (наприклад „Літопис Українського Друку“).

2. Бібліографію рекомендаційну, тоб-то 1) „вбрану“, що відзначає кращі книги чи книги й кращі й відповідні для різних груп читачів; її можна зробити й критичною, й анотаційною, й за соціальним призначенням,—та 2) „повну“, коли описи книг ідуть в супроводі аналітичних і критичних уваг або вказівок на соціальне призначення.

3. Бібліографію за соціальним призначенням, коли книги класифіковано за психічними типами, за колами читачів з більшою деталізацією, ніж це вживається в бібліографії рекомендаційній (наприклад, спеціальні психологічні каталоги).

Що до „бібліографії критичної“, то під нею починають розуміти головним чином бібліографію рецензій (зведені покажчики рецензій), а не критичні уваги до книги при бібліографічному описуванні.

В бібліографії рекомендаційній, критичній, за соціальним призначенням, як основний елемент, скрізь входять (це ясно видно з сказаного раніш) цінувальні думки, а не „об'єктивність“ в значенні бібліографічної байдужості; одночасно ставиться основна мета—найощадніша цілева інформація читача та допомога йому в доборі книг і найраціональнішому їх використанні. Отже, „рекомендаційною“ бібліографією в широкому розумінні ми називаємо „всякий опис книги та всяке групування бібліографічних описів, що містять у собі, як основний елемент, цінувальні думки й одночасно ставлять собі за основну мету як найощаднішу цілеву інформацію читача й допомогу йому в виборі книг та найраціональнішому їх використанні“¹⁾, каже Л. Троповський, доповідач про проблеми рекомендаційної бібліографії на II Всеросійському Бібліографічному З'їзді (1926 р.) „Рекомендаційна (критична) бібліографія ставить собі трохи інші цілі, ніж бібліографія описова“, стверджує в VI томі „Большой Советской Энциклопедии“ Директор Російської Книжної Палати Н. Ф. Яницький. „Коли остання в ідеалі намагається все обійняти, вичерпати, то перша наперед зрікається цього, маючи за своє головне завдання — зробити добір шляхом оцінки творів; ось чому рекомендаційна бібліографія, даючи опис книги, як і бібліографія описова, прилучає до нього оцінку, більш-менш докладну, в залежності від характеру праці. Рекомендаційні бібліографічні праці звичайно поминають все незначне; матеріал поважніший, на якому може спинитися увага читачева, вони оцінюють, подаючи короткий зміст книги, зазначаючи її позитивні й негативні сторони й т. інше. Подаючи оцінку, рекомендаційна бібліографія стає за керманіча читачеві“²⁾. І Троповський і Яницький ознаки критичної бібліографії заводять до бібліографії рекомендаційної. Яницький поруч із словом „рекомендаційна“ ставить навіть у дужках, як пояснення, слово „критична“. І Троповської і Яницький визнають момент добору книг в рекомендаційній бібліографії, характер—вбраної

¹⁾ Див. „II Всерос. Библиогр. Съезд, тезисы к докладам“. М. 1926, стр. 35—36.

²⁾ Большая Сов. Энциклопедия, т. VI, стор. 120—121.

бібліографії, але Троповський послідовніше під бібліографією рекомендаційною розуміє „всякий опис книг і всяке групування бібліографічних описів, що містить у собі, як основний елемент, цінувальні думки“, тим часом як Яницький сам собі суперечить і, кажучи за бібліографію рекомендаційну, має на увазі лише „вибрану“ бібліографію.

Природна річ, що її формами рекомендаційної бібліографії не є лише списки вибраних книг або огляди, але: а) список виборчий; б) список з умовними цінувальними означеннями; в) список з групуванням за соціальним призначенням (різних типів); г) анотований список (різні типи—з особистими анотаціями, з витягами з оцінок, з витягами з елементів книги), д) огляди (різні типи); е) покажчик, ж) каталог, з) звід рецензій, и) рецензії, к) інформаційна бібліографічна праця; л) агітаційні форми рекомендації книги (агітаційна, плакатна реклама, усна пропаганда книги й т. ин.). „Каталожна“ бібліографія, що її неправильно трактував Н. Рубакин, тут ставиться також на належне місце, бо включається в бібліографію рекомендаційну.

2) Значення рекомендаційної бібліографії, її сучасний стан та намічені проблеми.

Ми з'ясували, що бібліографії можуть бути повними й вибраними, критичними, анотаційними, за соціальним призначенням і т. ин.; одночасно з тим повні й вибрані можуть бути критичними або без критичних уваг, з указівкою на соціальне призначення або без таких вказівок, з анотаціями й без анотацій. Характер бібліографічної праці виразно міняється в залежності від того, чи дається звичайний опис книг, перелік зовнішніх ознак видання (автор, титул і т. ин.), чи також і оцінка його. В залежності від цього й відрізняють дві основні галузі бібліографії: бібліографію реєстраційну й бібліографію рекомендаційну (критичну). Отже бібліографія рекомендаційна відрізняється від бібліографії реєстраційної. В неї входить і бібліографія критична. Але з другого боку її не можна плутати зі звичайною літературною критикою. Перед нами повстають проблеми цієї критики: адже оцінка бібліографа й оцінка критика одмінні, бо вони прямують до різних цілей. Н. Лисовський у статті про Д. В. Ульянинського (Бібліограф. Известия. М. 1918. Стор. 22) каже:

„Д. В. поклав на себе завдання — дати лише зовнішній бібліографічний опис книг, розуміючи тут бібліографію, як книгоописання, як історію книг, що відрізняється від критики й історії літератури, як історії ідей. Не вдаючись в докладну аналіз цього тлумачення, скажемо лише, що бібліографія по суті зовсім не відкидає ознайомлення зі змістом книги, та що таке ознайомлення, не міняючи значення бібліографії, як книгоописання, зовсім не повинно викликати в неї намагання відійти в неналежну їй ділянку історії літератури“.

Основною метою для історика літератури є — аналізувати ідеї соціального й формального значення твору, визначити його питому

вагу в загальному літературному розвитку; основна ідея, провідна нитка бібліографа полягає в тому, щоб вивчити еволюцію книги що до її якості й кількості, об'єднуючи різні знання, які її торкаються.

Як що їх не можна розмежувати цілком, бо всі науки, що торкаються книги, вивчають книгу з того чи іншого погляду, між собою зв'язані, все таки є наявні істотні відміни й по суті й у формах, в які бібліографічне знання книг виливається.

Якою ж повинні бути оцінка, критичні уваги в рекомендаційній (критичній) бібліографії?

Щоб з'ясувати це питання й уточнити його, треба перейти до практичного боку справи.

Після 1905 р., а надто після Жовтневої Революції рекомендаційна бібліографія набула надзвичайно сильного розвитку; оцінці книг і групуванню їх за якоюсь ознакою в списки надається величезної ваги, соціальне й культурне значення рекомендаційної бібліографії з кожним роком росте. За відмінну рису рекомендаційних списків в післяреволюційні роки треба визнати їх вплив на продукцію книги, на редакційні плани видавництва. Планування книжної продукції в залежності від рекомендаційної (критичної) бібліографії накладає на сучасних бібліографів велику відповідальність. В СРСР, де планова засада надто розвинута, бібліограф повинен стояти на відповідній вишині. А тим часом бібліографи СРСР, складаючи багато найрізноманітніших рекомендаційних списків, списків не тільки інформаційного характеру (не тільки повідомні списки літератури з окремих питань, що містяться в журналах, газетах), не тільки списків книг, пристосованих до певних календарних дат, але й критичних оглядів літератури з певних галузей знання й рекомендаційних показчиків для самоосвіти, для навчальної праці студентства, для аспірантури, для наукової роботи, — бібліографи СРСР ні правил, ні норм своєї праці поки-що не виробили. Кожен автор працював, над чим хотів і як хотів. Недбальство й кустарництво, як каже Я. П. Гребенщиков, — головні властивості цього типу бібліографії. Соціальне й культурне значення рекомендаційної бібліографії росте, відповідальність кожного списку, кожної рецензії велика, попит на рекомендаційну бібліографію й читача масового, й фахівця, й видавництв збільшується, але жодної з тем рекомендаційної бібліографії не розглядали серйозно ні в нашій теоретичній літературі з бібліографії, ні в доповідях на з'їздах і в Товариствах. Ми не кажемо за спроби Л. Троповського на II-му Всеросійському Бібліографічному З'їзді поставити „Проблеми рекомендательной библиографии“, ні за поодинокі спроби Фомина А. Г., Жука І. П., автора цих рядків, Боровського А. А. з'ясувати питання про анотації, про соціальне призначення книги, про точну термінологію, про точні назви читальницьких груп (коли в рецензії, в анотації, в критичній увазі треба показати придатність книги). В морі практичної праці, що її бібліографи проробили, потонуло багато розрізнених,

випадкових теоретичних міркувань їх авторів, і ніхто всіх цих міркувань не об'єднав і не поставив на обговорення.

Що робиться?

Рекомендаційна (критична) бібліографія зайняла поважне місце в масовій політично-освітній роботі. Політично-агітаційні й самоосвітні покажчики, як от „красный календарь“, листівки, газетні оголошення, плакати, різні програми читання, також бібліотечні каталоги й бібліографічні посібники для укомплектування бібліотек — загальновідомі. Поруч з ними видавництва випускають і повідомні списки літератури, і критичні огляди літератури, і рецензії на книги. Одночасно, в наукових бібліотеках, в наукових журналах, у виданнях різних науково-дослідчих катедр, комісій, у підручниках ВИШ'ів, у праці кабінетів-лабораторій, у консультативно-бібліографічних бюрох—теж друкуються списки рекомендованих наукових книг, подаються інформаційні огляди найважливішої чужоземної літератури, критичні огляди літератури з певних галузей знання, бібліографічні доповіді, рецензії й т. п. й т. п. Усе це робиться при ідеологічній невитриманості, иноді навіть у одному й тому ж такі органи преси, при відсутності цілком авторитетної й компетентної редакції бібліографічних розділів у літературних та громадських журналах і газетах.

Невитриманість і бібліографічні помилки в підручниках і посібниках для ВИШ'ів, в наукових журналах і в різних тематичних покажчиках, надто в тих покажчиках літератури, які складає науковий фахівець для аспірантів, студентства або подає в своїх працях, як „джерела“—бувають просто дивовижні.

Що-до рецензій, то стало звичайною річчю—їхне запізнення, відсутність плану, випадковий характер, непотрібна різноманітність і дріб'язковість в таких спеціальних журналах, де можна було-б сподіватись нерозкиданости й повности.

Рекомендаційна бібліографія в своїй ніби повности та різноманітності криє просто анархічність й неоформленість. А там, де постає питання про науковий журнал, про спеціально-наукову рекомендаційну бібліографію, вчені автори покажчиків особливо завзято відмахуються від усяких норм, не визнають значення уніфікаційних правил, які лише й можуть вивести на шлях цей вид бібліографії, усунути величезне зло шкідливої різноманітности, недбальства та справжнього кустарництва.

Ми вважали б за корисне висвітлити більшість вад цього виду бібліографії, бо після нашої попередньої складної аналізи того, як цей вид утворювався, які ознаки, невідмінні ознаки (оцінка, цілева інформація, соціальне призначення) він має, повинно, як наслідок, стати ясным, що не всяке критичне зауваження є оцінка, не всяка оцінка є об'єктивною, компетентною й буде повною, не всяка цілева інформація та вказівка на соціальне призначення дійсно потрібні; не кожна анотація буде „анотацією“. Питання про рецензії, про анотації, про соціальне призначення (їх значення, характер, способи написан-

ня, їх відміна від історично-літературних уваг і т. ин.)—впливають самі собою—і доки вони не будуть розв'язані не тільки для бібліографа масових політично-освітніх покажчиків, але особливо для рецензій, для вчених фахівців, для вчених бібліографів, взагалі для осіб, що не тільки ведуть політично-агітаційні або повідомні списки, а й провадять науково-дослідчу роботу, — до того часу не буде справжньої рекомендаційної, критичної бібліографії, будуть лише випадкові списки, „вибраність“ і „критичність“ яких дуже сумнівні.

Складачам масових політично-освітніх покажчиків повинні давати апробований книжковий матеріал; бібліотекарі, педагоги, видавці вимагають від фахівця та вченого бібліографа справжньої рецензії, справжньої оцінки книги, повної, де було б зазначено всі властивості „книги“, подано коротко зміст книги, зазначено особливості її, характер, наукову вартість або ненауковість, соціальне призначення. Тим же таки особам потрібні списки рекомендованих книг, „вибраної“ літератури; потрібні їм також і повні списки з умовними цінувальними означеннями; їм потрібні й огляди, й покажчики, й зводи рецензій і т. и. Що до кожної з цих бібліографічних форм повстають специфічні методичні і технічні питання, часто складні, які, за словами Л. Троповського, вимагають, щоб їх розв'язати й унормувати.

Посилання вчених фахівців на спеціальну „наукову“ бібліографію питання не розв'язують, бо переведена раніш (у першому розділі) аналіза повинна цілком унаочнити, де починається й де кінчається спеціальна „систематична“ бібліографія та де починається ділянка „рекомендаційної (критичної)“ бібліографії. Систематична спеціальна бібліографія може бути або описовою або цінувальною. Коли вже йдеться про оцінку книги, про „виборчий“ список, про реферат, огляд і т. ин., ми неодмінно натрапляємо на проблеми рекомендаційної, критичної бібліографії, які треба розв'язати; на весь зріст для нас зараз встають питання й про анотацію, й про рецензії, й про соціальне призначення і взагалі про проблеми об'єктивності, компетенції, класифікації в нашій оцінці й в нашому спискові.

Висновки напрошуються самі: і вченому бібліографові, й кожному фахівцеві, що рекомендує літературу в своїх трудах і в своїй педагогічній праці, редакторів літературних, громадсько-популярних і наукових журналів—усім треба знати правила й норми рекомендаційної бібліографії. Вченим бібліографам конче треба розпочати систематичну розробку цих норм, бо до цього дня багато зроблено для бібліографії реєстраційної, описової, але майже нічого, в усякому разі дуже мало обняла теоретична думка в царині бібліографії рекомендаційної (критичної). Коли де-які журнали (наприклад, „Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка“ у Львові) правильно вхопили тропи, коли багато наукових медичних журналів УСРР та СРСР в цілому налагоджують і реферати, й огляди, й списки рекомендованих книг,—в більшості журналів, у виданнях

різних науково-дослідчих катедр. комісій, в підручниках для ВИШ'ів, у праці окремих осіб—нема й планової засади, і не розв'язано правильно методичних та технічних питань у розділах рекомендаційної (критичної) бібліографії.

Який же шлях позначають кращі журнали й проказує той малий теоретичний багаж, що вже у нас є?

Це той шлях, що на ньому 1) розв'язуються так звані „основні“, принципові проблеми рекомендаційної бібліографії з одного боку та 2) вивчаються окремі форми рекомендаційної бібліографії, які вже існують. Вивчаючи ці форми, натрапляємо на питання: що таке анотація та які її види? Що таке бібліографічний огляд (різні типи), реферат, покажчик? Що таке групування за „соціальним призначенням книг“? Як пишеться та з яких частин складається рецензія? Які типи рекомендаційних покажчиків треба брати для політично-освітніх і наукових бібліотек і т. и. й т. и.

Розв'язуючи основні, принципові проблеми рекомендаційної (критичної) бібліографії, говорять не про форми, а про загальні питання, які в бібліографа повстають та на які він повинен уважати, щоб краще переводити бібліографування. Ці проблеми значною мірою говорять про те, якими повинні бути оцінка, критичні уваги в рекомендаційній бібліографії, як досягти кращої оцінки, тобто уточнюють питання про „критику“ в бібліографії.

Зазначивши основні принципові проблеми рекомендаційної бібліографії, ми тим допоможемо краще творити різні форми її, бо „рецензію“, „анотацію“, „реферат“, „огляд“, „покажчик“ (красний календар, листівку, список джерел, список літератури, яка б поповнювала знання, зачерпнуті з підручника и т. ин.), „каталог“ (бібліотечний і видавничий)—треба органічно ув'язати з рекомендаційною бібліографією; потрібна також ув'язка всіх їх поміж собою.

Основні проблеми рекомендаційної бібліографії знаходимо в доповіді Л. Троповського на II Всеросійському Бібліографічному З'їзді, що відбувся в Москві в листопаді—грудні 1926 року.

Це проблеми: 1) об'єктивності; 2) компетенції; 3) авторитетності; 4) динамічності, тобто співвідношення між оцінкою даної книги та раніш виданими й новими з цього питання працями, а також у зв'язку з низкою змінних умов (час, місце); 5) проблема розкладу змісту книг, щоб перевести комплексне групування окремих їх частин, що має особливу вагу для потреб навчальних та самоосвіти; 6) утворення єдиної системи класифікації и термінології для різних елементів оцінки та вияснення соціального призначення книг (типів читачів, приступності, вартості, типів книги та ин.); 7) проблема такого оформлення бібліографічних праць, яке зробило б їх як найприступнішим широким колам читачів; 8) проблема плановості; 9) проблема організаційної ув'язки різних бібліографічних праць, щоб уникнути паралелізму та забезпечити колективне співробітництво.

Проблема об'єктивності. Для бібліографа старої школи між „об'єктивністю“ й „оцінкою“ завше була суперечність. Під „об'

ективністю“ розуміли „байдужість“, „втілення абсолютної байдужості“. В новому розумінні, як каже доповідач:—„у класовому ставленні питання“, об'єктивність не є ні байдужість, ні формалізм, ні нейтральність, ні еклектизм“. „Виходячи з основних цілей класи, яким культура даної доби (й бібліографії зокрема) підлягає, цілком можливо об'єктивно, науково визначити, чи відповідає книга здійсненню тих цілей та інтересам класи (в їх цілому й у дрібницях). Звідци той висновок, що рекомендаційна бібліографія в СРСР критеріями й методами оцінки може бути лише революційно-марксистською“ (II Всеросс. Библиограф. С'езд. Тезиси к докладам М. 1926. Стран. 36). Цілком природньо цю формулу Троповського поширити, вважаючи не тільки на ідеологічний напрям, але й на науковість чи ненауковість даної праці. Можна вважати, що кожен бібліографічний показчик складено цілком об'єктивно, коли він відповідає напрямові, цілям даного показчика та вимогам наукового й політичного життя даного часу. Оцінка кожної книги повинна відповідати тим самим вимогам.

Проблема компетенції й авторитетності. Забезпечити доволі авторитетну та всебічну оцінку можливо при органічно-щільній ув'язці, при дійсному співробітництві фахівців окремих наукових дисциплін з бібліографами та бібліотекарями. Колективна оцінка книги й співробітництво бібліографа з фахівцями—гарантують правильне переведення рекомендаційної бібліографії. Ця ув'язка потрібна так у консультативній праці, в інформаційно-бібліографічних бюрох, як і в редакційній праці навіть наукових журналів, поминувши вже журнали літературні й громадсько-популярні. Знання читача, його запитань, підготовленість в галузі методики рекомендаційної бібліографії повинні сполучатися з знанням даного питання, з умінням орієнтуватися в книжковому матеріалі.

Проблема співвідносної оцінки книги. Треба виробити методи й техніку, щоб з найменшою витратою сил забезпечити оцінку книги не як абсолютної самостійної одиниці, а в її взаєминах з іншими книгами, так у співвідношенні з цілою низкою умов, що ту оцінку міняють (актуальність, застарілість, місцеві та інші умови) (II Всеросс. Библиограф. С'езд. Тезиси к докладам. М. 1926. Стр. 36—37).

Проблема розкладу змісту книжки. Цілі рекомендаційної бібліографії (навіть спеціально-наукової) в багатьох випадках вимагають вийти за межі даної книжки, як індивідууму, та групувати частини різних книжок за їх предметовою близькістю та комплексним об'єднанням. Аналітичність матеріалу, який бібліографуємо, питання про „аналітичну картку“ та аналітичний опис в рекомендаційній бібліографії надзвичайно актуальне, як і правила групування частин різних книг.

Утворення єдиної системи класифікації й термінології різних елементів оцінки та вивчення соці-

яльного призначення книги (типів читачів, доступності, вартості, типів книг і т. ін.). У цій галузі конче потрібно діяти можливої єдності та найбільшої чіткості. Елементи, критерії що на них базується оцінка й класифікація цих елементів, зосібна одного з них—соціального призначення.

Оформлення бібліографічних праць—повинно бути таким, щоб додержано було правил, які виробила описова бібліографія, зрозуміло—з додатками та змінами, що їх вимагає бібліографія рекомендаційна (критична). Проблема адекватного оформлення бібліографії не тільки а) що до книжки, але й б) що до читача, якого вона обслуговує, в рекомендаційній бібліографії що найактуальніша.

Проблема плановости. Неорганізованість, випадковість, паралелізм в переведенні рекомендаційної бібліографії викликають конечну потребу ці явища віджити. Треба запровадити планову за-саду, щоб як найдоцільніше й найощадніше задовольнити реальні потреби, які висуває життя. Насамперед потрібен якнайближчий контакт організації рекомендаційної бібліографії з осередками спеціальної наукової бібліографії. Треба також взяти на облік і розмежувати роботу складання рекомендаційних списків, рецензій, рефератів, оглядів і т. и. поміж різними консультативно-бібліографічними бюро-рами, редакціями, бібліографами то-що.

Перевантаження кожного журналу критичною бібліографією (рецензіями, оглядами и т. ин.) з усіх галузей знання—явище ненормальне. Потрібні спеціалізація, розподіл тем, наук, пильна редакція бібліографічного розділу. Річ не меншої ваги—взяти на облік, які є, великі тематичні покажчики, каталоги та инше, щоб краще їх поповнити й зосередити увагу на певних покажчиках та каталогах, замість складати на ті самі теми все нові й нові в різних місцях.

З проблемою плановости йде в парі проблема організації. Мова мовиться за таку ув'язку й таку організацію відповідних, установ, осіб і т. ин., яка б гарантувала достатню авторитетність рекомендаційної (критичної) бібліографії; забезпечила плановість і колективне співробітництво та на решті, уможливила розробку методичних проблем і термінологічних питань даного виду бібліографії.

Ще А. Бем у журналі „Книгарь“ (Київ. 1919 № 25—26 і № 27) в статтях „Суб'єктивний характер бібліографії“ та „Ідеал вичерпуючої бібліографії“ зазначав: „Ми бачимо, як останніми часами бібліографія поволі наближається до оглядів літератури, які складаються найкращими знавцями свого предмету; ми бачим, як так звана „толкова бібліографія“ (*bibliographie raisonnée*) витісняє в спеціальних галузях бібліографію формальну“. Але „тісний зв'язок бібліографії з розвитком наук ставить дуже високі вимоги перед бібліографом: він не може бути звичайним собі регістратором-техвиком своєї справи—ні, він повинен бути як найкраще озброєний знаннями в тій галузі, в якій має намір і охоту працювати“... „Чим ширше обсяг бібліографічної праці однієї особи, тим вона (праця) менше задо-

вольняє: очевидно, при сучасному розвитку знання одна людина не може бути справжнім бібліографом в багатьох галузях. А тому бібліографія неминуче повинна стати справою колективною; без цього їй не підвестись на належну височінь, за виїмком хіба бібліографічних монографій“.

Проблеми компетенції, авторитетності, плановості, організаційна та інші ніби констатують, яка є суперечність між вимогою максимальної компетенції бібліографа та його „універсалізмом“. Яким же повинен бути бібліограф рекомендаційної бібліографії? Чи може й чи повинен існувати професіонал рекомендаційної бібліографії—не фахівець окремого наукового питання? Так, повинен; бо 1) бібліографія має свої правила, властивості, норми, яких може й не знати кожен фахівець якого-небудь наукового питання. Крім того, ціла низка вимог життя—2) терміновість праці; 3) потреба комплексувати матеріал часто з різних наукових дисциплін. 4) потреба різносторонньої оцінки книги, не тільки з погляду наукового, але й з погляду просвітніх, читальницьких інтересів і т. ин. й т. ин. промовляють за важливість колективного співробітництва фахівців з бібліографами й бібліотекарями—практиками. В найвищій мірі бажане бібліографічне підготування кожного фахівця, як і конче потрібне наукове підготування бібліографа, але тільки співробітництво фахівців з бібліографами поставить на належну височінь бібліографію спеціальну („повну“ систематичну) й бібліографію рекомендаційну (критичну). Лише органічний зв'язок фахівців з бібліографами в редакціях журналів, збірників, у рефератах, в оглядах літератури з спеціальних наукових питань, в консультаційних бюрох, при складанні покажчиків, списків літератури для школи й т. ин.—тільки близьке співробітництво, а не механічне, формальне редагування дасть потрібну синтезу й дійсно цінний результат. Отже підготувати відповідних бібліографів у галузі рекомендаційної бібліографії є справа відповідальніша й потрібніша, ніж бібліографів реєстраційної бібліографії. Чи може бібліограф рекомендаційної бібліографії, за сучасного стану знання, лишатися пасивним, коли він має діло з певним книжковим матеріалом? Добір матеріалу, поминаючи вже критичні уваги або класифікацію цього матеріалу, самий добір вимагає знання великого числа критеріїв. Що входить у межі даної теми? „Знання“, пише А. Бем (Книгарь. 1919 № 25/26),— „як таке, неподільне; в ньому немає виразних меж, і одна галузь часто так тісно сплітається з другою, що рішуче не покладеш між ними певної границі. А надто відчувається це в науках гуманітарних, які ще й досі не доволі сформувались в процесі свого розвитку. Всякий знає, як тяжко, наприклад, бібліографу в обсягу історії письменства одмежуватись од матеріалу історично-культурного, або як тяжко обминути йому літературу по питаннях релігійного руху й т. инш. Звичайно з цього трудного становища виходять порівнюючи просто: обираючи матеріал, беруть готову загально прийнятну схему поділу знання і на підставі цього хисткого критерія, одно

вибирають, друге лишають на боці. Так за часів, коли поняття історії письменства зливалось із поняттям історії культури, в бібліографію по літературі вносився історично-культурний матеріал; пізніше, коли прийшло захоплення естетичною теорією письменства, в бібліографічних працях з'явився матеріал філософічно-естетичний "... Ми маємо дуже гарний зразок того, як проблема об'єктивності вступає тут в свої права. Ідеологія, напрям, мета покажчика, вимоги наукового й соціального життя даного часу визначають вибір бібліографа. Але, крім знання цього принципу, бібліографові треба орієнтуватися в вимогах наукового життя даного часу, треба знати ступінь розвитку науки, той ступінь, на якому наука перебуває в момент праці бібліографа. Наслідки бібліографії міцно зв'язані з історією науки, не тільки з класифікацією знання. Надто це ясно, коли бібліограф приступає до класифікації свого матеріалу, коли йому треба встановити дрібні підрозділи в якому-небудь питанні, темі. Консультація фахівця буде корисною, але потрібне й загальне підготування бібліографа, розуміння даної науки. Органічний зв'язок, співробітництво фахівців та бібліографів неможливе, коли бібліографи до такого співробітництва не підготовані.

Результат бібліографічних праць залежить від знання матеріалу не тільки з зовнішнього боку, навіть не тільки з боку класифікації наук чи історії даної науки, але й від планування даної науки, від розуміння всіх властивостей кожної книги, яка до рекомендаційного списку заводиться. Учений—фахівець приходить тут бібліографові на допомогу. І коли бібліограф знає доконче потрібну класифікацію й термінологію елементів оцінки (напр., типів читачів, доступності, потрібності, вартості, типу книги и т. ин.), то фахівець докладає свого знання даної наукової галузі. Ми зовсім не домогаємося розмежувати ці ролі—бібліографа й фахівця; навпаки, міцний органічний зв'язок стає все виразнішим в їх праці, наукове підготування бібліографа й увага фахівця до ролі практиків, що працюють з читачем, з книгою—природні висновки з усіх наведених вище міркувань.

3. Організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії.

Розміри статті не дозволяють нам, розглянувши основні принципові проблеми*), спинитися ще й на формах, які є, рекомендаційної бібліографії. Оскільки про кожну з цих форм (список виборчий; список з умовними цінувальними означеннями; анотований список, огляд, покажчик, рецензії й т. ин., і т. ин.) можна було б дати окрему статтю, ознайомлення з ними лишимо поки-що на майбутнє. Принципові проблеми визначають методологію й техніч-

*) У своєму викладі цих проблем ми додержувались найновіших досягнень бібліографічної думки. Див. доповідь Л. Троповського на II Всерос. Бібліограф. з'їзді (Москва. 1926), також резолюції на доповіді Л. Троповського, Д. Балака, Боровського, І. Жука, А. Фомина й О. Вольценбурга.

ний бік кожної форми. Послідовно переводячи в життя основні принципові проблеми—проблему об'єктивності, компетенції, авторитетності то-що (див. вище), ми тим самим підносимемо якість тих форм рекомендаційної бібліографії, які ми знаходимо в першому-ліпшому журналі, газеті, книзі. Якій формі давати перевагу в наукових, в літературних, у громадсько-популярних журналах—це діло практики. Реферати, огляди, рецензії, повні списки (наприклад, новин) з оцінкою—звичайна річ для наукових журналів; виборчі списки, анотовані списки, популярні огляди, покажчики, агітаційні форми рекомендації книги—частіше вживаються в політично-освітній практиці, у практиці з масовим читачем, некваліфікованим або малокваліфікованим. Але й висококваліфікованим читачам потрібні „виборчі“ списки, як і масовому читачеві велику підмогу дають рецензії то-що. Провести виразну грань між вживанням форм неможливо. Але в кожній формі будуть різні „типи“ форм. Анотований список буде різних форм; огляд (різні типи); „виборчі“ списки різних типів і т. ін. й т. ін. Ще раз скажемо, діло практики—уточнити, коли віддати перевагу тій чи іншій формі, або які типи даної форми застосувати в тому чи іншому конкретному випадку.

Називаючи цей розділ нашої статті: „організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії“, ми в основному мали на увазі не зазначити форми, які існують, і не дати правила, де й як з різних форм користатися, а накреслити де-які практичні завдання, щоб допомогти справі рекомендаційної бібліографії, становище якої (за це вже була мова) зовсім незавидне. Перед вами вирисувалась одміна рекомендаційної бібліографії від бібліографії реєстраційної, описової, документальної з одного боку та від критики з другого. А в тім проміжєє становище рекомендаційної бібліографії (бо розмежування не може бути абсолютним) між реєстраційною бібліографією, між критикою, між спеціальною бібліографією, потім складний комплекс ознак цього виду бібліографії—вона містить в собі й ознаку критичності, й ознаку анотаційності, й соціального призначення (див. перший розділ нашої статті)—свідчить про те, що проблеми, які перед рекомендаційною бібліографією встають, надзвичайно складні, а вимоги, які їй ставлять, різносторонні. Тому теоретичні студії над рекомендаційною бібліографією—це одно з найперших практичних завдань найближчого часу.

Життя вимагає розвивати цей вид бібліографії, але не можна розвивати, не можна далі будувати, не заклавши міцної теоретичної підвалини в ті праці, що виходять та виходять. Розробляти методологію, специфічні методичні й технічні питання, тоб то розробляти й далі перевіряти основні принципи й проблеми, вивчати форми, які існують, розвивати й класифікувати типи й підтипи різних форм рекомендаційної бібліографії, нарешті, встановити елементи (критерії), на яких базується оцінка,—ось те, чого нам тепер треба.

Видання підручника бібліографії—природний із сказаного висновок.—Але щоб науково розробляти питання рекомендаційної бібліографії та правильно переводити практичну бібліографію, потрібні відповідні робітники. Підготувати бібліографів рекомендаційної (критичної) бібліографії та встановити близький зв'язок між фахівцями, бібліографами в галузі спеціальної бібліографії, та бібліографами рекомендаційної бібліографії — друге завдання найближчого часу. Щоб установити цей міцний зв'язок між бібліографами та фахівцями наукових дисциплін, потрібна широка інформація про завдання й методи рекомендаційної бібліографії; треба розвіяти той туман упередженості й нерозуміння, який повиває багатьох фахівців в їх стосунках до бібліографів. Показчики та й взагалі всі форми рекомендаційної (критичної) бібліографії, що їх склали самі фахівці наукових дисциплін, надто не відповідають даним науки бібліографії в її розвитку. На ці дані, на ці твердження бібліографічної науки доводиться вважати, як кожному бібліографові доводиться вважати на знання фахівця в його науковій галузі. Широка інформація та наведення ваочних прикладів, оскільки методологія рекомендаційної бібліографії корисна, допоможе легше встановити організаційні зв'язки. Журнал рекомендаційної бібліографії, що обслуговуватиме широкі кола осіб, які працюють з книгою, безперечно був би корисним, при чому в журналі повинні бути розділи й практичної й теоретичної рекомендаційної бібліографії. Крім того, в ВИШ'ах треба відновити виклади книгознавства й бібліографії, бо вивчення студентством дисциплін книгознавчих сприятиме тому, щоб встановити зв'язок між фахівцями й бібліографами, поминаючи вже практичне вміння кожної освіченої людини користатися з бібліографії.

Цілком зрозуміло, що третя форма—бібліографічний інститут—потрібна, щоб підготувати бібліографів рекомендаційної бібліографії, організувати як найкраще співробітництво бібліографів та фахівців різних наукових дисциплін і розробляти методологію бібліографії. А втім, сподіватись на утворення Бібліографічного Інституту без великої підготовчої праці не доводиться. Аспірантура в Національній Бібліотеці України, при Науково-Дослідчій Комісії Бібліотекознавства й Бібліографії—річ більш здійсненна,—як і організація курсів підготовки робітників рекомендаційної бібліографії за програмами Бібліографічної Комісії при УАН.

Рівнобіжно з розробкою методології рекомендаційної бібліографії, з підготуванням відповідних бібліографів, з широкою інформацією про основні завдання цього виду бібліографії, з дискусіями про завдання й методи рекомендаційної (критичної) бібліографії, можливо домагатися правильного ставлення бібліографічної праці: 1) в журналах і газетах; 2) у масовій бібліографічній роботі (в бібліотеках, видавництвах); 3) у спеціальній науковій бібліографії. Систематичності й плановості розділів: „Що читати“, „Серед книг та журналів“, розділів рецензій, рефератів та ин. можна досягти при більшій по-

годженості редакцій між собою, при докладному розмежуванні функцій кожного бібліографічного розділу та кожного інформаційного бюро. Щоб забезпечити авторитетність, можна встановити органічно-щільний зв'язок між бібліографами та фахівцями наукових дисциплін у кожному консультативному бюро, в редакціях, у навчальних комісіях, при складанні підручників для студентства, учнів то-що, в наукових комісіях, де переводиться бібліографічна праця.

Одним з важливих способів поліпшити бібліографію повинно бути видання кращих бібліографічних праць і боротьба, нещадна боротьба з халтурою, надто в рекомендаційній (критичній) бібліографії.

Нарешті, час уже знищити паралелізм, взяти на облік і розмежувати, спланувати збирання різних картотек рекомендаційної бібліографії, що значною мірою зберегло б сили бібліографів, бібліотекарів і фахівців. Коли в Харківській Публічній Бібліотеці складено тематичного каталога на російські видання останніх, післяреволюційних років, коли в Національній Бібліотеці України збираються картотеки з українознавства й краєзнавства, картотека продукційних сил України, Дніпропетровщини, Донбасу й т. и.,—нема потреби в кожній бібліотеці починати працю над тим самим. Тут, в невеликій статті, важко зазначити найраціональніші форми такого співробітництва бібліотек, бібліографічних відділів і навіть окремих фахівців,—але треба розробити ці способи, треба десь реєструвати всі праці, розпочаті, закінчені й т. ин. Бібліографічна Комісія УАН могла б поставити розв'язання цього питання в число тих питань, що вона розв'язує в галузі бібліографії на Україні.

Цими загальними міркуваннями ми кінчаємо свою статтю, сподіваючись, що теоретичні питання, яких ми тут лише злегка торкнулись, будуть розвинені в дальших статтях і працях, а практичні завдання, організаційні питання рекомендаційної (критичної) бібліографії уточнить і бодай частково розв'яже Бібліографічна Комісія УАН.

Організація спеціальної наукової бібліографії в УСРР.

Накреслюючи план бібліографічної праці в УСРР, треба від самого ж початку — в інтересах нашої науки — поставити на тривку базу бібліографію наукової літератури.

Брак спеціальної бібліографії російської наукової літератури був, безперечно, одною з причин порівнюючи малого ознайомлення з нею на Заході й призводив до того, що навіть російські дослідники часто гірше знали російську літературу з свого предмету, ніж літературу чужоземну, про яку їх інформувала велика кількість прегарних Jahresbericht'ів, Abstracts і т. и. Ще більшою є основна небезпека того, щоб брак добре поставленої бібліографії української наукової літератури не гальмував нашої наукової праці й не призвів би в наслідок до дуже малого розголосу про неї за межами УСРР надалі. За таких умов питання про утворення у нас спеціальної наукової бібліографії набуває для нашої науки першорядного значіння. Серед організаційних питань, що стоять перед нами в галузі науки, це є сьогодні майже найважливіше. До нього треба притягти й на ньому сконцентрувати увагу так наших бібліографічних установ, як і наших наукових товариств.

Класичною країною спеціальної наукової бібліографії є безперечно Німеччина, яку, одначе, останніми часами починає наздоганяти й швидко, можливо, пережене Америка. За сучасним станом наукової літератури в УСРР немає, одначе, ні потреби, ні можливості так далеко провадити спеціалізацію, як це роблять німецькі Jahresbericht'и та англо-саксонські Abstracts. Але конче потрібно утворити один Бібліографічний Вісник Наукової Літератури УСРР.

Цей орган повинен охоплювати так книжковий, як і статейний матеріал, давати заголовки кожної праці мовою первотвору й у перекладі одною з найважливіших європейських мов (німецька, англійська або французька). Бажані, крім заголовка, короткі реферати або автореферати. Складання й використання останніх можна було б організувати на зразок Wistar Institute. Цей інститут, що видає 8 великих часописів, вимагає від усіх авторів, яких статті друкуються в цих часописах, щоб одночасно з надісланими рукописами подавали реферат, що його складено за усталеною формою¹⁾. Такі ж

¹⁾ Докладніше див. статті автора в „Бібліотеч. Збірнику“ Київ. 1926 р. „Основні завдання наукової бібліографії“, і в „Працях Од. Ц. Н. Б-ки“. Од. 1927 г. „Основні завдання наукової бібліографії в ССРР“.

вимоги ставить до авторів напр. *Physical Review*. І бібліографічна підкомісія Комісії в справі інтелектуального співробітництва (*Commission de Coopération intellectuelle*) санкціонувала цю практику й рекомендує всім ці методи. (Постанова Комісії від 28 липня 1924 р.) При централізованім державнім характері всього нашого видавництва немає особливих труднощів здійснити в загально державному масштабі те ж саме, що *Wistar Institute* переводить для кількох органів, що він видає їх. Переведення в життя цієї практики могло б дати величезні наслідки.

Поряд із бібліографічним органом типу таких, що реєструють й реферують, бажано було б надалі, коли б була матеріальна можливість, утворити Річник Наукової Бібліографії, що давав би ретроспективний огляд наукової літератури УСРР за перейдений рік у вигляді зведених оглядів-підсумків, які складав би з кожного фаху один із найвидатніших його представників.

Слідом за раціональною організацією бібліографії біжучої наукової літератури треба поміркувати також і про поповнення прогалин минулого та взятися до складання ретроспективних зводок наукової літератури різних галузей знання. Переводячи таку бібліографічну працю, належить звернути особливу увагу на бібліографування часто надзвичайно цінного статейного матеріалу, що його розпо-рошено по різних часописах.

В інтересах нашої науки, далі, невідкладна участь нашої наукової бібліографії в інтернаціональній бібліографічній праці. Інтернаціональному співробітництву на полі науки взагалі повинно дати початок інтернаціональне співробітництво в галузі бібліографії. До нашого часу в бібліографічних виданнях Заходу нашу наукову літературу беруть на облік слабо й випадково. Наслідки нашої наукової праці в надзвичайно слабій мірі входять до інтернаціонального обігу.

Велику роллю в улаштуванні такого інтернаціонального співробітництва міг би відіграти орган спеціальної наукової бібліографії, що його тут намічено. Як відомо¹⁾, в спеціальній науковій бібліографії на Заході основне значіння мають зараз періодичні видання, й інтернаціональне співробітництво в галузі бібліографії спеціальної наукової літератури здійснюється зараз не в формі таких монументальних підприємств, як, наприклад, *International Catalogue of Scientific Literature*, що видавався з ініціативи англійського *Royal Society*, а в формі співробітництва періодичних органів спеціальної наукової бібліографії (напр. *Physikalische Berichte*, *Journal de Physique* і *Science Abstracts*).

Бажано, щоб орган наукової бібліографії, що тут намічається, взяв участь у цім бібліографічнім співробітництві.

По-друге, поряд із систематичним співробітництвом у періодичних бібліографічних виданнях потрібна в тій або іншій формі участь

¹⁾ Див. вищезгадані статті автора.

наших бібліографічних сил у великих зах.-європейських бібліографічних починаннях такого типу, як, наприклад, виданий з ініціативи Conjoint Board of Scientific Societies—World List of Scientific Periodical або Gesamtkatalog der Wiegendrucke.

Для систематичного переведення праці з поля бібліографії спеціальної наукової літератури треба утворити відповідні організаційні форми. Для цілком задовольняючої постановки цієї справи потрібна участь у ній фахівців з поля різних наукових дисциплін. Тому для створення у нас добре поставленої бібліографії спеціальної наукової літератури треба включити до системи бібліографічних сил, що спільно працюють, як один із найвидатніших факторів, наші науково-дослідчі установи та наукові товариства. Бібліографічну працю в галузі свого фаху треба завести до нормальної планової роботи цих установ. З цією метою при найбільших із них, що мають у своїй галузі центральне республіканське значіння, слід утворити бібліографічні бюро, які концентруватимуть бібліографування літератури з свого фаху. Діяльність нашої Всеукраїнської Бібліографічної Комісії при ВУАН буде плідотворчою тільки тоді, коли вона зможе спертися на широко розкинуту мережу ініціативних бібліографічних організацій.

Здійснення накресленого тут плану організації бібліографії спеціальної наукової літератури утворить міцний допоміжний апарат для наукового досліджу, воно полегшить нашу наукову працю й зробить приступнішими наслідки її для інших; воно матиме серйозне значіння для дальшої долі нашої науки.

Die Nationalbibliothek der Ukraine an der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften.

BIBLIOTHEKS-SAMMELSCHRIFT.

B a n d 3.

Bibliographie in der Ukraine.

Kyjiw 1927.

Autoreferate.

V o n d e r R e d a k t i o n .

Die Redaktion beabsichtigt eine ganze Reihe von Bänden dieser Zeitschrift den Fragen zu widmen, die mit der Lage der Bibliographie in der Ukraine verknüpft sind, und gibt zunächst in dem vorliegenden Bande einige Themata, welche die Nationalbibliothek der Ukraine gegenwärtig bearbeitet. Beim Beginn dieser organisierten und organisierenden Arbeit war es aber nötig, wenigstens in den Hauptmomenten, die Resultate der bisherigen bibliographischen Arbeit in der Ukraine zu fixieren. Ferner musste besondere Aufmerksamkeit auf das Problem eines ukrainischen bibliographischen Repertoriums verwandt werden, da dieses die Hauptaufgabe in der gegenwärtigen Lage sein muss. Die Fragen der praktischen Bibliographie, welche durch die Lage der Kulturarbeit in der Ukraine in der Gegenwart in den Vordergrund gerückt ist, verlangen ebenfalls ganz besondere Aufmerksamkeit und Bearbeitung. Nicht an letzter Stelle sodann befindet sich die Aufgabe, den Westen mit unseren wissenschaftlichen Errungenschaften mittelst bibliographischer Editionen bekannt zu machen.

Ein äusserst wichtiges Ereignis endlich auf dem Gebiet der Bibliographie ist die Gründung eines bibliographischen Zentrums, nämlich der Bibliographischen Kommission bei der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften, mit welcher die Nationalbibliothek unmittelbar verbunden ist.

Die hier hervorgehobenen Momente erklären in genügendem Masse Inhalt des dritten Bandes der Bibliotheks-Sammelschrift.

M. I. J a s y n s k y j . Die Hauptmomente in der Geschichte der Ukrainischen Bibliographie.

Der Verfasser stellt sich die Aufgabe darzustellen, was auf dem Gebiete der Ukrainischen Bibliographie geleistet ist.

In der Geschichte der organisation der bibliographischen Arbeit in der Ukraine hebt der Verfasser hervor: a) Das Stauropigial-Institut in Lemberg, welches, beginnend mit dem XVIII Jahrh., Kataloge seiner Editionen veröffentlichte. b) Die Bibliographische Kommission der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, welche seit dem Jahre 1909 5 Bände seiner „Materialien zu einer Ukrainischen Bibliographie“ herausgegeben hat. c) Die Odessaer Bibliographische Gesellschaft (seit 1911), die besonders die kritisch-bibliographische Tätigkeit betonte. d) Das Ukrainische Bibliographische Institut in Kyjiw seit dem 1. April 1919. e) Die bibliographische Abteilung des Staatsverlags der Ukraine (1921). f) Das im Jahre 1923 verfasste, aber nicht verwirklichte Projekt einer Ukrainischen Bibliologischen Gesellschaft.

In der westlichen Ukraine bestanden in der Zeit nach dem Kriege in mehreren Städten bibliographische Vereinigungen, wobei Versuche gemacht wurden, bibliographische Zeitschriften herauszugeben. Das in dieser Hinsicht Geleistete muss registriert werden.

Wir sehen: die bibliographische Arbeit führen und führten hauptsächlich einzelne Personen. Daher vermischen wir Einheitlichkeit im Plan, im System und in der Methode der ukrainischen Bibliographie.

Der Verfasser verzeichnet sodann die grundlegenden Themata und Arbeiten aus dem Gebiete der Theorie und Methodologie der Bibliographie, verweilt ausführlich bei der praktischen Bibliographie und gibt eine kommentierte Zusammenstellung der bibliographischen Verzeichnisse bis zum Jahre 1925 mit 264 Nummern.

Nach kurzen historischen Notizen, betreffend die planmässige Vorbildung der Bibliographen, bietet der Verfasser ein Verzeichnis und kurze Charakteristik der ukrainischen bücherkundlichen Zeitschriften, die auch den Bedürfnissen der Bibliographie Rechnung tragen.

Der Verfasser ist der Ansicht, dass mit der Gründung der Bibliographischen Kommission der Ukr. Akademie der Wissenschaften die Organisation der bibliographischen Arbeit gesichert ist, und betont nochmals die grosse Wichtigkeit der Fragen, welche die praktische Bibliographie betreffen, und weist auf zwei grundlegende Wege für die zukünftige Arbeit hin: nämlich die Fachbibliographie und die Bibliographie der Ukraine-Kunde.

Die Bibliographische Kommission (B. K.) der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (U. A. W.).

Sie ist das organisatorische Zentrum für die bibliographische Arbeit in der Ukraine, das schon in Aussicht genommen wurde, als die erste Konferenz der wissenschaftlichen Bibliotheken des Ukraine tagte; die Kommission wurde am 28 August 1926 kreiert.

Die Bibliographische Kommission muss die bibliographische Arbeit aller wissenschaftlichen Institutionen der Ukraine coordinieren, dieselbe leiten und in dieser Arbeit einen einheitlichen Plan und eine einheitliche Methode einhalten. Die gemeinsame Arbeit aller wissenschaftlichen und speziell-bibliographischen Institutionen muss darauf gerichtet sein, ein ukrainisches bibliographisches Repertorium zu errichten, als bibliographische Grundlage für die Erforschung der ukrainischen Kultur und insbesondere ihrer produktiven Kräfte. Die BK begutachtet die Pläne der bibliographischen Arbeit aller Institutionen, welche bibliographische Arbeiten ausführen, sowie überhaupt alle theoretischen und praktischen Fragen der ukrainischen Bibliographie.

Die Beschlüsse des Plenums der BK, die von dem Volkskommissariat der Volksbildung bestätigt werden, sind verbindlich für alle Institutionen dieses Kommissariats, welche bibliographische Arbeiten ausführen; alle bibliographischen Materialien der BK werden in der NBU. aufbewahrt.

Von 11. bis zum 14. April 1927 fand die erste Plenarversammlung der BK in Kyjiv statt. Dieses Plenum beschloss unter anderem: a) als eine der grundlegenden Aufgaben der bibliographischen Arbeit in der Ukraine hat die Ausführung eines erschöpfenden ukrainischen bibliographischen Repertoriums zu gelten; ein Plan muss ausgearbeitet werden; die Methoden sind festzusetzen und die Massnahmen zur Ausführung des Repertoriums müssen getroffen werden, b) gleichzeitig mit diesen Vorarbeiten muss die Bearbeitung der einzelnen Teile des Repertoriums in Angriff genommen werden; c) im Interesse der ukrainischen Wissenschaft und um die ausländischen Gelehrten mit den Ergebnissen derselben bekannt zu machen, ist ein Organ der ukrainischen Fachbibliographie zu begründen, wobei die Titel mit Uebersetzungen zu versehen sind und kurze Referate in einer der westeuropäischen Sprachen geboten werden sollen; d) angesichts der wachsenden Bedeutung

und des ungenügenden Zustandes der instruktiven und kritischen Bibliographie, wird für nötig erachtet, grundlegende Prinzipien auszuarbeiten, bibliographische Abteilungen der Zeitschriften zweckentsprechend zu organisieren, sowie ein entsprechendes bibliographisches Organ herauszugeben; e) die Bearbeitung der die Methodologie der Bibliographie betreffenden Fragen in allen ihren Formen und Richtungen ist für nötig zu erachten, sowie die entsprechende Ausbildung von Bibliographen und die Verbreitung bibliographischer Kenntnisse; f) als erster Schritt zur Verwirklichung der hier gestellten Aufgaben sind zu erachten: a) eine Bibliographie der ukrainischen Bibliographie, b) ein Repertorium aller periodischen Schriften, die auf dem Territorium der Ukraine erschienen sind, sowie der Zeitschriften, die der Ukraine-Kunde gewidmet sind, abgesehen von ihrer Sprache und Erscheinungsort.

Das Plenum der BK stellte einen ziemlich detaillierten Plan für die Arbeit der BK zusammen. Danach soll die BK vor allem die ganze bibliographische Arbeit registrieren. Auf Grund der erworbenen Materialien wird dann die BK Berichte über die bibliographische Arbeit in der Ukraine verfertigen; ferner Auskünfte erteilen sowie endlich bibliographische Arbeit planieren und coordinieren. Die BK muss die Vorarbeiten für den im I. 1929 in Kyjiv zu berufenden bibliographischen Kongress ausführen auf Grund des vom ersten Plenum des BK bestätigten Programmes.

N. I. Sagarda. Die Grundprobleme des ukrainischen bibliographischen Repertoriums.

Der Verfasser versteht unter einem ukrainischen bibliographischen Repertorium ein konkretes Unternehmen mit bestimmtem Umfang und festen Grenzen, welches bis zu einem gewissen Grade in sich selbst seinen Zweck hat und seine Berechtigung in der ihm speziell gestellten Aufgabe erhält, nämlich der Aufgabe, die dokumentarische Grundlage aller Formen und Arten der Bibliographie zu sein, und hierin liegt seine unvergleichliche praktische Notwendigkeit.

In diesem konkreten und einzig und allein richtigen Sinne kann das Repertorium nicht aus einer Reihe von Fachbibliographien zusammengestellt werden, als eine Summe bekannter Summanden. Ein solcher Weg würde dem Repertorium nicht die nötige Vollständigkeit garantieren; er widerspricht der bibliographischen Praxis der neuesten Zeit, wo parallele mit Fachbibliographien vollständige nationale Bibliographien für nötig erachtet werden.

Bei der Zusammenstellung des Repertoriums muss man die Grundlinien der anderen nationalen Repertorien im Auge haben, da sie alle Teile eines riesigen Ganzen werden müssen, nämlich eines internationalen bibliographischen Repertoriums. Das Repertorium muss ein erschöpfendes bibliographisches Material für die Erforschung der Kultur der Ukraine in der Vergangenheit und Gegenwart geben. Dementsprechend muss in das Repertorium die ganze gedruckte und handschriftliche Literatur aufgenommen werden, die auf dem Territorium der ethnographischen Ukraine entstanden ist, ferner alle Werke der ukrainischen Autoren und die ganze Literatur, welche die Ukraine betrifft.

Der Autor bespricht die grundlegenden Momente des konkreten Planes des Repertoriums und betont die Notwendigkeit, die Arbeit territorial auf das Gebiet der Räte-Ukraine, sowie auf die sporadisch in der Union der Räterepubliken vorkommenden ukrainischen Siedelungen zu beschränken, und spricht den Wunsch aus, dass auch in der Ukraine jenseits der Grenzen der Räte-Union eine gleichartige bibliographische Arbeit begonnen werde auf Grund eines einheitlichen vorab zu verein-

barenden Planes. Indem der Verfasser diesen Plan in seinen Einzelheiten erörtert, erklärt und begründet er seine Meinung hinsichtlich der Arbeitsteilung, der Sammelmethode des Materials, sowie der Prinzipien der Titel-Beschreibung.

S. I. Maslov. Umfang und Plan des ukrainischen bibliographischen Repertoriums für das XVI, XVII und XVIII Jahrhundert (S. 60—64).

Das Repertorium für das XVI—XVIII Jahrhundert ist ein Teil des ukrainischen bibliographischen Repertoriums überhaupt. Die Produktion der ukrainischen Buchdruckereien des XVI—XVIII Jahrhunderts ist sehr verschieden in ihrem Inhalte, ihrer Sprache und den äusseren Besonderheiten der Editionen. Die typographische Produktion der Ukraine hat aber bisher weder ihr besonderes Repertorium, noch ihre besondere Beschreibung. Daher steht das Repertorium des XVI—XVIII Jahrhunderts auf der Tagesordnung. Da aber die Produktion umfänglich verhältnissmässig nicht gross war, so ist die Möglichkeit geboten, eine erschöpfende Vollständigkeit zu erzielen. Nötig ist sowohl ein einfaches Verzeichnis, als auch eine wissenschaftliche Beschreibung. Das gesammelte Material muss nach Gebieten und, innerhalb derselben, nach Städten verteilt werden, ferner nach den Typographien und endlich nach der Zeit des Erscheinens. Es ist wünschenswert nicht nur die Beschreibung der Bücher zu beschleunigen, sondern auch Massnahmen zu ihrer Erhaltung zu treffen.

F. P. Maksymenko. Die Grenzen des ethnographischen Territoriums des ukrainischen Volkes (S. 65—93).

Das ukrainische bibliographische Repertorium muss in der Hauptsache die Literatur umfassen, die auf dem ethnographischen Territorium der Ukraine erschienen ist, also dort, wo die Ukrainer die absolute oder relative Majorität der Landbevölkerung ausmachen. Hierauf beruht die Bedeutung der gestellten Frage für die ukrainische Bibliographie. Das Material für die Bestimmung des ethnographischen Territoriums des ukrainischen Volkes ist einerseits sehr unvollständig und, andererseits, sehr unzuverlässig (in den Ergebnissen der Volkszählungen). Daher sind die vorhandenen ethnographischen Karten der Ukraine unvollständig, ungenau und voll Widersprüchen.

Der Verfasser gibt sodann eine kurze Charakteristik der vorhandenen Karten und Beschreibungen des ukrainischen ethnographischen Territoriums und bezeichnet ferner die Grenzen des ethnographischen Massivs des ukrainischen Volkes. Er gelangt zu dem Schlusse, dass die nächste Aufgabe der ukrainischen Ethnographie darin besteht, auf wissenschaftlicher Grundlage eine genaue ethnographische Karte des ukrainischen Volkes anzufertigen und die Grenzen seiner Siedelungen zu bestimmen.

Besondere Schwierigkeiten bieten dem Forscher die Grenzen des ukrainischen Territoriums im Osten, Süd-Osten und im Süden. Hier sind die Grenzen des ukrainischen Territoriums absolut unbestimmt.

Im Hinblick auf die Wichtigkeit und Schwierigkeit der Anfertigung einer ethnographischen Karte des ukrainischen Volkes, ist der Verfasser der Ansicht, dass diese Aufgabe von der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften gelöst werden muss, die sich zu diesem Behufe mit der Kommission für anthropologische Erforschung der Bevölkerung Russlands bei der Akademie der Wissenschaften in Leningrad in Verbindung setzen müsste. Den Schluss bildet ein Verzeichnis der grundlegenden Literatur (68 Titel).

D. A. Balyka. Die instruktive Bibliographie.

Die Stelle, welche die instruktive Bibliographie im System des bibliographischen Wissens einnimmt, kann nicht eine fest bestimmte genannt werden. Historisch genommen, bestrebte sich die Bibliographie immer, „ein lebendiges Beispiel der absoluten Gleichgiltigkeit“ zu sein. Der Bibliograph registrierte ruhig geniale Werke und solche, die nur als Makulatur gelten konnten. Nach absoluter Vollständigkeit strebend, beschränkten sich die „objektiven“ Bibliographen auf Erörterungen über nationale, internationale und Weltbibliographie, auf bibliographische Anordnung der Arbeiten nach Autoren, Ländern, Gegenständen, Formaten u. s. w.

Das letzte Jahrzehnt hat uns aber durch die philosophische Autoanalyse, welche nicht nur die Bibliothekskunde, sondern auch die Bibliographie und Bibliologie durchlebten, davon überzeugt, dass der Leser Beihilfe erfordert, dass nicht nur das Buch, sondern auch der Leser ein Objekt der Tätigkeit der Bibliotheken, der Bibliographen und der Buchforscher sein muss. hat neue Arten der Bibliographie in den Vordergrund gerückt und von Grund aus das System des bibliographischen Wissens geändert.

Neben der registrierenden Bibliographie entstehen: 1) Die instruktive (empfehlende) Bibliographie, 2) die kritische (Bibliographie der Rezensionen), 3) die adnotierende, 4) die Bibliographie nach der sozialen Bestimmung (die „psychologische“). Die bibliographischen Arbeiten müssen klassifiziert werden nicht nach den allgemeinen Kennzeichen: dem Verfasser, dem Format, dem Lande, und dem Gegenstande, sondern auch nach dem Charakter der Arbeit, welche der Bibliograph vollzieht. Daher wird die Teilung der Bibliographie nach Arten in Zukunft nicht nach den allgemeinen Kennzeichen, oder nach der Vollständigkeit oder Unvollständigkeit vor sich gehen, sondern auch nach der Linie der Abschätzung, der Adnotation, der Hinweise auf die soziale Bestimmung u. s. w. Neben der erschöpfenden registrierenden Bibliographie entsteht, als vollberechtigter Zweig, die instruktive Bibliographie mit ihren Abarten, je nach dem Charakter des Instruierens.

Eine jede Beschreibung eines Buches und eine jede Gruppierung des bibliographischen Materials, die als grundlegendes Element eine Abschätzung und Hilfe enthält, die dem Leser erwiesen wird, nennen wir instruktive Bibliographie.

Die Bedeutung der instruktiven Bibliographie ist enorm, aber die Erforschung ihrer grundlegenden Probleme hat sich verspätet und ist hinter den Forderungen des Lebens zurückgeblieben. Bibliographische Fehler, die wir in den Arbeiten verschiedener Spezialisten finden, sind einfach überraschend und die Arbeit der Bibliographen ist unumgänglich nötig, um die Bedeutung der bibliographischen Normen und Regeln anschaulich zu zeigen. Die Fragen hinsichtlich der Rezensionen, der Adnotationen, der Arten der Abschätzung, des Unterschieds zwischen bibliographischer Abschätzung und historisch-literarischen Bemerkungen stehen auf der Tagesordnung und harren ihrer Entscheidung. Die grundlegenden, prinzipiellen Probleme der instruktiven Bibliographie müssen gelöst werden: das Problem der Objektivität, des Ausgleiches, der Autorität, das Problem des Uebergewichts, d. h. des Verhältnisses zwischen der Abschätzung eines gegebenen Buches und eines früher erschienenen, sowie auch die Abschätzung in Verbindung mit einer Reihe von Umständen: dem praktischen Nutzen, lokalen und anderen Umständen; das Problem des Planes, das Problem der Gruppierung einzelner Teile des Buches oder der Bücher über ein bestimmtes Thema; die Feststellung

eines einheitlichen Systems der Klassifizierung, der Terminologie der Elemente der Abschätzung und der sozialen Bestimmung; Typen der Leser, Zugänglichkeit, Bedeutung, Arten der Bücher u. s. w.

Nachdem die Grundprobleme der instruktiven Bibliographie festgestellt sind, müssen die verschiedenen Formen der instruktiven Bibliographie erforscht und bestimmt werden: die Adnotation und ihre Arten (die pädagogische, die objektiv-beschreibende u. s. w.); die Arten der bibliographischen Verzeichnisse, die Rezension und ihre Arten u. s. w. Nur wenn die Fragen der Theorie und Methodologie der instruktiven Bibliographie erledigt sind, d. h. Fragen, die sehr aktuell und nötig für die Bibliographie selbst sind, kann die nötige Verbindung zwischen der Bibliographie und den Spezialisten hergestellt, die Qualität der bibliographischen Verzeichnisse gehoben, die Bibliographie selbst aber auf eine Stufe gestellt werden, auf welcher sie nicht mehr eine Kunst, sondern eine Wissenschaft wird.

S. L. Rubinstein. Die Organisation der Fachbibliographie in U.S.S.R.

Beim Entwerfen des Planes der bibliographischen Arbeit, in U.S.S.R. ist es in den Interessen unserer Wissenschaft von Anfang an nötig, die Bibliographie der wissenschaftlichen Literatur auf eine feste Grundlage zu stellen.

Die Tatsache, dass eine Fachbibliographie der russischen wissenschaftlichen Literatur so gut wie garnicht vorhanden war, ist zweifellos eine der Ursachen dessen, dass man verhältnismässig wenig mit dieser Literatur im Westen bekannt war; sie führte dazu, dass sogar russische Forscher öfters weniger mit der russischen Literatur ihres Faches bekannt waren, als mit der fremdsprachigen Literatur, über welche eine Anzahl von vorzüglichen Jahresberichten, Abstracts usw. sie informierte. Noch mehr ist es zu befürchten, dass die Abwesenheit einer gut organisierten ukrainischen Fachbibliographie eine äusserst geringe Bekanntschaft mit ihr ausserhalb der Ukraine zur Folge haben und vor allem unsere eigene wissenschaftliche Arbeit sehr erschweren würde. Deshalb ist die Organisation einer Fachbibliographie eine Aufgabe von äusserst grosser Bedeutung für unsere Wissenschaft. Zu ihrer Lösung muss man unsere bibliographischen Anstalten, wie auch unsere wissenschaftlichen Gesellschaften heranziehen.

Die mannigfaltigen deutschen Jahresberichte, denen zur Seite jetzt verschiedene angelsächsische Abstracts stehen, sind sicherlich klassische Leistungen auf dem Gebiete der Fachbibliographie. Doch ist es in U.S.S.R. vorläufig kaum notwendig, die Spezialisierung so weit zu treiben. Dagegen ist es durchaus notwendig, einen „Bibliographischen Jahresbericht der wissenschaftlichen Literatur von U.S.S.R.“ zu gründen.

Dieser Jahresbericht soll sowohl die Bücher wie die Aufsätze berücksichtigen und muss den Titel jeder Arbeit in der Sprache des Originals und auch in einer der wichtigsten europäischen Sprachen (deutsch, französisch oder englisch) geben. Es soll ein kurzes Referat oder Autoreferat folgen. Die Herstellung und die Ausnützung des Jahresberichtes kann man nach dem Muster des Wistar Institute organisieren. Dieses Institut, welches 8 grosse Zeitschriften herausgibt, erfordert von allen Autoren, deren Arbeiten in seinen Zeitschriften veröffentlicht werden, zur gleichen Zeit mit der Zusendung der Handschriften auch die Beilegung eines Referats, welches nach einer festgesetzten

¹⁾ Ausführlicher s. die Aufsätze des Verfassers in *Еіблїотечний Збірник* № 1. Київ, 1926 und in den Schriften der Zentralen Wissenschaftlichen Bibliothek in Odessa Bd. I. Odessa 1927.

Form verfasst sein muss ¹⁾. Die gleichen Forderungen stellt an die Autoren auch die Physical Review. Die bibliographische Unterkommision der „Commission de la Coopération intellectuelle“ sanktioniert diese Praxis und empfiehlt allgemein dieselben Methoden (Siehe das Project der Unterkommision, das von der Commission de Coopération intellectuelle in ihrer Sitzung vom 28/vii 1924 angenommen wurde). Bei dem zentralisierten Charakter unseres ganzen Verlages ist es durchaus möglich, das, was das Wistar Institute in Bezug auf die von ihm herausgegebenen Zeitschriften macht, im staatlichen Masstabe durchzuführen. Dadurch wird man bedeutende Resultate erzielen können.

Parallel mit einem bibliographischen Bericht registrierender und referierender Art ist es weiter wünschenswert, ein Jahrbuch der Fachbibliographie zu schaffen, welches retrospektive Berichte über die wissenschaftliche Literatur von U.S.S.R. für das abgelaufene Jahr geben würde.

Neben der rationellen Organisation der Bibliographie der laufenden wissenschaftlichen Literatur ist es auch notwendig, für die Ergänzung der Lücken der Vergangenheit zu sorgen und eine retrospektive Fachbibliographie für vergangene Zeit zu schaffen. Bei der Ausführung dieser bibliographischen Arbeit muss man besondere Aufmerksamkeit auf das Bibliographieren des oft wertvollen Materials von Aufsätzen und Mitteilungen wenden, die in verschiedenen Zeitschriften zerstreut sind.

Die Interessen unserer Wissenschaft erfordern weiter auch die Teilnahme unserer Fachbibliographie an der internationalen bibliographischen Arbeit. Die internationale Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Bibliographie soll der erste Schritt zur internationalen Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Wissenschaft überhaupt sein. Der Bibliographische Jahresbericht der wissenschaftlichen Literatur von U.S.S.R. soll eine aktive Rolle in der Realisierung einer solchen internationalen Kooperation spielen. Es ist bekannt ¹⁾, dass in der Fachbibliographie des Westens die Zeitschriften jetzt die grösste Rolle spielen. Die internationale Kooperation auf dem Gebiete der Fachbibliographie verwirklicht sich jetzt nicht in der Form solcher monumentaler Unternehmungen wie etwa der International Catalogue of Scientific Literature, herausgegeben nach der Initiative der Royal Society, sondern sie vollzieht sich nunmehr in der Zusammenarbeit der periodischen Berichte der Fachbibliographie (z. B. Physikalische Berichte, Journal de Physique und Science Abstracts). Es wäre wünschenswert, dass der Jahresbericht der wissenschaftlichen Bibliographie von U.S.S.R. an dieser Arbeit teilnehme.

Parallel mit einer systematischen Kooperation in periodischen bibliographischen Berichten ist es auch nötig, dass unsere bibliographischen Kräfte an grossen westeuropäischen bibliographischen Unternehmungen solcher Art wie z. B. der Gesamtkatalog der Wiegendrucke aktiv mitarbeiten.

Für die sachkundige Durchführung der Fachbibliographie ist die Mitarbeit von Fachleuten in verschiedenen Wissensgebieten unentbehrlich. Deshalb müssen zu dieser Arbeit unsere wissenschaftlichen Forschungs-Institute und wissenschaftliche Gesellschaften herangezogen werden. Bibliographische Arbeit auf dem Gebiete ihres Faches soll in den normalen Arbeitsplan dieser Anstalten eingeführt werden. Zu diesem Zwecke sollen bei den grössten von ihnen, denen die zentrale Bedeu-

¹⁾ Siehe die obengenannten Schriften des Verfassers.

tung in ihrem Fache zukommt, bibliographische Bureaus geschaffen werden, welche das Bibliographieren der Literatur ihres Faches konzentrieren sollen. Die Tätigkeit der Bibliographischen Kommission der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften wird nur dann fruchtbar sein, wenn sie sich auf eine breite Grunlage von selbständigen bibliographischen Organisationen stützen wird.

Die Realisierung des hier entworfenen Planes der Organisation der Fachbibliographie wird einen kräftigen Hilfsapparat für unsere wissenschaftliche Forschung bilden; sie wird unsere wissenschaftliche Arbeit erleichtern und ihre Resultate für Andere zugänglicher machen; sie wird von grosser Bedeutung für das weitere Schicksal unserer Wissenschaft sein.

Редакційна Колегія: *В. Козловський.*
С. Постернак.
М. Сагарда.

З М І С Т.

Бібліографія на Україні.—Бібліотечний Збірник ВБУ, ч. 3. Від Редакції	3
Ясинський, М. Головні моменти з історії української бібліографії	8
Бібліографічна Комісія Української Академії Наук у Києві	35
Сагарда, М. Основні проблеми українського бібліографічного репертуара	43
Маслов, С.Обсяг та план українського бібліографічного репертуара XVI—XVIII в.в.	60
Максименко, Ф. Межі етнографічної території українського народу	65
Балика, Д. Про рекомендаційну бібліографію	94
Рубінштейн, С. Організація спеціальної наукової бібліографії в УСРР	115
Резюме кожної статті збірника німецькою мовою	118

В И Д А Н Н Я

ВСЕНАРОДНЬОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

---

1. Від Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки. Київ, 1918 р. 8 + 8 стор.,—друковано українською й російською мовами.
2. Статут Національної Бібліотеки при Українській Академії Наук. Київ, 1919 р. 14 стор.
3. Книжний Вістник. Книга 1. Січень—Березень 1919 р. Київ, 1919 р. 61 стор. Ц. 60 коп.
4. Книжний Вістник. Книга 2. Квітень—Червень 1919 р. Київ, 1919 р. 100 + 12 стор. Ц. 1 карб.
5. Справоздання Головної Книжної Палати в м. Києві. Додаток до часопису „Книжний Вістник“. Київ, 1919 р. 12 стор. (Періодичні видання УСРР за 1919 рік).
6. Постернак, С. Всенародня Бібліотека України при Українській Академії Наук у м. Києві. Київ, 1923 р. 64 стор. Ц. 1 карб.
7. Звідомлення Всенародньої Бібліотеки України у м. Києві (за 5 років існування 15. VIII. 1918—1. I. 1925). Відбитка із „Звідомлення Української Академії Наук за 1923 р.“. Київ, 1924. 16 стор. Ц. 25 коп.
8. Бібліотечний Збірник. Ч. 1. Праці Першої Конференції Наукових Бібліотек УСРР. Київ, 1926 р. 176 стор. Ц. 1 карб. 50 коп.
9. Бібліотечний Збірник. Ч. 2. На науково-бібліотечному фронті УСРР. Київ, 1927 р. 130 стор. Ц. 1 карб. 20 коп.
10. Бібліотечний Збірник. Ч. 3. Бібліографія на Україні. Київ, 1927 р. 128 стор. Ц. 1 карб. 20 коп.
11. Журнал Бібліотекознавства та Бібліографії. Кн. 1. (друкується).

С К Л А Д В И Д А Н Н І В:

Київ. Бульвар Шевченка, 14. Всенародня Бібліотека України.

NATIONALBIBLIOTHEK DER UKRAINE
AN DER
UKRAINISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN KYJIV

BIBLIOTHEKS-SAMMELSCHRIFT

Band 3

DIE BIBLIOGRAPHIE IN DER UKRAINE

Inhalt:

1. Von der Redaktion	3
2. Jasynskyj, M. Die Hauptmomente der Geschichte der ukrainischen Bibliographie	8
3. Die Bibliographische Kommission der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften	35
4. Sagar da, N. Die Grundprobleme des ukrainischen bibliographischen Repertoriums	43
5. Maslov, S. Umfang und Plan des ukrainischen bibliographischen Repertoriums für das XVI, XVII und XVIII Jahrhundert	60
6. Maksymenko, Th. Die Grenzen des ethnographischen Territoriums des ukrainischen Volkes	65
7. Balyka, D. Die instruktive Bibliographie	94
8. Rubinstein, S. Die Organisation der Fachbibliographie in der Ukraine	115
9. Autoreferate in deutscher Sprache	

ВСЕНАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

Здано до друку

ЖУРНАЛ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА БІБЛІОГРАФІЇ.

Зміст 1-ої книги:

Від Редакції.

Сагарда, М. Організація бібліографічної справи в УСРР.

Козловський, В. Спільні (зведені) каталоги: їх завдання та проблеми їх організації.

Хохол, М. До питання про зведений каталог у спеціальній науковій бібліотеці.

Балика, Д. Орієнтовочний перегляд книги (методика перегляду).

Ясинський, М. Бібліографія в УСРР за 1926 рік.

Біла, Гал. Вищі курси бібліотекознавства при Державній Публічній Бібліотеці в Ленінграді.

Карпинська, О., Балика, Д. До питання про підготування робітників наукових бібліотек УСРР. (Однорічні бібліотечні курси в ВБУ в 1926/27 р.).

Маяковський, Я. Академічні й наукові бібліотеки УСРР.

До організації асоціації бібліотекарів наукових бібліотек УСРР.

Хроніка і бібліографія.

8.00

PK

B 42533-3

Ціна 1 крб. 20 коп.